

12.699/
94ob

12699

TUDOMÁNYOS
ZSEBKÖNYVTÁR

Cseh Lajos

Világtörténelem

III. rész: Új-kor és Legújabb kor

94
a, b
szám

STAMPFEL-féle
KÖNYVKIADÓHIVATAL

Hármas
szám

MACAULAY
Államférfiak

PITT — HAMPDEN — CLIVE

FORDITOTTA
SZÁSZ KÁROLY

E politikai jellemrajzokat a csöndben teremtő gondolat és a tudós néma elmélyedése hozta létre s mégis az előszó erejével és elevenségével hatnak. PITT, HAMPDEN, CLIVE az angol történelem hősei, de Macaulay e hősök cselekedeteinek emberi rugóit is bíráló alá veszi, s ha mint emberek, igazaknak találtattak, nem késlekedik hős voltukat elismerni.

VILÁGTÖRTÉNELEM

IRTA:

CSEH LAJOS

FÖREÁLISK. IGAZGATÓ

III. RÉSZ: ÚJ-KOR ÉS LEGÚJABB KOR

NEGYEDIK KIADÁS

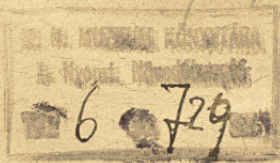
BUDAPEST, 1926

STAMPFEL - FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL
(RÉVAI TESTVÉREK IROD. INTÉZET RÉSZV.-TÁRS.)

9mc
407 aa

12.699/94 ab

Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T. Nyomdája
V., Ügynök-utca 8.
15939.

I. Az újkor előhírnökei.

1. A találmányok.

A középkor utolsó időszakában a pápai s a császári hatalom hanyatlása s ennek következtében a keresztény népek köztársaságának a feloszlása s a nemzeti monarchiák alakulása, nemkülönben a hűbéri intézmények bomlása egyaránt új idők bekövetkeztét jelezték. A tanulmányok, a renaissance s a fölfedezések pedig már az emberek gondolat- s lelki világát alakították át s az emberi cselekvést terelték új irányba. Azért mondhatjuk, hogy 1500-zal az emberiségnek új kora kezdődik.

A nevezetesebb találmányok:

Az iránytű, amely keletről származhatott, de hajózási célokra a XIV. században Flavio Gioja alkalmazta. Segélyével a hajósok a nyílt tengerre is kimerészkedtek.

A lőport a khinaiak s az arabok már ismerték, de szélesebb körben Schwarz Berthold freiburgi szerzetes találmánya tette ismeretessé. Hadi célokra a XIV. század közepén alkalmazták, amikor is a régi lovagi hadviselésnek végét vetett.

A könyvnyomtatás feltalálása, nevezetesen a mozgatható betűk alkalmazása járt a legnagyobb következményekkel. Szabaddá tette a szellemet, azt többé bilincsekbe verni nem lehetett. A tudományok a könyvek nyomásával az emberiség közkincsévé váltak. E nagyszerű talál-

1440 mánnal a mainzi Gutenberg János aján-
 dékozta meg az emberiséget (1440), S Fust vagy
 Faust aranyműves és Schöffer Péter könyvmá-
 soló segítségével vette azt gyakorlati alkalma-
 zásba.

2. A renaissance.

A keresztes háborúkat követő nagy anyagi
 föllendüléssel karöltve járt a szellemi újjászületés.
 Az emberiség a tudományokban s a művészetek-
 ben visszatért azokra az alapokra, amelyeket a
 római birodalom megdőltével elhagyott. Tanulmá-
 nyozták a régi római s a görög klasszikusok műveit
 s kutatták azok művészeti alkotásait. Csodálattal
 látták, hogy azok úgy a tudományos, mint a mű-
 vészeti téren messze fölülmúlták őket. Szakítot-
 tak tehát a középkori scholastikus bölcselkedés-
 sel s nyelvben és szellemben követték a klasszi-
 kusokat. Ezt az új műveltségi irányt nevezzük
 renaissance-nak. Követői a humanisták,
 a régi iskolás bölcsélet védői az obszkuru-
 s o k.

A renaissance bölcsője Itália s különösen
 Firenze, a Mediciek hazája. Itáliában a régi ró-
 mai szellem legjobban fentartotta magát, tehát a
 leghamarabb is életre kelhetett. Itt őrzött meg
 továbbá a jó föld legtöbb műemléket. A klasszi-
 kusok felé a figyelmet a XIV. század költői Da-
 nte, Petrarca s Boccaccio fordították. Növe-
 kedett a felbuzdulás akkor, midőn Konstantiná-
 poly bukása után a görög tudósok ellepték Olasz-
 országot. Pápák s fejedelmek pártfogása azután
 hamar virágzásra juttatta az új műveltségi irányt,
 amelynek hatását nemcsak a tudományok s
 művészetek, hanem az egyház, erkölcsök s a
 politika (Macchiavelli, „Il. principe“) egyaránt
 megéreztek.

A művészetekben a középkor szim-
 bolikus ábrázolási módjával először 1300 körül
 a firenzei művészek Pisano, Cimabue és

Giotto szakítottak. Képeiken már meglátszik a régiek realistikusabb felfogása, midőn alakjaiba életet akartak önteni. A képzőművészetek virágzási kora a XVI. század. A kor kiváló mesterei: Rafael (Madonnák), Michel-Angelo („Utolsó ítélet“, „Mózes“), Leonardo da Vinci („Utolsó vacsora“) Tizian, Corregio.

Az építészetben szintén mellőzték a bizanti, román s gót stíleket. A dór, ión s a korintusi stílek nemes elemeiből megalkották a renaissance stílt s 1400 körül már alkalmazták.

A renaissance Olaszországból gyorsan útat talált a szomszéd Német- és Franciaországokba, de még előbb eljutott Magyarországra. Csiráit megtaláljuk az Anjouk, de még inkább Zsigmond korában. Virágzási korát Mátyás uralkodása alatt érte el, amikor a nagy király udvara, ha fölül nem multa, de mindenesetre versenyzett a híres olasz középpontokkal. A híres olasz humanisták: Bonfini, Galeotti, Ugoletti mellett környezetében találjuk a kiváló magyar humanistákat: Vitéz János, Váradi, Geréb, Karai László s Janus Pannonius főpapokat, Szapolyai Györgyöt s másokat. A budai s a visegrádi paloták, a „Corvina“ könyvtár, a pozsonyi s a budai egyetemek mind a műveltség magas fokának a bizonyítékai.

3. A fölfedezések.

A portugál fölfedezések. A keleti árukat Európába még mindig a görögöktől és rómaiaktól kijelölt úton szállították, részint a Vöröstengeren és Egyiptomon, részint Perzsián és a Fekete-tengeren át. A török előhaladása s barbársága és a vágy közvetlen érintkezni a gazdag Indiákkal, új utak fölfedezésére buzdította az oceán partjain lakókat.

A portugálok csaknem egy századig kutattak, míg Diaz Bertalan eljuthatott a Viharfokig

- 1485 (1485), amelyet János király Jóreménység fokának nevezett el. A reményt, hogy Afrika megke-
rülésével elérhetők az Indiák, megvalósította
1498 Vasco de Gama, ki 1498-ban kikötött Cali-
cutban, a malabari partokon. Almeida Fe-
renc és Albuquerque Alfonz alkirályok
azután megalapították Indiában a portugál gyar-
mathatalmat. Az utóbbi elfoglalta Goát s azt a
portugál gyarmatbirodalom főhelyévé tette. Ké-
sőbb megszállották a portugálok Malakkát,
Cejlont és a gazdag Szunda szigeteket. Ez-
zel Lisszabon a világkereskedelem főhelye, Portu-
gália pedig gazdag s hatalmas állammá lett. Hazá-
jának e dicső korszakát énekelte meg Camoëns
„Luziáda“-jában.

A spanyol fölfedezések. Míg a portugálok
keleti irányban igyekeztek eljutni Indiába, addig
Kolumbusz Kristóf nyugatnak hajózva vélte azt
elérhetni. Kolumbusznak, az olasz tengerésznek
agyában hosszas portugál szolgálata alatt mind
jobban megérlelődött az eszme, hogy a föld göm-
bolyú s így Ázsia keleti partjai nyugatnak ha-
józva is elérhetők. Szolgálatait Portugáliának,
majd Angliának ajánlotta fel, de tervét itt is, ott
is álomképnek tartották. Erre Spanyolországban
próbált szerencsét, ahol évekig várakozott, míg
a Granada bevétele után beállott örömmámorban
három kis hajót bocsátottak rendelkezésére. 90
emberrel 1492 aug. 3-án hagyta el Palos kikö-
tőt s nagy önmegpróbáltatások után okt. 12-én
érték el a kis Guanahani (most Watling) szig-
etét, amelyet San Salvador-nak nevezett
el. Ugyanezen útjában földözte még fel Kuba és
Haiti szigeteket, amelyeket a spanyol korona
névében birtokba vett. Haitin alapította az első
spanyol gyarmatot. Meglepte a spanyolokat e
szigetek dús flórája, a balzsamos lég és a csilla-
gos ég fényes pompája. Kolumbusz méltán hihette,
hogy az Indiákra jutott el. E tévedésről nevezték
el a szigetvilágot Nyugat-Indiának.

Visszajövet Spanyolországban a legnagyobb kitüntetéssel fogadták s bámulva hallgatták elbeszélését a csodálatos földről. Három újabb útjában felfedezte Jamaikát, Portorikót és a Kis-Antillákat.

A harmadik (Orinoco torkolata) és a negyedik útjában érintette a szárazföldet. Harmadik útjáról Bobadilla láncra verve hozta vissza Spanyolországba, itt ugyan rögtön szabadon bocsátották, de a hálátlanság megtörte a nagy embert. Alkirályi méltóságától és jövedelmeitől is megfosztották. Nem sokkal később, midőn negyedik útjából visszatért, meghalt Valladolidban (1506) anélkül, hogy tudta volna, hogy új világot fedezett fel. Az új világot nem róla, hanem annak első ismertetőjéről, Vespucci Amerigo-ról nevezték el Amerikának. 1506

További fölfedezések. 1513-ban a spanyol Balboa áthatolt a Panama szoroson és fölfedezte a Csendes-Oceánt.

A portugál Magelhaes spanyol szolgálatban igazolta Kolumbus fölfedezését a föld gömbölyűségéről. Ő volt az első, aki nyugat-keleti irányban a földet körülhajózta (1519—1521).

Cabral véletlenül rábukkant Brazília partjaira (1500) s azt a portugál király számára lefoglalta.

Az angolok északon akartak eljutni Khinába. E kutatás közben a Cabot testvérek fölfedezték Észak-Amerikát (1497). 1497

Sokkal nagyobb jelentőségűek és messze kiható következményűek voltak a spanyol fölfedezések Közép- és Dél-Amerikában. Megtalálták itt az igazi aranytermő vidékeket. E mellett a fölfedezett Mexikóban és Peruban rendezett monarchiák állottak fenn, ahol az indiánusok a civilizáció bizonyos magasabb fokát érték már el. A mexikoi állam a hűbérrendszerhez hasonló alapokon épült fel, harcias nemesség sorakozott a császár mellé. Peruban a császár, a napis-

ten fia korlátlanul rendelkezett az államban, kinek-kinek teendőjét is meghatározta. Mindkét államban virágzott a földművelés, az ipar és a kereskedelem, művelték az irodalmat s a tudományokat. Mexiko (azték) műveltségére azonban árnyat vet az emberáldozat.

Mexikót Cortez Ferdinánd hódította meg (1519—1521). 700 spanyol lovaival és tűzi fegyvereivel legyőzte a kőfegyverekkel harcoló maja és nahua indiánokat.

Peru fölfedezése és meghódítása Pizarro Ferenc (1530—1535) nevéhez fűződik. Társa Almagro közben Chilét hódította meg. Pizarro felhasználta az inkák (Atahualpa és Huascar) viszálykodását, csekély erővel leverte a bronzfegyvereket használó kvecsu a törzset s letette Limának, az új fővárosnak az alapját.

A fölfedezések következményei. A fölfedezések hatással voltak a fölfedezett földre s Európára egyaránt.

1. A fölfedezett földeken elterjedt az európai kultúra és a keresztény vallás. 2. Az új világból eddig ismeretlen termékek (dohány, tengeri, burgonya, indigó) jutnak az ó-világba. Lendületet vesz az ipar és a kereskedelem. 3. Az Amerikából beöznlő arany és ezüst leszállítja a pénz értékét. Az ingó vagyon mellett jelentőségre jut az ingatlan vagyon. Az ingatlan vagyon a polgári osztály állását emeli a nemesség rovására. A nagy mennyiségű arany és ezüst a fejedelmeket zsoldos seregek tartására képesíti. Mellőzhetik a hűbéres nemességet, korlátlaná lesz hatalmuk. 4. Tudományos kutatásokra új tér nyílik meg, különösen a földrajz és a természettudományok keretében. 5. A tengeri kereskedelem útja megváltozott, a Földközi tengerről az óceánra ment át. Ezzel hatalomhoz az óceán mellett fekvő országok jutottak; Spanyolország és Portugália. Tőlük a tengeri hatalmat elragadták: Hollandia és Angolország.

II. A reformáció kora (1517—1550).

1. A reformáció okai.

A középkor végén már általános volt a vágy, hogy az egyházat főben és tagokban meg kell újítani, de a zsinatok a közóhajnak eleget nem tettek. A bajok a zsinatok lezajlása óta nem fogytak, hanem még inkább megsokasodtak.

Már a középkorban szemet szűrt az újítónál (katharok, valdensek, Wiclif, Husz stb.) az egyháznak rendkívüli gazdagsága. A földbirtokok $\frac{1}{3}$ -ada az egyház kezében volt. Ez a gazdagság sokaknak a kapzsiságát felébresztette.

A jó mód különösen a főpapságot vitte a világias élet folytatására. Igaz, hogy közülök többen élvezetet találtak a tudományok és a művészetek pártfogásában, de a klasszikus kor pogány szellemétől elvakítva legtöbbször még ezek is szem elől tévesztették az evangélium tanításait. Mások egészen alkalmatlanok voltak magas tisztok betöltésére. Az alsó papság csekély kivétellel lusta, tudatlan és rossz erkölcsű volt. Azok, kik közülök az erény útján maradtak, szegénységükben a javulás érdekében mit sem tehettek.

A pápai udvar még mindig nem szűnt meg különböző jogcímen (annaták, pallium pénzek stb.) adóztatni más országok egyházait. Ehhez járult, hogy a visszaélések itt is, ott is felburjánoztak mint a zavaros idők s az emberi gyarlóságok folyamányai.

Az előbbieket betetőzte, hogy a renaissance a pogány világfelfogás terjesztése mellett felkeltette a kritikai szellemet s ezzel nagy mozgalmat idézett elő. A humanisták a fennálló egyházi és világi rendet egyaránt ostromolták. A scholastikusok s a humanisták közt ilykép éles tollharc fejlődött ki, amely harcban a közvéleményt az utóbbiak hódították a maguk részére (Erasmus Rotterdamus: „Bolondság dicsérete“; Hutten: „Epistolae obscurorum virorum“).

Az elmondottakból láthatjuk, hogy az elégetlenség az egyházzal s papjaival minden körben nagy. Az arra hivatottak a kor intő szózatát még sem értették meg, hogy a javítást eszközöljék. A pápákat az újjászületett tudományok és művészetek egészen hatalmukba kerítették, az egyháznak kicsinyes bajaival nem értek rá törődni. Pedig csak egy lökés kellett, hogy az egyháznak ellenségeit mind egy nagy táborba egyesítse. Ezt a lökést megadta X. Leo pápának a búcsúbullája.

2. Luther Márton.

X. Leo pápa Albert, mainzi választó-fejedelmet felhatalmazta, hogy Észak-Németországban búcsút hirdessen mindazok számára, kik a Szent Péter templom befejezéséhez pénzbeli adományaikkal hozzájárulnak. Albert, ki a befolyó összegnek felét kapta, Tetzeln dömés atyára bízta a búcsúlevelek árúsítását Szászországban. Tetzeln buzgóságában túlzásokba esett, úgy hogy Luther Márton ágostonrendi szerzetes a gyónatószék tekintélyét látta veszélyeztetve, midőn Tetzeln a bűnbánat nélküli búcsút hirdette. Miután Albert választófejedelmet hiába szólította fel, hogy Tetzelt tiltsa el a hirdetéstől, a wittenbergi székesegyház kapujára 1517 mindenszentek előestéjén 95 tételt függesztett ki, amelyeket késznek nyilatkozott bárkivel megvitatni.

Luther Márton szegény bányászszülőktől származott (szül. 1483 nov. 10.), előbb jogra készült, de utóbb a sorscsapásoktól lelkében megrendülve az ágostonrendűek kolostorába lépett. Szorgalma s tehetsége a wittenbergi egyetem tanszékére emelték, amely állásában őt Tetzeln búcsúhirdetése találta. A tételek kifüggesztése vitába keverte a döméseket az ágostonrendűekkel. Leo pápa, hogy a vitának véget vessen, Luthert Rómába idézte, de Bölcs Frigyes szász választó közbenjárására belenyugodott, hogy Augsburgban de Vio Kajetán bibornok, pápai követ hall-

gassa ki. A büszke főpap az egyszerű szerzetest erélyes fellépésével akarta elhallgattatni, de csalódott. Luther Ausgburgot elhagyta s a rosszul értesített pápától a jobban értesítendőhöz fellebezett. Több eredménnyel értekezett vele Mil-titz, a pápa úri modorú kamarása, akinek Luther megígérte, hogy elhallgat, ha ellenségei is hallgatnak.

A remélt béke azonban nem következett be, mert a vitakozásban ügyes Eck János, ingolstadtai tanár szóvitára hívta fel Luthert. A vitát 1519 júniusában tartották meg Lipcsében fényes gyülekezet előtt. A vita hevében kétségbe vonta itt Luther, hogy a pápai primátus Krisztustól származik s tagadta a pápa és a zsinatok csalhatatlanságát. Eck a dolgok ily fordulatával Rómába sietett, ahol bullát eszközölt ki, amely Luther 41 tételét kárhóztatja, iratait elégetni rendeli s reá, ha tanait vissza nem vonja, az átkot mondja ki. Az egyoldalú információra kiadott bulla rossz vért szült egész Németországban. Annál nagyobb tetszést arattak Luther iratai, amelyekben az egyház bajait kiméletlenül feltárta. A kedvező hangulatot arra használta fel Luther, hogy a pápai bullát s az egyházi jogkönyvet a wittenbergi Elsterkapunál deákjai társaságában elégette. (1520 dec. 10.) Ezzel a tét- 1520
tével szakított a római egyházzal.

3. Luther tanainak hatása Németországban.

Az augsburgi vallásbéke.

Luther föllépése kedvező időben történt. Miksa császár halálával a birodalmi helytartó pártfogója, Bölc Frigyes volt. V. Károly (1519—1556), az új császár csak az 1521. wormsí gyűlé- 1521
sen foglalkozhatott a birodalom ügyeivel. A gyűlésen Luther is megjelent császári biztosító levéllel, ahol első föllépte alkalmával a fényes gyülekezet látása némileg zavarólag hatott rá, de a következő napon szilárd vallomást tett tanai mellett. A gyűlés őt és követőit birodalmi átk alá

vetette, azért Bölcs Frigyes Luthert, nehogy baja történjék, elfogatta s Wartburgban György lovag név alatt tartotta. Aggódó híveit röpiratai nyugtatták meg. Ugyancsak itt kezdette meg Bibliafordítását, mely 1534-ben jelent meg teljesen, mint a XVI. századbeli német próza remeke. Magányából Karlstadt s a hozzája csatlakozott anabaptisták zavarai ragadták ki. Hirtelen Wittenbergában termett, szónoklataival a rendet helyreállította s reformálta az istentiszteletet a német szentbeszéddel s a két szín alatt való áldozással.

Az új hit terjedésének kedvezett, hogy V. Károlyt előbb a spanyol ügyek, majd meg a francia háború foglalták el. A szász választón kívül elfogadták azt a hesseni gróf, a mecklenburgi, pomerániai, braunschweigi, anhalti hercegek s számos birodalmi város. Csábították az új tanok a fejedelmeket, mert hisz a pápától elragadott egyházi igazgatást s szellemi hatalmat Luther nekik szolgáltatotta ki, amivel, Melancthon szavai szerint, vas-igát tett nyakukra a régebbi fa-járom helyett. De meg ott voltak a dús egyházi birtokok, amelyek mind bő zsákmányul kínálkoztak. Brandenburgi Albert, a német lovagrend nagymestere Poroszország hercegének nyilvánította magát (1525) s Luther példájára megnősült.

A lelkiismereti szabadság gyakori hangoztatása társadalmi reformok követelésére vezetett. 1522-ben a lovagok Sickingen Ferenc és Hutten Ulrich vezérlete alatt az egyházi fejedelmekre támadtak s régi függetlenségüket akarták kivívni, de leverettek. Veszedelmesebb volt a **pórok mozgalma** (1525). A pórok mérsékeltebbjei a 12 pontban összefoglalt kívánalmaknak akartak fegyverrel érvényt szerezni. A dézsma s robot eltörlését, a szabad halászatot, vadászatot s faizást, papjaik szabad választását, az evangélium szabad hirdetését s más hasonlókat kívántak a sváb földön s Frankoniában. Thüringiában Münzer Tamás és követői minden

egyházi s világi hatalmat megdönteni vágytak s helyébe Isten országát akarták állítani, ahol megszűnik szegény és gazdag, előkelő és alacsony sorsú közt a különbség. Luther kezdetben a pórok pártját fogta, de amidőn a gyilkolások s a rablások terére léptek, az urakat elnyomásukra szólította fel. Ezek csakugyan fegyvert fogtak s nem kis bajjal leverték a hűbéri kötelekeket megtépni akarókat. A demokratikus mozgalmat még vadabb alakban újítták meg az anabaptisták Münster városában (1535), ahol Új-Sion országát akarták megalapítani. Örületes vállalkozásuk azonban ez alkalommal is hajótörést szenvedett.

Az elsorolt mozgalmak megriasztották a világot, különösen a katolikus fejedelmeket, akik a speieri birodalmi gyűlésen (1529) 1529 a wormsi határozatok szigorú végrehajtását határozták el. A reformált tanok követői ez ellen protestáltak, innen a protestáns elnevezés. A következő évi augsburgi gyűlésen pedig benyújtották a császárnak a Melanchtontól készített **augsburgi hitvallást**; amelyben szorosán 1530 körülírják, hogy mit hisznek, s hangoztatják céljukat, hogy nem új vallást akarnak alapítani, hanem a régít ősi tisztaságában visszaállítani. A rendek a védekezést nem fogadták el, hanem az újítás megszüntetését követelték. A császár azonban most sem szerezhette akaratának érvényt, mert a török fenyegető föllépése miatt a protestánsoktól létesített schmalckaldeni szövetséggel (1531) megkötötte a nürnbergi 1532 vallásbékét (1532). E béke értelmében a legközelebbi zsinatig a protestánsok szabadon gyakorolhatják vallásukat.

Az 1545-ben összeülő zsinat ugyan nem hozta közelebb a protestánsokat s a katolikusokat, de megkísérelte azt V. Károly. Károly a crespai béke s a mühlbergi győzelem után hatalma tetőpontján állott. Azt hitte ekkor, hogy ő vallási ügyekben is intézkedhetik. Kiadta az augs-

1555

burgi interimet (1548), mellyel katolikust és protestánst egyaránt elkeserített. Mindezzel ő nem sokat törődött, azt hitte, hogy hatalma meg-ingathatatlan. Pedig nem úgy volt. A protestán-sok szövetkezése II. Henrik francia királlyal mindent megváltoztatott. Móric szász választónak Innsbruck ellen intézett támadása, hol a császárt csaknem elfogta s Metz sikertelen vívása meg-törte akarateréjét. Fivérét, Ferdinándot a béke létesítésével bízta meg, aki csakugyan előbb ideiglenesen a passauai egyezményben (1552), majd utóbb az augsburgi békében (1555) rendezte a vallási ügyeket. A béke értelmében a protestáns rendek szabadon gyakorolják vallásukat, a lefoglalt egyházi birtokokat megtartják, politikai jogaik egyenlők a katolikuskéival. A „*cuius regio, eius religio*“ elv érvényben marad. Hogy az áttért főpap birtokával mi történjék, megegyezni nem tudtak. E függőben maradt kérdés a sok bajnak forrásává lett *reservatum ecclesiasticum*.

4. V. Károly háborúi. Magyarország.

Az újkor elején a Habsburgokat a szerencsés házasságok világhatalomhoz juttatták. Miksa unokája, Károly nemcsak a Habsburgok osztrák birtokait örökölte, hanem anyai örökségképpen reá szállott Spanyolország európai s újvilági birtokaival egyetemben. Nagyatyja halála után elnyerte a császári koronát is (1519).

Károly nagy hatalma veszélyes volt az európai egyensúlyra, Franciaországot pedig összenyomással fenyegette. I. Ferenc, francia királyt sértett hiúsága mellett ez készítette a Károllyal viselt négy háborúra. A Habsburg és Bourbon házak több százados küzdelme kezdődik itt.

Az első háborúra (1521—1526) ürügyet szolgáltatott, hogy Károly Milánóra és Burgundiára emelt igényt, Ferenc pedig a spanyol Navarrát és Nápolyt követelte. A háború kezdetén nagyobb sikert egyik fél sem aratott. A franciákat

elűzték Milánóból, a németeket pedig visszaszorították Dél-Franciaországból. Veszedelmet hozott Ferencre Bourbon connetable elpártolása. Milánót ugyan visszavette, de Pávia alatt csatát veszelve fogságba esett, Kénytelen volt aláírni a madridi békét, amelyben lemondott Milánóról s kiadni ígérte Burgundot. Két fiát Károlynál hagyta kezesekül.

Ferenc alig hogy visszanyerte szabadságát, mindjárt semmisnek nyilvánította a kierőszakolt madridi békét, amire kitört a **második háború** (1527—1529). Ferenc Károly hatalmi túlsúlya ellen a cognaci ligát létesítette, amelynek tagjai voltak kivüle VII. Kelemen, Velence, Milánó, VIII. Henrik angol király s II. Szulejmán szultán. A német landsknechtek Frundsberg halála után Bourbont arra kényszerítették, hogy őket Róma ellen vezesse. Bourbon ugyan elesett, de a várost elfoglalták s megismételték a vandalsztyást. A pápa kénytelen volt a ligából kiállani. A franciák sikertelen nápolyi betörése s a török fenyegető fellépése azután Cambrai-ban a hölgyek békéjére vezetett. Ferenc lemondott Itáliára vonatkozó igényeiről s fiaiért fizetett 2 millió aranyat. Károly Burgundot Ferenc birtokában hagyta.

Károly és Ferenc háborúinak káros hatását **Magyarország** sem kerülhette el. Hazánk bele-sodródott szintén az európai politika útvesztőjébe, ami annak bukását okozta.

A nemrég hatalmas Magyarországnak utolsó hadserege pusztult el Mohácsnál (1526) s ¹⁵²⁶ ami még nagyobb baj volt, ott veszett II. Lajos, a király is. Kettős királyválasztás követte ezt. A nemzet zöme nemzeti királyt választott Szapolyai Jánosban, a kisebbség a Habsburgokban látta Magyarország megmentőit, azért trónra emelte Károly öccsét, Ferdinándot. Természetes dolog, hogy a cognaci liga Zápolyait látta szívesen a magyar trónon, sőt Szulejmán egyenesen pártfogásába vette (1528). Így azután

míg Károly és Ferenc nyugaton vívták harcaikat, addig érdekelt felek keleten mérköztek. Magyarországon a török és német párt kezdette meg hosszan elhúzódó küzdelmét.

Eleinte Ferdinánd győzött, de győzelmét hamar vereséggé változtatta Szulejmán, aki János királynak visszaszerezte Budát a szent koronával egyetemben. Bécs ellen intézett támadása azonban nem járt sikerrel (1529) sem most, sem 1532-ben. Megmentette Bécset az utóbbi esetben a kis Kőszeg és Jurisich Miklós. A támadásnak a német protestánsok látták hasznát, mert Károly a török fenyegető mozdulataira kötötte meg a nürnbergi vallásbékét.

A török visszavonulása után beállott békés időket Károly a Földközi-tenger pogány kalózáinak a megfélemezésére használta fel. Főnöküket Chaireddin Barbarossát Tunisból kiostromolta s a keresztény foglyokat megszabadította (1535). Néhány évvel később (1541) Algir ellen intézett támadásával azonban kudarcot vallott.

Alighogy bevégezte Károly a tunisi hadjáratot, már megint Ferencsel gyűlt meg a baja. Kitört a **harmadik háború** (1536—1538) Milánó birtokáért. Ferenc megújította Szulejmánnal a szövetséget s elfoglalta Szavoját. A török a Szerémséget s Itália partjait dúlta. Károly, hogy bosszút álljon, északon és délen betört Franciaországba, de a tél és az éhség távozni kényszerítette. Erre III. Pál pápa közbenjárására létrejött a 10 évre szóló nizzai fegyverszünet.

Ugyanekkor (1538) Magyarországon is belátta a két ellenkirály, hogy egymást le nem győzheti, megkötötték tehát a nagyváradi békét, amelynek értelmében János halála után az egész ország egyesült volna Ferdinánd uralma alatt. Az ország egyesülése azonban hiú ábrándnak bizonyult. János király meghalt 1540-ben, de az országot egyesíteni nem lehetett, a török azt úgy sem engedte volna, Midőn Ferdinánd erővel

akarta egyesíteni, Szulejmán személyesen jött az országba, a Budát ostromló német hadakat szétverte s a várat maga szállotta meg (1541). Ez a török hódoltság kezdete hazánkban, amely az országot nem két, hanem három részre osztotta. Buda felmentési kísérlete az egyesült német-magyar hadak részéről gyalázattal végződött.

Ujabb segílyt nem várhatott a szerencsétlen ország, mert kitört a **negyedik háború** (1542—1544) Károly és Ferenc közt. A Habsburgok kudarc sikerrel biztatta Ferencet, különösen midőn Szulejmán Magyarországon támadott. Károly azonban oly rohamosan haladt Páris felé, hogy Ferenc jónak látta a Károlytól nagylelkűen felajánlott békét elfogadni. Ez a *crespyi béke*, mely a háború előtti állapotokat állította vissza.

Ferenc és a szultán megismételt szövetségének Magyarország adta meg az árát, mert Szulejmán a Duna jobb partján föl Esztergomig újabb részeket hódított be (1543).

A **schmalkaldeni háború** (1546—1547). Károly a *crespyi béke* után a német ügyeket akarta rendezni, ez magyarázza meg engedékenységét a békekötésnél. A nürnbergi vallásbéke óta a protestantizmus Németországban rohamosan terjedt, három választó protestáns, a kölni papi választó fejedelem áttérni készül. A Habsburgok császárságát komoly veszedelem fenyegette. A kibékülés lehetetlenné látszott, mert a tridenti zsinatra nem küldték el a protestánsok követeket. Károly tehát fegyverrel akarta a vallási egységet helyreállítani, masrészt pedig a fejedelmek nagy rendi hatalmát megtörni. A schmalkaldeni szövetség két fejére, János Frigyes szász választóra és Hesseni Fülöpre birodalmi átkot mondott és a pápa, valamint Móric szász herceg társaságában készült a harcra. A szövetségesek lanyhasága időt engedtek a császárnak serege összevonására, azután pedig szétmentek mielőtt

ütköztek volna. A választó Móric ellen vonult, aki birtokait foglalgatta. A szövetségesek szétesése után Dél-Németország meghódolt, a kölni választót pedig elűzték székéből. E könnyű diadalok után Károly a szász választót követte nyomon s azt Mühlbergnél megverte s őt magát 1547 fogságba ejtette (1547). A magyar huszárok tüntették ki itt magukat s magyar huszár fogta el a választófejedelmet (Lucan József). Nem sokkal utóbb Hesseni Fülöp szintén a kezébe került s ekkor a császári hatalom rég nem látott magas fokát érte el. A vallási ügyek rendezésével azonban kudarcot vallott. Ekkor tett intézkedése közül pusztán a szászországi ügyek rendezése maradt fenn. A választói méltóságban mindvégig megmaradt Móric családja (a Wettin-ház Albertini ága) s uralkodik ma is Szászországban.

V. Károlyt élete alkonyán az a tudat, hogy életének legszebb reményei s magas törekvései mind hiúk maradtak, búskomorrá tette. A Ferencel folytatott háborúi nemcsak Magyarországnak, hanem Itáliának is romlását okozták, azonkívül diadalra segítették a protestantizmust. Ennyi kudarc után megunt a uralkodást, birtokait fia és öccse közt még életében felosztotta (1556). Fiára, 1356 Fülöpre hagyta Spanyolországot gyarmataival egyetemben, nemkülönben Nápolyt, Milánót, Franche-Comtét s a Németalföldeket; Ferdinándra az osztrák birtokokat a császári méltósággal. Ettől kezdve a Habsburg-háznak két ága, osztrák és spanyol ága szerepel. Károly még két évig († 1558) élte túl az osztozkodást a spanyolországi San-Yuste kolostor mellé épített házában. Ájtatoskodás és szellemi foglalkozás édesítették itt meg magányát.

A crespai és augsburgi békék visszaadták a nyugalmat Németországnak, de nem **Magyarországnak**. Károly mühlbergi győzelme után még oly kiváló politikus is, mint Martinuzzi Frater György elérkezettnek látta az időt Ma-

gyarország egyesítésére. Erdély szövetkezett Ferdinánddal a török kiverésére. De a szövetkezés csak veszélyt hozott az országra. Magát Martinuzzit is elsöpörték a zavaros idők, orgyilkosok végezték ki az akkori Magyarország legnagyobb államférfiát (1551). Martinuzzi halála után a török már világosan látta, hogy rászedték, azért behódítani akart mindent, amit csak lehet. Tíz évig tartó elkeseredett harc indult meg a magyar és a török között 1552-ben. Páratlan példáit mutatják fel e harcok a magyar hazaszeretetnek, hősiességnek s vitézségnek. *Losonczy*, *Szondy* s *Dobó* nevei vésődnek ekkor kitörülhetetlenül a magyar szivekbe. Másrészről épp annyi rút áru-
lást és visszavonást követtek el az idegen kapitányok és zsoldos hadaik.

Minden magyar vitézség dacára az eredmény mégis az, hogy a török hódoltság gyarapodott területben. Erdélynek vissza kellett fogadni János Zsigmondot (1556), a megkisebbedett területért pedig Ferdinánd fizetett 30.000 aranyat (1562). A béke tartós így sem lehetett, mert már néhány év múlva kiújult a háború Ferdinánd utóda, *Miksa* (1564—1576) és János Zsigmond között. Még egyszer beleavatkozott az agg Szulejmán is. Szigetvárt vette ostrom alá (1566), ahol *Zrinyi Miklós* és társai csak életök árán adták át a romhalmazt. De a szultán ezt nem érte meg, még a vár megvétele előtt befejezte dicsőséggel teljes életét. *Szelim*, az új szultán megbékült Miksával (1567).

5. Zwingli és Kálvin reformációja.

Lutherrel egyidőben Svájcnak is akadt reformatora *Zwingli Ulrik* (1484—1531), zürichi lelkész személyében. Zwingli szintén kikelt a bűcsűhirdetések, az egyházi visszaélések s a svájciak ama szokása ellen, hogy karjukat áruba bocsátják. Majd a zürichi tanáccsal egyetérve hozzáfogott az egyház átalakításához, még pedig

sokkal gyökeresebben, mint Luther. Míg Luther az egyház tanainak megtisztítását tűzte ki célul, addig Zwingli inkább az erkölcsök javítására gondolt. Luther nem bántott semmit, ami a szentírással nem ellenkezett; Zwingli elvetett mindent, mi a szentírásból bebizonyítható nem volt. A minden díszétől megfosztott templomban Zwingli pusztán a szószéket hagyta meg s az úrvacsorát szolgáltatatta ki két szín alatt a hívőknek. Luther és Zwingli *Marburgban* összeegyeztetni próbálták tanaikat (1529), az úrvacsorát illetőleg azonban megegyezni nem tudtak, haraggal váltak szét. A reformált egyház tehát már két részre szakadt.

Zwingli követőkre talált az északi kantonokban és Dél-Németországban. Az ős-kantonok hívek maradtak a katolikus hithez, azért haddal támadták meg az északiakat. *Kappelnél* történt az ütközet (1531), ahol a reformált kantonok vesztettek, maga Zwingli is a csatatéren maradt.

Nagyobb hatása volt a másik svájci reformátornak, **Kálvin** Jánosnak (1509—1564), aki Franciaországból száműzve Genfettette reformációja középpontjává. Kálvin nemcsak vallási, hanem egyúttal politikai reformátor. Gondoskodását a kormányformára, vallásra, erkölcsre s a művelődésre egyaránt kiterjesztette. Tanait egyszerűség és szigorúság jellemzik (*Institutio christianae religionis*).

A vallási tanokban és az istentisztelet módjában közel áll Zwinglihez. Az apostoli idők egyszerűségét óhajtotta megújítani. Az istentisztelet imából, szent beszédből és zsoltárok énekléséből áll. Zwingli tanait tetézte azonban a *praedestinatio*val, amelynél fogva az ember saját akaratóból képtelen jót cselekedni.

Kálvin alkotmánya demokratikus alapokon nyugvó köztársaság. Az egyházközségtől választott lelkészek s vének (presbiterék) kormányoztak s ügyeltek az erkölcsökre. Az egész országot

vagy több községet érdeklő törvényeket hozták a zsinatokon egybegyűlt lelkészek s a kiküldött presbiterek.

Zwingli követői Svájcban Kálvinhoz csatlakoztak. Kozmopolitikus jellegüknél fogva hamar elterjedtek Kálvin tanai még Magyarországon a Tisza vidékein (magyar vallásúak), Franciaországban (hugenották), Angolországban és Skótországban (puritánok).

6. A reformált vallások terjedése Európa államaiban.

Németalföld 17 tartománya bár egymással szövetségben állott, azért belügyeit mindenik függetlenül intézte. Ez a függetlenség és Németország szomszédsága megkönnyítették a lutheri tanok terjedését. V. Károly kiirtásukra a hitnyomozó törvényszéket (inkvizició) állította fel. Eredménye azonban csak annyi volt, hogy Luther tanai helyét Kálvinéi foglalták el.

Skótországban Guise Máriának és Beton bíborosnak az újítókkal szemben tanusított szigora nem tudta meggátolni az újításokat. Knox János tanítását szívesen követte a büszke nemesség, mert hisz Kálvin demokratikus tanai függetlenségét növelték. A parlament államvallássá tette tehát a presbiteri vallást s a misét száműzte Skótorzágból.

Franciaországban szintén Kálvin tanai találtak utat. Kevesebb követőre talált a városok polgárai, mint a vidéki, különösen a dél-franciaországi nemesség körében. Ezeket is inkább az a vágy vezette, hogy a vallás köpönyege alatt régi függetlenségüket vívhatják ki. Azért itt a reformáció forradalmi jelleget öltött, mely a királyi hatalmat akarta megtörni.

I. Ferenc (1515—1547) és **II. Henrik** (1547—1559), kik politikából támogatták a német protestánsokat, meggyőződésből országukban az új vallások kiirtására törekedtek.

Magyarországban már a mohácsi vész előtt követőkre találtak a német városokban Luther tanai. A mohácsi vész után a kettős királyválasztásból s a török háborúból folyó bajok megkönnyítették az új vallások terjedését.

A német polgárok közt Luther tanait terjesztették **Honter János, Stöckel Lénárd és Fischer András.** Kálvin tanait a Tisza-vidék magyarsága közt meghonosították **Dévai Biró Mátyás, Melius Juhász Péter, Gál-szécsi s mások.** **Blandrata György,** Szapolyai orvosa az unitárius vallásnak szerzett híveket Erdélyben amely vallás 1570 után mindjobban tért hódított. Végleges szervezetét első püspöke, **Dávid Ferenc** adta meg.

A skandináv államokban Luther tanai terjedtek el.

Svédországban **Wasa Gusztáv** (1523—1560) lerázta a dán igát, amiért az országgyűlés őt a svéd trónra emelte s utóbb családjában a méltóságot örökössé tette. A királyi hatalom azonban gyenge alapokon nyugodt, mert nem voltak a királynak jövedelmei. **Wasa Gusztáv,** hogy az államadóságokat kifizethesse s a koronajavadalmakat megnövelje, lefoglalta az egyházi birtokokat s Luther tanait terjesztette az országban. A nemességnek tetszett a dolog, mert ősei adományait szintén visszavehette. El-lentállást csak a főpapság fejtett ki, de utóbb ez is megnyugodott az újításokban, midőn rangját és méltóságát megtartva a királytól független maradt s hatalmát csupán a konzisztórium korlátozta. Ennek dacára a század végéig még mindig ingadozásokat látunk vallási tekintetben.

A kegyetlen **II. Keresztélyt Dánországban** szintén megfosztották trónjától (1523). Utó-dai **I. Frigyes és III. Keresztély** azután itt is Luther követőinek kedveztek.

Norvégországban a szabad parasztság ugyanez időben maga szervezte a lutheránus egyházat.

Az anglikán egyház megalapítása. VIII. Henrik (1509—1547) Angolországban eleinte üldözte Luther követőit, sőt a hét szentséget is védelmébe vette Luther ellenében, amiért a pápától a „defensor fidei“ címet nyerte. A pápával a jó barátság azonban csak addig tartott, míg Henrik érdeke kívánta. Amint VII. Kelemen pápa nálánál idősebb nejétől, Katalintól elválasztani nem akarta, elszakadt a szentszéktől. Magát az angol egyház fejének nyilvánította, nejétől elvált (1533) s mindkét dolgot helyeseltette a parlamenttel. Egyebekben meghagyta a katolikus egyház tanait (6 cikk), csak a szerzetesrendeket törölte el s foglalta le vagyonukat. Megkövetelte mindenkitől a *supremá-t-eskü*t; vérpadon mult ki úgy az, ki ezt megtagadta, valamint aki nem hitt az átlényegülésben. 1533

Zsarnoki, erőszakos természete megnyilatkozott családi életében is. *Boleyn Annát*, második nejét a vérpadra küldötte. Azután még négyszer változtatta nejét, választását a politikai helyzet irányította (*Seymur Janka, Clevei Anna, Howard Katalin, Paar Katalin*). *Howard K.* szintén a vérpadon mult ki.

VIII. Henrik reformtörekvését, amelyet a „lefejezett katolicizmusnak“ neveztek, a protestantizmus szellemében tovább folytatta *Cranmer, Canterbury érseke VI. Edvárd* (1547—1553) uralkodása alatt. Az istentiszteletet angol nyelven a „*common prayer book*“-ban foglalták össze, a hitvallást pedig 39 cikkben. A katolikus egyház szertartásait némi egyszerűsítéssel megtartották, nemkülönben a püspöki méltóságot.

Edvárd halála után katolikus nővérét, *Máriát* (1553—1558) ismerte el királyának az angol nép. *Mária* szakított az újításokkal, elismerte a pápa főségét s népét a hatholikus egyházba akarta visszavezetni. A protestánsok üldözése miatt a nép „*Véres Máriának*“ nevezte el. *Cranmer* és főbb munkatársai a vérpadon multak ki.

A hitbuzgó II. Fülöp, spanyol királynak nyuj-

totta kezét, ami katolikus magatartásában még erősítette. A pápával való meghasonlása és Calais elvesztése azonban siettette az embergyülő nő halálát.

Boleyn Anna leánya, Erzsébet (1558—1603) követte a trónon. Ez rögtön visszaállította az imádságos könyvet és a 39 cikkelyt s magát ismét az angol egyház fejének nyilvánította. Ezzel befejezte az angol reformációt. Üldözte a katolikusokat, úgyszintén a puritánokat, kik a reformot kevesellették.

III. Az ellenreformáció kora (1550—1648).

1. A katolikus egyház.

A reformáció a katolikus egyházat a XVI. század első felében készületlenül találta, egyik oka ez az új tanok gyors elterjedésének. Maguk a XVI. század pápái belátták, hogy magát a pápai széket is sok mulasztás terheli, éppen azért elsősorban a pápai udvart reformálták. Felújították a középkor vallásos buzgóságát s a középkor nagy pápáinak az erélyével fogtak az egyház kormányzásához. IV. Pál (1555—1558), V. Pius, XIII. Gergely s V. Sixtus pápáknak, nemkülönben az egyház más kiváló fiainak példái lassanként az egész egyházat áthatották. Ezzel megoldódott a katolikus egyház reformációjának az első része.

A további reformmunkában fontos szerep illeti a tridenti zsinatot (1545—1563), amely három részletben fejezte be munkáját. Szabályozta az egyház fegyelmét s ennek állandóságát biztosította akkor, midőn az előbbi zsinatok példájára ismét meghajolt a pápai tekintély előtt s a pápára ruházta a főhatalmat. A dogmáknak szigorú körvonalozásával pedig éles határt vont a katolikus egyház s a reformált egyházak közt. Katolikus csak az lehet, aki ezekben hisz, aki nem hisz, az eretnek.

A reformot befejezte az egyház az inkvizíció s az index visszaállításával, a régi szerzetek újjászervezésével s újak felállításával.

Az újonnan alakított rendek közül a legnagyobb jelentőségre a Jézus-társaság jutott. Loyola Ignác, spanyol nemes e rendet az igaz hit terjesztésére s a reformáció terjedésének a megakadályozására alapította (1540). A Lainez-től kapott kitünő szervezet gyorsan hatalomhoz juttatta, a tény pedig, hogy a pápának is engedelmességet fogadtak, az egyház valódi katonáivá avatta őket. A szószék, gyónatószerék, sajtó s az iskolák felhasználásával felnőttekre és serdülőkre egyaránt hatottak. Minden tag a hajlamainak legjobban megfelelő téren működött s így azután azon a helyen kiváló is volt. Rövid időn belül megérezte munkásságukat nemcsak Európa, hanem éppúgy az újvilág, valamint Ázsia s Afrika.

A katolikus egyház, amidőn az elmondott módon reformálta önmagát, megkezdette a harcot az új vallásúakkal, először, hogy terjeszkedésüket meggátolja, majd tovább, hogy a már elhódított teret is visszafoglalja. A régi és az új vallások eme küzdelmét nevezzük ellenreformációnak.

2. II. Fülöp (1556—1598).

A 16. században élte a spanyol nemzet fénykorát. A hatalommal s a gazdasági fellendüléssel együtt járt a szellemi élet virágzása is. A történetírás (Mariana, Mendoza), a színművészet (Lope de Vega, Calderon) s a tréfás regény (Cervantes: Don Quijote) egyaránt hivatott művelőkre találta. A klasszikus és a mór stíl keverékéből az építészetben új irány, a festőművészetben pedig a spanyol iskola keletkezett (Velasquez, Murillo).

A katolikusok hitbeli felbuzdulásához a hatalmi erőt szolgáltatotta II. Fülöp, a spanyol király.

Fülöp birodalmának rengeteg kincseit, félelmetes hadseregét s a rendelkezésére álló nagy szellemi tőkét egyaránt a katholicizmus szolgálatába bocsátotta. Nem maga a vallási buzgóság vezette erre, de mert megegyezett tervével, hogy az azonos vallás összefűzi birodalmának a népeit s más országokban a katolikus vallás támogatásával megszerzi a hegemoniát Spanyolország számára Európa fölött. Ezen ábrándok megvalósítására törekedett egész hosszú uralkodása alatt. Nem vette észre, hogy politikájának nagy árán, Spanyolország hatalmának s jótétének megsemmisítésével sem érthette el célját. Igaz, hogy a fényes spanyol udvarnak meg volt az a hatása még hatalmának eltűnével is, hogy a spanyol szellem, erkölcsök s ruházat uralkodtak Európaszerte.

Kormányzásában autokrata volt a szó szoros értelmében, szobájából intézte a félvilág ügyét a beérkezett jelentések alapján.

Spanyolországban az inkvizíció s az autodafé segélyével megteremtette a vallásegységet, bár a moriszkók s a zsidók üldözésével megsemmisítette az ország iparát és kereskedelmét. Éppen úgy tönkretette zsarnok uralma a szerencsétlen Portugáliát. Sebestyén király gyermektelen halála után Alba herceggel megszállatta az országot s egyesítette Spanyolországgal (1580). 1640-ben kivívta ugyan a szerencsétlen ország függetlenségét, de akkorra tengeri hatalma már a múlté volt.

Egyetlen vallásháborújával aratott dicsőséget, a török ellen indítottával, amelyben Ausztriai Don Juan a lepantói öbölben semmivé tette a török flottát s mentegy 14 ezer keresztény foglyot megszabadított (1571). Annál nagyobb kudarc járt a többi nyomában.

3. A németalföldi szabadságharc.

A németalföldi tartományok régi idők óta bizonyos kiváltságot élveztek. Önkormányzatuk kifejezést nyert, a többi közt az adó és a kato-

naság megajánlásában. V. Károly némileg tiszteletben tartotta jogaikat, nem úgy II. Fülöp. Pármái Margit kormányzósága alatt (1559—1567) a spanyol csapatok beszállásolása, az eretnekek ellen kiadott törvények s az inkvizíció behozatalától való félelem megriasztotta a nemességet, úgy hogy *compromissumot* kötöttek (1565). 1565
300-an kérvényt nyújtottak át a kormányzónőnek, hogy szüntessék be az új vallásúak üldözését s az inkvizíció előkészítését. A küldöttség láttára a kormányzónő megijedt, de egy tanácsosa azzal vigasztalta, hogy nincs mit félnie a kolduscsapattól. Amidőn ezt megtudták a szövetkezetek, magukat koldusoknak, *gueux*-öknek nevezték. A reformáció pedig az üldözések dacára is tovább terjedt, sőt a prédikátoroktól feltüzelt nép a keresztek s a templomok pusztításához fogott. Margit a hozzája csatlakozott higgadtabbakkal ugyan helyreállította a rendet, Fülöp mégis Alba herceget küldötte a Németalföldekre sereggel.

Alba (1567—1573) jövetelének a hírére Vilmos orániai herceggel ezren és ezren menekültek. S a következmény igazat adott nekik, mert Egmont és Hoorn grófokéval sokak feje hullott le a vérpadon. De a vértörvényszék s a kivett szigorú adók még jobban elmérgesítették a dolgot. Midőn a tengeri *gueux*-öknek sikerült elfoglalni a Brielt, a felkelés nagyobb arányokat öltött. Alba erre visszahívását kérte.

Az új helytartóknak, Requesens-nak (1573—1576) s Ausztriai Don Juan-nak (1576—1578) fáradozásai szintén kárba veszttek, sőt Requesens halála után a fizetetlen zsoldosok pusztításai a *genti pacifikáció*-ra (1576) vezettek. Valamennyi tartomány szövetkezett itt a spanyol csapatok kiűzésére. 1576

Don Juant a kormányzásban s a hadvezetésben egyaránt jártas Farnese Sándor (1578—1592) követte, akinek sikerült a déli, katolikus tartományokat a korona hűségére visszavezetni.

Az északi 7 tartomány azért nem csüggedt el, sőt Orániai Vilmos buzdítására megkötötte az utrechti unió-t (1579), amelynek értelmében szorosabban egyesültek, 1581-ben pedig Spanyolországtól elszakadtak s Orániai Vilmost s utódait örökös helytartókká választották.

Orániai Vilmos bár orgyilkos golyójának esett áldozatul (1584), a harc angol segítséggel tovább folyt. Helytartóul fiát, Móricot ismerték el, ki a mellé rendelt államtanáccsal diadalra vitte a szabadság ügyét. Fülöp kitartása ugyan nem lankadt, sőt készüléteket tett, hogy összes ellenségeivel egyszerre végezzen.

Megindította a legyőzhetetlen hajóhadat, az úgynevezett **Armada**t (1588). A Medina Sidonia vezérlete alatt útra kelt 130 hadihajónak a szárazföldön Farnese Sándortól támogatva Angolország, Franciaország s Hollandia sorsát kellett eldöntenie. A győzelemnek mind a három államban a spanyol főuralmat kellett volna biztosítania s diadalra segíteni a katholicizmust. A győzelem helyett azonban csúfos vereség érte Fülöpöt. A csatornában a vihar s az angol vitézség megsemmisítették a legyőzhetetlennek hitt flottát (Afflavit Deus et dissipati sunt). A három állam sorsa így más irányban dőlt el.

1609 III. Fülöp 1609-ben fegyverszünetet kötött Hollandiával, amely az egyesült államok függetlenségét, vallásszabadságát s a Kelet-Indiával folytatott kereskedését biztosította. Forma szerint azonban csak a westfáliai béke (1648) mondotta ki függetlenségüket.

A szabadság a kis Hollandiát virágzó, gazdag állammá tette. Gyarmatbirtokokat szerzett s elhódította a tengeri uralmat Spanyolországtól és Portugáliától. Az anyagi jólét nyomán pedig nagy szellemi föllendülés járt tudományban s művészetekben egyaránt (Hugo Grotius, Spinoza, Rubens, Rembrandt).

4. Az ellenreformáció Franciaországban.

A vallási küzdelmeket Franciaország sem kerülhette ki. Megkezdődtek II. Ferenc (1559—1560) uralkodása alatt s nagyobb erővel folytak IX. Károly (1560—1574) és III. Henrik (1574—1589) uralkodása alatt. A reformáltak Franciaországban azonban más célokért küzdenek mint Németalföldön. Ott a vallás köpönyege alatt a városok régi községi jogaikat, a nemesek pedig régi szabadalmaikat akarták kivívni. A katolikus párt fejei voltak Stuart Mária nagybátyjai, a Guise hercegek; a hugenotta párté a Bourbon hercegek, akiknek egyike Navarra címzetes királya, a másik Condé hercege volt, s e párt díszje volt még a jellemes Coligny admirális. Az özvegy királyné, Medici Katalin, a pártok között ingadozva tört az uralomra.

II. Ferenc uralkodása alatt a Guisek voltak a hatalmon. A Bourbonoknak csaknem életükbe került a vállalkozás, midőn a királyt ki akarták a Guisek kezéből ragadni. Megmentette őket a király halála. Medici Katalin a király halála után kibocsátotta a Bourbonokat a börtönből s rájuk támaszkodva ragadta magához a hatalmat. A protestánsoknak tett engedmény azonban csak addig tartotta fenn a békét, míg Guise herceg katonáinak vassyi mézszárlása (1562) okot nem adott a háromszor megújuló nagy háború kitörésére. Az oktalan vérengzések a St. Germain-ben kötött békében értek véget (1570), amikor a hugenották szabad vallásgyakorlatot kaptak s négy várat (La Rochelle), ahol őrséget tarthattak.

A st. germaini békével jobb idők látszottak bekövetkezni. Coligny mind nagyobb befolyást gyakorolt IX. Károlyra, a fiatal királyra. Külső eseményekre akarta a közfigyelmet irányítani, midőn a németalföldieknek akart segítségére menni. Az Alba hercegtől megnyert Medici Katalin azonban újból Fülöp politikájának a támogatására vállalkozott. Mikor a Guisektől felbérelt

orgyilkos Colignynak csak karját zúzta szét, a Guisek és Medici Katalin elhatározták a hugenották kiirtását. Hisz befolyásukat már végső veszedelem fenyegette. A király nővérét, Valois Margitot Bourbon Henrikkel, a hugenotta-párt fejével jegyezték el. A kitűzött lakodalomra tömegesen tódultak a hugenotta-párt fejei. A lakodalom alkalmas időpontnak kínálkozott a vérengzésre. A gyenge jellemű királyt könnyen megnyerték a felfedezett hugenotta-összeesküvés örve alatt. Az aug. 24-én megindult Bertalan-
 1572 éji vérengzés 3 nap tartott Párisban s a vidéken. Legalább 25 ezer lélek esett áldozatul mindkét pártból (1572).

A vérengzés oktalansága akkor tünt ki leginkább, midőn a megszabadult Bourbon Henrik ismét hitsorsosai élére állva, kierőszakolta a békét. De sokáig most sem tartott, mert III. Henrik az utolsó Valois uralkodása alatt Guise Henrik Fülöp szövetségében a szent ligába vont a katolikusokat, amelynek végső célja Guise Henriknek trónra emelése volt. Henrik király a ligától való félelmében megvonta a hugenottáktól a szabad vallásgyakorlatot, ami a harc kitörésére vezetett.

A kitört három háború utolsója a három Henrik háborúja, amelyben Guise Henrik a királyt Párisból megszalasztotta épp akkor, midőn az Armada Angliát megsemmisíteni készült (1588). A király ekkor, miután az egybehívott rendekben sem talált támaszt, a Guise hercegeket, Henriket s Lajos bibornokot megölette. Mire a katolikusok általános felkelése volt a felelet, amely felkelés élén Henrik fivére, Károly, Mayenne hercege állott. A dolgok ily fordulatára III. Henrik Bourbon Henrik karjaiba vetette magát s vele együtt indult Páris visszafoglalására. De Párisba be nem mehetett, mert a város alatt Clément Jakab meggyilkolta.

Utánna a trón jogszerint Bourbon Henriket

illette, akit a hugenották **IV. Henrik** (1589—1610) név alatt el is ismertek, II. Fülöp és a liga azonban megtagadták azt tőle. A harc tehát tovább folyt. Henrik Mayenne herceget Ivry mellett meggyőzte (1590) s körültáborolta Párist, amely azonban csak akkor nyitotta meg kapuit, midőn Henrik a katolikus vallásra tért át. A pápa most az egyházi átkot feloldotta, Henrik pedig a spanyoloknak nyíltan megizente a háborút. Már ilyformán a francia, ha hazaárulás gyanujába nem akart esni, Henrik ellen nem harcolhatott. Így azután Fülöp is kénytelen volt megkötni a ver-vinsi békét (1598), amelyben minden hódításáról lemondott s elismerte Henriket francia királynak.

Kibékítette Henrik duzzogó hugenottáit is a **nantesi edictum** kiadásával (1598). Vallásszabadságot, teljes polgári egyenlőséget s más egyéb jogokat adott nekik. Visszaadta továbbá váraikat s megengedte nekik azt, amivel jóformán állammá tette őket az államban, hogy háromévenként összegyűlt követelik sérelmeiket a kormány elé terjeszthetik. 1598

A nantesi edictum véget vetett az ellenreformáció küzdelmeinek Franciaországban. A bekövetkezett békés időket Henrik minisztere, Sully herceg a sebek gyógyítására használta. Megjavította az ország pénzügyeit; az ipar, kereskedelem fellendítésével, a tengeri kereskedelem megalapításával s gyarmatok szerzésével (Canada) pedig az általános jólétet állította helyre.

Henrik maga a német unio-val s más hatalmakkal egyetértve egy nagy szövetséges, keresztény világbirodalmat akart létesíteni, amelyben teljesen egyenjogúak lettek volna a három keresztény felekezet tagjai s ezzel megtörték volna a Habsburgház hatalmát is. Mielőtt azonban terve érdekében valamit tehetett volna, Ravailac töre találta. A farnciák nagy és népszerű királyukat gyászolták benne.

5. Erzsébet és Stuart Mária.

Míg Franciaországot a vallásháborúk minden tekintetben rontották és gyengítették, azalatt Angolország Erzsébet uralkodása alatt gyors virágzásnak indult. Erzsébet önkényesen gyakorolta ugyan a hatalmat, de azonosítani tudta magát népével. Nem tett olyat, sem vallási, sem politikai tekintetben, ami a többségnek tetszésével nem találkozott volna. Ez magyarázza meg népszerűségét. A politikában, hogy célt érjen, letért gyakran az egyenes útról. Követett el hibákat, amelyek nem egyszer veszedelemmel fenyegettek. Ilyen hiba volt rokonával, Stuart Mária, skót királynővel szemben tanúsított eljárása is.

Stuart Mária férjének II. Ferenc, francia királynak halála után visszatért Skótországba (1561), de itt a durva skótok közt rosszul érezte magát. Mária belenyugodott, hogy alattvalói a presbiteri vallást kövessék, nem úgy ezek abba, hogy Mária misét mondasson akár magánkápolnájában is. Mária tehát támaszt keresett, férjéül fogadta egyik rokonát, Darnley-t. Benne azonban csalódott. Midőn a házzal együtt a levegőbe röpítették, alig két hónapra rá nőül ment Bothwellhez, kit mindenki a merénylet tervezőjének tartott. A skót nemesség az ilyenek láttára fegyverhez nyúlt, Máriát elfogta s egyéves fia, Jakab javára a trónról lemondani kényszerítette. Mária a fogságból ugyan elmenekült, de még szomorúbb sors várt reá rokonánál, Erzsébetnél, akinél támaszt keresett (1568).

Erzsébet nem akart vele szóba állani, míg a férjgyilkosság gyanúja alól nem tisztázza magát. Mária azonban, mint skót királynő, nem volt hajlandó, angol bíróság elé állani, azért fogságba került. A két nőben a protestáns és a katolikus párt képviselőit kell látnunk. A pápa, II. Fülöp s a katolikus angolok el is követtek mindent, hogy a fogságból kiszabadítsák Máriát, sőt Máriát akarták az angol trónra emelni. Stuart Mária Vé-

res Mária halála után úgyis felvette az angol királynői címet, ami Erzsébetet szintén bosszúra ingerelte. Most pedig egymásután támadtak az összeesküvések, amelyek már életét fenyegették. A parlament sürgetésére tehát, hogy a vallás megtarthatása, a birodalom békéje s saját személyének biztonsága érdekében ne gátolja az igazságszolgáltatást, megengedte Stuart Mária perbefogását. A törvényszék azon ürügy alatt, hogy tudomása volt a királynő élete ellen készült merényletről, halálra ítélte. Erzsébet némi tettetett vonakodás után megerősítette s így az ítéletet Stuart Márián végre is hajtották (1587), bár a törvényes formákat nem tartották be mindenben.

1587.

Stuart Mária halála s a legyőzhetetlen Armada pusztulása diadalra juttatták a protestantizmust Angliában. Erzsébetet ezután mi sem háborgatta további uralkodásában. Nevéhez fűződik Anglia tengeri hatalmának a megalapítása. Úgyszintén korában éltek Angliának a legnagyobb szellemei: Shakespeare, Verulamii Bacon.

Halálos ágyán Stuart Mária fiát, a skót VI. Jakabot jelölte ki utódjának.

Az események igazolják, hogy II. Fülöp spanyol király politikája teljesen elhibázott volt, mert a nyugat-európai országokban az események fejlődését minden erejével sem gátolhatta meg, de tönkretette Spanyolországot, amelynek élete az Armada pusztulása után lassú hanyatlás.

6. Az ellenreformáció Magyar- és Németországban

I. Ferdinánd. (1556—1564) különböző vallású alattvalói közt a békét fentartani iparkodott. Természeténél fogva türelmes volt, de meg a törökkel folytatott szakadatlan harcok is gátolták abban, hogy a protestáns vallások ellen fellépjen. Fia

II. Miksa (1564—1576) nemcsak türelmes volt, hanem uralkodása kezdetén egyenesen rokon-

szenvezett a protestáns vallással, utóbb azonban nála is a spanyol politika érvényesült, mely a Habsburg-ház érdekeinek jobban megfelelt. Eme ingadozása hozta azután magával, hogy kormányzati ügyessége mellett is növekedtek a zavarok Németországban.

Élesebb fordulat állott be **II. Rudolf** (1576—1612) uralkodása alatt, ki minden idejét tudományos buvárkodással töltötte prágai palotájában s a birodalom ügyeivel mit sem törődött. Kormányzati tehetetlensége a felekezetek nyílt összeütközésére vezetett Németországban (Köln, Aachen, Donauwörth). A protestánsok vallásuk védelmére az uniót létesítették (1608) s fejévé pfalzi Frigyeszt tették. Ellensúlyozásul a katolikusok a ligába állottak (1609) s fejöknek bajor Miksát ismerték el. Már harcra került volna a két szövetség közt a dolog, ha az unio szövetségese, IV. Henrik, orgyilkos kéznek nem esik áldozatul.

Abban az időben, midőn Nyugat-Európában egymást gyilkolták az emberek vallásukért, Magyarországon nem tudták megérteni, hogy miért kellene valakit vallásáért üldözni. A jezsuiták ugyan eljutottak Magyarországra, sőt a Báthoryak alatt Erdélybe is. Erőszakra azonban mindaddig nem került a dolog, míg a 15 éves török háborúban Erdély szintén Rudolf kezére nem került s észre nem vették a török hatalom gyengülését. Rudolf kormánya ily körülmények közt már megkezdte az erőszakos térítést (Kassa). Hogy az országgyűlésen a protestánsok fel ne panaszolhassák a vallási sérelmeket, Rudolf 1604-ben az önhatalmúlag hozott 22 törvénycikkkel iparkodott ezt meggátolni. De csalódott, mert a nemzet megtalálta vezérét **Bocskay Istvánban**, aki biztosította nemzetének vallásos és alkotmányos szabadságát a bécsi békében (1606). Még ugyanazon évben mint közvetítő létre hozta a pusztító 15 éves háborút befejező zsitvatoroki békét.

Rudolf Bocskay halála után vonakodott a bécsi békét elismerni, azért a magyar rendek szövettek az osztrák s a morva rendekkel s fegyveres erővel támogatták a család érdekeinek képviselőjével megbízott Mátyás főherceget, hogy Rudolfot lemondásra kényszerítse. Rudolf 1608-ban csakugyan Mátyásnak engedte át Magyarországot, Ausztriát s Morvaországot, megtartotta Csehországot s a császári méltóságot. Hogy a csehek jobban magához fűzze, kiadta nekik a fölséglevelet (1609), amelynek értelmében az urak, lovagok s a királyi városok szabad vallásgyakorlatot élveznek. 1609

Mátyásban (1612—1619) csalódtak népei, a trónon tehetetlennek bizonyult. A zavarok annyira elmérgesedtek uralkodása alatt Németországban, hogy amint örököse, a hitbuzgó stájer Ferdinánd vette át a kormányzást, kitört a harmincéves nagy vallásháború.

7. A harmincéves háború (1618—1648).

a) **A cseh háború** (1618—1623). Csekély ok kellett, hogy az ügyek németországi állásából általános kavargás következék. Csehországban a braunauai protestáns templom bezárása s a klostergrabi lerombolása indították meg a háborút. A cseh protestánsok ebben jogaik sérelmét látták, azért Thurn gróf vezérlete alatt fegyveresen vonultak a prágai városházára, ahol néhány tanácsost az ablakon kidobtak. Az uniótól küldött Mansfeld segítségével pedig kiszorították a császári csapatokat s Thurn Bécs alá vonult éppen akkor, midőn Mátyás meghalt s helyét a türelmetlen Ferdinánd foglalta el.

II. Ferdinánd (1619—1637) azonban sem osztrák alattvalóinak, sem a cseheknek nem tett valási engedményeket, sőt arra törekedett, hogy Németország katholizálásával annak egységét mozdítsa elő. Thurn Bécs alól visszavonulni kényszerült. Ferdinánd Németországba utazott, ahol

császárrá választották. A csehek ennek dacára a trónról letették Ferdinándot s királyukká pfalzi Frigyeset, az unio fejét választották. A gyenge fejedelmet egyedül **Bethlen Gábor** támogatta, de Frigyes Ferdinánd s a liga seregeivel szemben **Fehérhegy**nél csatát veszített **1620** (1620) s elfutott. Ily körülmények közt kénytelen volt Bethlen is megkötni a **nikolsburgi békét** a bécsi alapján (1622). Az unio felbomlott, Tilly, a liga vezére a Mansfeld s Braunschweigi Keresztélyen nyert győzelmek után elfoglalta Pfalzot. A választói méltóságot Felső-Ffalzzal egyetemben **bajor Miksa** kapta (1623).

b) **A dán háború** (1625—1629). A császár hatalmának a megerősödése féltékennyé tette a szomszéd hatalmakat. Anglia, Hollandia, Dánország s Bethlen Gábor szövetkeztek, Franciaország pedig támogatást ígért. A háborút 1625 tavaszán kezdték meg, Németországban **IV. Keresztély** dán király, Magyarországon pedig **Bethlen Gábor**. Keresztély ellen Tilly vonult a liga seregével, Mansfeld és Bethlen Gábor egyesülését meggátolni Wallenstein feladata volt. Wallenstein Mansfeldet megverte a **dessau** i hídfőnél s a Vágig üzte, ahol a győztesen előrenyomult Bethlen állott. De a két nagy hadvezér nem ütközött, várták a németországi ügyek kimenetelét. Keresztély itt Tillyvel szemben **Lutter**nél (1626) csatát veszített, mire Bethlen megbékült. Most Tilly és Wallenstein együttesen támadtak a dán király birtokaira s az északi protestánsokra. Elfoglalták Holsteint, Wallenstein egyedül Schleswiget s Jütlandot, elűzte a mecklenburgi herceget és Pomeránia hercegét hódolatra készítette. Terve azonban, hogy a Balti-tengeren is biztosítsa a császár uralmát, megtört **Stralsund** ellenállásán. De másrészt elérte azt, hogy a protestánsok a császár lábainál heverték. **1629** dán király **Lübeck**ben békét kötött (1629), amelynek értelmében visszakapta birtokait, meg-

fogadta azonban, hogy a német ügyekbe többé nem avatkozik.

A császár pedig a történetek után kiadta a visszavétési rendeletet (edictum restitutionis), amelyben megparancsolta, hogy a passai egyezmény óta elfoglalt egyházi birtokokat a protestánsok adják ki. S kimodotta, hogy válásukat csak Luther követői gyakorolhatják, de egyéb „szekták” nem.

Wallenstein oly kiméletlenséggel járt el a rendelet végrehajtásában, hogy a katolikus választók Ferdinándtól Wallenstein elbocsáttatását követelték, különben fiától megtagadják a római királyi címet (1630).

c) **A svéd háború (1630—1634).** A háború politikai része kezdődött Gusztáv Adolf-nak, a hős svéd királynak beavatkozásával. A vallási ürügy szerepel még: a protestánsok megsegélyezése s rokonainak, az elűzött mecklenburgi hercegeknek a visszahelyezése. A tulajdonképeni cél azonban az, hogy a Balti-tengert egészen svéd tengerré tegye. A lehetőség megvan. A svédeké Finnország, Ingermanland, Estland s Livland, Kurland svéd fenhatóság alatt állott, Poroszország és Pomeránia megszerzése nem a legnehezebb dolog.

Pomeránia partjain kötött ki Gusztáv Adolf, de a protestáns fejedelmek tartózkodó állást foglaltak el. Richelieu bibornok, a nagy francia államminiszter ígért pénzsegélyt. Pomerániát és Brandenburgot Gusztáv Adolf kényszerítette a csatlakozásra, közben azonban Tilly bevette Magdeburgot és a szász választó ellen vonult. Nyomon követte most Gusztáv Adolf s Breitenfeldnél megverte (1631). A megnyert ütközet csatlakozásra bírta a protestánsokat. A szász választó Csehországot szállotta meg s elfoglalta Prágát. Gusztáv Adolf, miután Pfalzból kiverte a császáriakat, Tilly elé ment s őt nem messze a Lech torkolatától újból megverte, hol

maga Tilly is halálosan megsebesült. Ez az újabb győzelem kezébe adta Gusztáv Adolfnak Bajorországot Münchennel egyetemben.

A császár északról és nyugatról egyaránt szorongatva ismét Wallensteinhoz fordult. Wallenstein, ki megkapta az életfogytig tartó fővezérletet teljes hatalommal s az ígéretet, hogy a háború győzelmes befejezése után egy tartományt kap, nagy gyorsasággal sereget gyűjtött. Nürnbergnél találkoztak Gusztáv Adolfal s 7 hétig farkasszemet néztek egymással. A tél beálltával Wallenstein Szászországba vonult téli szállásra. Gusztáv Adolf utána ment s Lützennél meg-
 1632 támadta (1632). Győzött, de a győzelmet életével váltotta meg.

Halála után a politikai ügyek vezetését Oxenstierna Axel, svéd kancellár vette át, a sereg vezetését pedig Weimari Bernát, Horn és Banér. Bernát megszállotta Bajorországot, de Wallenstein ennek dacára vonakodott a választófejedelmet megsegíteni. S bár a lützeni vereséget Csehországban és Sziléziában győzelmekkel köszörlte ki, az udvarban a spanyol ligapárt árulással vádolta. Igaz, hogy a spanyol ligapárt előtt meghajolni nem akart, árulási szándékát azonban bebizonyítani nem lehet. Hatalmával felülemelkedett az alattvalók seregén, de a császárnak születési tekintélye előtt meghátrált. Ez megbuktatta őt. Égerben, ahová kevés számú hívével menekült, a vezérlettől való megfosztás után megölték.

d) **A svéd-francia háború** (1634—1648). A franciák kilépnek tartózkodó álláspontjukból és sereggel vesznek immár részt a háborúban. A legfőbb feladat a Habsburgok hatalmának a megtörése, amiért is a spanyol és osztrák Habsburgoknak egyaránt megízenik a háborút.. Nem szerepel itt már semmi vallási indok, protestánsok harcolnak a császár oldalán s viszont katolikusok az ellentáborban.

A háború kezdetén győztek Nördlingen-nél a trónörököstől és a Gallasztól vezetett császáriak (1634), de ez csak muló siker volt. Weimári Bernát elfoglalta Elsászt, Banér győzött Wittstoknál (1636). II. Ferdinánd azon tudattal hunyta be szemét (1637), hogy házának hatalma összeomlik. Utódjának, **III. Ferdinándnak** (1637—1657) még a csapások egész sorát kellett elviselnie, míg az annyira óhajtott béke létrejött. Erdély is beavatkozik újból a háborúba. I. Rákóczi György fejedelem szövetkezett Banér utódával, Tortensonnal. Nyugat és keletről egyszerre támadtak. Tortenson győzött Jankunál (1645), de Rákóczi a török rögződése miatt 1645 kénytelen volt megkötni a linzi békét. A svédek a háború további részében is győznek. Ismételen megszállották Bajorországot, majd Prágát vették ostrom alá s külvárosát el is foglalták, midőn a béke megszüntette a háboruskodást.

e) **A westfáliai béke** (1648). A két westfáliai 1648 városban, Münster és Osnabrückben már 1645 óta folyt az alkudozás, mignem az 1648-ban a békére vezetett.

Az első feladatot, a fejedelmek kártalanítását, a következőképen oldotta meg:

Svédország kapta Előpomerániát, Bremen és Verden püspökséget és 5 millió tallér hadikárpótlást. E tartományai révén beleszólhatott a birodalom ügyeibe.

Franciaország Elsászt kapta, mint birodalmi hűbért, tehát ezzel szintén beavatkozási jogot a birodalom ügyeibe.

A bajor herceg megtartotta Felső-Pfalzot s a választói méltóságot. Alsó-Pfalzot 8 választófejedelemséggé alakították. Brandenburg kapta Hátsópomerániát, Kamin, Minden, Halberstadt és Magdeburg világiasított püspökségeket. Az elv a többi világi fejedelemségeket illetőleg az volt, hogy a háború előtti állapotba jus-

sanak. A jutalmazást világiasított egyházi birtokok szolgáltatták.

Nagy következményekkel járt az a politikai határozat, hogy a fejedelmek a császári hatalom rovására felségi jogokat (superioritas territorialis) kaptak, vagyis hogy szövetkezhettek egymással s a birodalmon kívül állókkal, de nem a birodalom s a császár ellen. Ezzel elbukott a német császárság s el a német hatalom.

A békében Svájcot és Hollandiát önálló államoknak ismerték el.

Vallási tekintetben a türelmet emelték érvényre. Az augsburgi vallásbékébe befoglalták Kálvin követőit is. Az egyházi javak birtoklását illetőleg határévül 1624-et fogadták el.

A békét biztosítják a nagyhatalmakká lett Svéd- és Franciaország.

A tönkretett Németországnak elhanyagolt ipara s kereskedelme, de még tudománya s művészete is. A jövőben a németek a franciáktól kölcsönöztek nyelvet, divatot s műveltséget.

IV. A fejedelmi abszolútizmus kora

(1648—1740).

1. A korlátlan királyság megalakulása Franciaországban.

XIII. Lajos (1610—1643) és Richelieu (1624—1642). Lajos kiskorúsága alatt anyja és kegyencek vezették a kormányt. A kormány gyengeségét a nemesség a királyság megállapított rendjének a megtörésére iparkodott felhasználni. Hogy önzésüket a főbbek elpalástolják, a rendi gyűlés összehívását vitték keresztül (1614). Kitűnt azonban, hogy a közérdeket egyedül a királyság képviseli, a rendek mindegyike saját önző érde-

keit hajhássza. Fel kellett tehát oszlatni a gyűlést, s nem is hívták többé össze a nagy forradalomig.

Mindenhatóvá tette a királyságot az államban Richelieu bibornok, a nagy államminiszter. Megtörte a nemesség hatalmát és a protestánsok függetlenségét. Lerombolta a hűbéri erősségeket, a tartományok kormányzóinak nagy hatalmát a minisztertől függő intendánsok kinevezésével kisebbítette, a parlamentekbe saját embereit ültette. A protestánsoktól elvette váraikat, de egyebekben érvényben hagyta a nantesi edictumot.

Külpolitikájában a cél Franciaország tekintélyének az emelése s a Habsburgház hatalmának a megtörése. Mint láttuk, a 30 éves háború folyamán tervét megvalósította.

XIII. Lajos nem szerette Richelieut, de kénytelen volt belátni, hogy nála jobban senki királyságát nem képviseli. Richelieu teljesen azonosította magát az állammal, de magát mindenben az állam érdekeinek rendelte alá. Hiába akarták megbuktatni az anyakirályné, a király fivére s a nemesség számtalan összeesküvése, Richelieu mindig diadalmaskodott. A királyné száműzetésben halt meg, az összeesküvő nemések pedig a vérpadon végezték életüket. Még halálos ágyán is a vérpadra küldötte a király ifjú barátját, Cinqmarst s társát, De Thout.

A pénzügyeket bár teljesen rendbe nem hozhatta, de lendületet adott a francia irodalomnak s kiműveltette a nyelvet a tőle felállított akadémiával.

XIV. Lajos (1643—1715) és Mazarin. XIV. Lajos kiskorúsága alatt Richelieu politikájának az örököse Mazarin bibornok volt. Mazarin a Richelieutól kijelölt nyomokon haladt a belügyek, valamint a külügyek vezetésében egyaránt. Legyőzte a *fronde*-t, a nemesség utolsó fegyveres kísérletét, mely a királyi hatalmat akarta megtörni. A westfáliai békében megbontotta Német-

ország egységét s ezzel csakugyan tönkretette a Habsburg császárok hatalmát. Győzedelmesen fejezte be a spanyol háborút is a pyrenaei békében (1659). A béke értelmében a két ország közt a határt a Pyrenaeek képezik, ami a hegységen innen esik, az Franciaország birtokába megy át. XIV. Lajos nőül veszi Mária Terézia infansnőt, aki azonban örökösödési jogáról lemond.

Híven képviselte minden téren Franciaország érdekeit, épp azért hatalmát a király nagykorúsága alatt is megtartotta, míg élt. Büszkén mondhatta halálos ágyán, hogy ha nyelve nem is, de szíve francia volt.

XIV. Lajos önkormányzata. Lajos Mazarin halála után (1661) elhatározta, hogy több államminisztert nem nevez ki, hanem maga vezeti a kormányt, mellőzi a rendeket, mellőzi a párisi parlamentet. Az államot most már személye képviselte (L'État c'est moi), csakhogy az állam érdeke helyett gyakran szeszélyei adták a döntő okot. Uralkodása kezdetén azonban eltalálta a nagysághoz vezető utat, amennyiben ügyesen tudta embereit megválasztani.

Igy a kiváló Colbert-re bízta a pénzügyek, földművelés, ipar, kereskedelem s a tengerészet vezetését. Ez a nevéről elnevezett colbertizmussal vagy merkantilrendszerrel jó karba helyezte a pénzügyeket, fejlesztette az ipart és a kereskedelmet. Az ipart védvámok felállításával s új iparágak meghonosításával istápolta, a kereskedelmet az utak megjavításával s csatornák készíttetésével. Gyarmatok alapításával a gyarmatcikkék behozatalát mozdította elő.

Louvois erős, állandó hadsereget teremtett meg, egyenruhás ezredekkel és szuronyos (bajonett) puskákkal. A jeles hadsereg élén kiváló vezérek állottak: Condé, Turenne, Luxembourg, Vendome, Catinat.

Vauban a várakat építette, Lyonell a külügyeket vezette.

Lajos első és második rablőháborúja. Európa a hosszas háborúkban kimerült, mindenki a békét óhajtotta, de Lajos erős hadsereg és teli kincstár birtokában nyugodtan nem maradhatott. Háborúkra tüzelte őt határtalan dicsőségvágya. Ezeket az egyéni szeszélyből indított háborúkat nevezük rablőháborúknak.

Első háborújában (1667—1668) neje jogán a spanyol Németalföldet akarta elfoglalni IV. Fülöp halála után. Turenne Németalföldet szállotta meg, Condé pedig Franche Comté-t foglalta el. E foglalás a kis Hollandia biztonságát fenyegette, amiért is az a hármasszövetséget (Hollandia, Angolország, Svédország) létesítette s Lajost az a acheni békére kényszerítette (1668). Lajos visszaadta hódításait, de 1668 közöttük Lille-t.

Második háborújában (1672—1678) Hollandián akart bosszút állani. Miután minden oldalról elszigetelte, Condé, Turenne s a király vezérlete alatt nagy gyorsasággal szállották meg a kis országot a francia csapatok. S Hollandia elbukott volna, ha Brandenburg, a császár, a birodalom s Spanyolország segítségére nem jönnek, megosztották így a francia haderőt. Egészben véve azonban úgy Hollandiában, valamint Franche-Comtéban s a Rajnánál Lajos győzött. De szövetségesei, a svédek a brandenburgi nagy választóval szemben csatát vesztek Fehrbellinnél (1675).

Lajos a dolgok ily fordultával kereste a kibontakozást. Diplomáciája felbontotta a szövetséget s a nymwegeni békében (1678) a két 1678 tehetetlen állammal, Spanyolországgal s Németországgal fizettette meg a háborúskodást. Spanyolország Franche-Comté-t s Németalföldön új 12

helységet engedett át. Németországot a Rajna balpartján érte veszteség.

A brandenburgi választó győzelme dacára is kénytelen volt a svédeknek visszaadni Pomerániát.

Lajos udvara, erőszakoskodásai a pápával, saját alattvalóival s Európával. Lajosnak az volt a törekvése, hogy udvara kifejezője legyen az ország hatalmának, a nemzet műveltségének és saját királyi méltóságának. Nem elégedett meg az elődöktől örökölt királyi kastélyokkal (Fontainebleau, Marly, Trianon), hanem *Hardouin Mansart* tervei alapján felépítette a roppant tömegű és mesés fényű *versaillesi* királyi palotát (barok-stil). A palotát egyik oldalról övező kertekben *Le Notre* a természetet is az új ízlés szolgálatába kényszerítette. Ide gyülekezett a francia nemesség színe. virága, hogy a királyi nap fényében sütkérezzék (napkirály). Költők és írók csak az esetben élvezték pártfogását, ha az ő dicsőségét és hatalmát hirdették. Ellenezte a szabad kutatást, ami a tudományos irodalom fejlődését hátráltatta. Üldözte azokat az írókat, akik az ő felfogásával ellenkezőt mertek írni (*Pascal*, *Descartes*, *Fenelon*).

Az udvarnál meghonosodtak a pazarlás, a feszlett erkölcsök, a kicsapongó multságok s a házárdiáték. Mindezeket szépítő mázzal vonta be az álszenteskedés és az etiquett. Az udvar hatása lassankint átalakítja a francia közszellemet is. Úgy hogy még a független írók és művészek is látszólag az udvar hatását tükrözik vissza.

Nagy tehetségek kora ez, ami inkább szerencséje, mint érdeme XIV. Lajosnak. Oly írók, mint *Corneille*, *Racine*, *Molière*, *La Fontaine*, *Boileau* és mások tették kedveltté a francia nyelvet külföldön is. A francia lett nemcsak az előkelők társalgási nyelvév, hanem a

nemzetközi érintkezések nyelvévé is. Európa-
szerte uralkodóvá vált továbbá a francia ruházat,
szokás, ízlés és a szalonélet (Sévigné: Rambouil-
let).

A lábrakapott fényűzés bőven foglalkoztatta
a festőket és szobrászokat. A kor szellemének ki-
fejezője L e B r u n (a király festője), de a fran-
cia renaissance-nak gazdagítói: N i c o l a s P a u s-
s i n és C l a u d e L o r r a i n.

Lajos nem tudott a pápával sem békében
megférni. Királyi akaratának akarta alávetni a
francia egyházat (gallikán egyház). Megszállotta
a pápai birtokot, Avignont és a francia papság
párisi gyűlésén a pápát sértő határozatokat hoz-
zatott. Utóbb azonban e határozatokat vissza-
vonta s politikai okokból a pápával kibékült.

Erőszakoskodását meg kellett érezni alatt-
valóinak is. A katolikuson kívül nem akart más
vallást tűrni országában. Térítettgette a hugenot-
tákat szépszerivel, majd erőszakkal (dragonádok),
sőt 1685-ben visszavonta a nantesi edictumot.
Több százezerre ment ennek folytán a kivándor-
ottak száma, aminek az ország ipara s kereske-
delme vallotta nagy kárát Éppen úgy üldözte
Jansen Cornelius követőit, a jansenistákat, kik a
szabad akaratról az uralkodó egyházzal ellen-
kező tant vallottak (isteni kegyelem).

Kitalálta Lajos a módját annak is, hogy mi-
tént lehet háború nélkül is foglalásokat tenni. Fel-
állította az úgynevezett r e u n i o - k a m a r á k a t
(1680—1683), amelyek feladata volt kifürkészni,
hogyan az utóbbi békében nyert országokhoz és
helyekhez, mely részek tartoztak még valaha.
Ilyen képen Franciaország újból szépen gyarapodott.
A többi közt így jutott birtokába S t r a s s b u r g.
Európa megrémült, de a császár a török miatt
nem mozoghatott, tehát Lajossal 20 évre fegyver-
szünetet kötött.

A harmadik rabló-háború (1688—1697). A

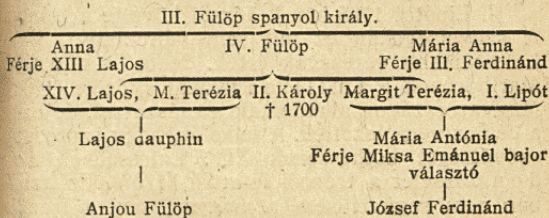
pfalzi uralkodó család fiágon kihalt (1685), az örökség javarészt Lajos tartott igényt e házból származó sógornője nevében. Ezen újabb erőszakoskodásra a pápa az augsburgi szövetséget (1686) létesítette a császár, Spanyolország és a svédek közt, amelyhez utóbb Angolország és Hollandia is csatlakoztak.

Lajos nem akarta megvárni, míg ellenségei felkészülnek, azért hirtelen rátámadt Pfalzra s azt barbár módon pusztítani kezdte (1688). Kissé azonban így is megkészt a támadással, mert legnagyobb ellensége, Orániai Vilmos ekkor már az angol trónra jutott és éppen az ő buzdítására a szövetségesek közös háborút határoztak. Az angol és a hollandi flotta megverte a franciát La Hogue foknál. Ezzel a franciák a tengeren háttérbe szorultak. Szárazföldön azonban a császáriakkal szemben megtartották állásukat a Rajna mentén, Németalföldön pedig Luxembourg egymásután vívta ki Fleurus (1690), Steenkerken (1692) s Neervinden (1693) mellett a győzelmeket. Lajos a győzelmek dacára a békére vágyott. Országát kimerült s küszöbön állott a spanyol örökösödés rendezése. Régi taktikáját vette elő, a szövetséget megbontotta s megkötötte a ryswijki békét (1697). A háború árát ez esetben is a magukat győzteseknek hitt spanyolok és németek fizették meg. A reunioval szerzett birtokok nagyobb részét megtartotta Lajos Németországban, Németalföldön pedig ismét 82 helységet kapott. III. Vilmost azonban elismerte angol királynak.

2. A spanyol örökösödési háború (1701—1714).

II. Károlyban a Habsburgok spanyol ága kihalóban van. Az örökségre jogot formál Lipót császár, ki azt ifjabb fia, Károly számára akarta megszerezni, de igényt tart XIV. Lajos szintén, ki a spanyol trónra unokáját akarta ültetni. A

harmadik trónkövetelő meg a bajor hercegnek, József Ferdinándnak a személyében jelentkezett. Mind a hárman a rokonságot használják jogcímnak, amit a következő tábla magyaráz meg.

III. Vilmos a tengeri hatalmak élén osztozkodási szerződést kötött XIV. Lajossal (1698). Ezzel szemben II. Károly összes birtokai örökösévé a bajor herceget tette meg, midőn pedig ez meghalt (1699), Anjou Fülöpöt ismertette el örökösének. XIV. Lajos a hatalmak féltékenységét azzal keltette fel főképen, hogy unokájának reményt nyújtott a francia és a spanyol korona egyesítésére. Angolország és Hollandia ekkor Lipóthoz csatlakoztak, utóbb Portugália és Szavoja szintén (1703). Lajos szövetségesei a bajor és kölni választók s kezdetben Szavoja voltak. Tehát világháború fejlődött ki, mert nemcsak Európában, hanem a távol indiai és amerikai vizeken is csatáztak, sőt XIV. Lajos szövetségében harcolt nem sokára Magyarország szintén II. Rákóczi Ferenc vezérlete alatt.

Szavojai Jenő, a császári vezér Itáliában kezdte meg diadalmasan a háborút, de Vendome herceg feltartóztatta előhaladásában. Károly főherceg, Lipót fia Portugálián át hatolt Spanyolországba, ahol V. Fülöp királlyal szemben múltó sikereket ért csak el. Az angol whig-párt feje, Marlborough herceg Németalföldre vetette magát, győztesen haladt előre s a Duna mellett egyesült Jenő herceggel s itt vívták ki a franciák s a bajorok fölött a h ö c h s t ä d t i nagy diadalt

1704 (1704). Ugyanezen évben az angolok Gibraltárt foglalták el, a császáriak pedig a fölkelő magyarokat győzték meg a nagyszombati csatában.

I. Lipótot 1705-ben I. József követte a trónon. A szövetségeken ez mit sem változtatott. XIV. Lajost újabb vereségek érték. Jenő Turinnál, 1706 Marlborough Ramillies falunál győzött (1706). Magyarországon alkudoztak a császárral, de ezek a célhoz nem vezettek. A felkelők, hogy szorosabb szövetséget köthessenek XIV. Lajossal, Ónodon Józsefet a trónról letették (1707). Ez azonban nem segített sem a magyar, sem a francia ügyeken. Jenő és Marlborough Oudenardnál 1708 újabb fényes győzelmet arattak (1708). Rákóczi a trencsényi csatát veszítette el.

A megalázott Lajos hajlandó volt a spanyol trónt átengedni Károlynak s vissza akarta adni a westfáliai béke óta Franciaországhoz került birtokokat. De arra a követelésre, hogy unokáját maga üzze ki Spanyolországból, a legnagyobb erőfeszítéssel folytatta a háborút. Jenő és Marlborough hercegeknek malplaquet-i győzelme 1709 (1709) azonban a legválságosabb helyzetbe sodorta Lajost. A magyar felkelők ügye szintén elhanyaglott. Lajos ekkor már hajlandó volt pénzt adni unokája kiűzésére, de a győztes vezérek a régi kívánságuk mellett maradtak.

A megváltozott események megmentették Franciaországot. Angolországban megbukott a háborút óhajtó whig-párt. I. József meghalt (1711), a császár s József birtokainak örököse Károly lett. A nagy szövetség megbomlott. Marlborough-t visszahívták az angolok s egyezkedni kezdettek. A franciák győztek. Mindezek a békére vezettek.

1713 Utrechtben (1713) megbékült Lajos a császár szövetségeseivel. A császár s a birodalom csak egyévi harc után járultak hozzá a békéhez, a császár Rastadtban, a birodalom a svájci Badenben (1714).

A spanyol trónt a béke értelmében megtartotta V. Fülöp, de a törzssországon kívül csak a tengerentúli gyarmatok maradtak birtokában.

Angliában elismerték a protestáns trónöröklést. Franciaország átengedte Angliának északamerikai gyarmatait (Newfoundland, Uj-Skócia, Hudson-öböl), Spanyolország Gibraltárt s Minorkát.

Szavója Sziciliát kapta a királyi címmel, amelyet utóbb Szardiniával s a szardiniai királyi címmel cserélt fel (1720).

Károly császárnak jutottak Spanyolországnak európai birtokai: Nápoly Szardiniával, Milánó s a spanyol Németalföld.

Magyarország már e békéket megelőzőleg kibékült a Habsburgokkal. Pálffy János gróf, József fővezére Károlyi Sándor kuruc generálissal megkötötte a szatmári békét (1711), amelyben biztosították Magyarország alkotmányos különállását s a vallás szabad gyakorlatát.

3. Kísérletek az egységes osztrák monarchia megalapítására.

I. Lipót (1657—1705), I. József (1705—1711),
III. Károly (1711—1740).

A 30 éves háború Németország tönkretételével megsemmisítette a Habsburg-ház hatalmának az alapját. Hatalmuknak támaszát másutt kellett tehát keresniök. Feltalálni vélték ezt családi birtokaiknak Ausztriának, Csehországnak s Magyarországnak szervezésében. Franciaország mintájára egységes, abszolút monarchiává akarták a különböző részeket egyesíteni. Csehország a 30 éves háború folyamában már úgyis az örökös tartományok sorába lépett, a töröktől agyonkínzott Magyarországról pedig azt hitték, hogy az ellenállani már nem képes, miután Erdély nem támogathatja. A virágzó Erdélyt katonai és pénzügyi tekintetben tönkretette II. Rákóczi György,

mikor a lengyel koronát akarta megszerezni 1658). Apafyt Erdélyben a török s nem a rendek akarata ültette a fejedelmi székbe. Bécsben örültek Erdély meggyengülésének, de nem a nyakukba zúduló török háborúnak. A kitört háborúban győztek ugyan a császári hadak Szent-Gotthárdnál, mégis a sérelmes vasvári békét kötötték (1664).

A Magyarországra káros béke az eddig mindig hű főurakat is a szövetkezésbe kergette s Wesselényi nádorral élükön idegen segítséggel akarták megmenteni hazájukat. De a nádor halála után zátonyra jutott a tervezett felkelés. Idő előtt jutott a bécsi kormány tudomására. Zrínyi Péter, Frangepán és Nádasdy a vérpadon múltak ki vállalkozásukért.

A bécsi kormány egyszerre akart célhoz jutni. Üldöztette a protestánsokat s a gyanúsakat a pozsonyi vértörvénytörvény elé hurcolta. A kurucok leverése után pedig egyenesen felfüggesztette az alkotmányt (1673). Ampri-
 1673 gent neveztek ki a tartomány első kormányzójának. A bécsi kormány öröme azonban csak addig tartott, míg Thököly Imre, a „kuruc király“ sikereit nem aratta. A nemzet lecsendesítésére kénytelenek voltak akkor a soproni országgyűlésén (1681) visszaállítani az alkotmányt.

1681 Annyi ígéret és eskü megszegése után nem hisz már a magyar, Thököly a török szövetségében teljesen ki akarja szorítani a németet az országból. Már-már Bécsét foglalta el a hatalmas török sereg, midőn Szobieszky, a lengyel Hunyadi diadalával a 16 éves felszabadító háborút nyitotta meg (1683). 1686-ban Budát foglalták el a keresztény seregek. Badeni Lajosnak
 1683 zalankeмени (1691) s Szavojai Jenőnek zentai (1697) diadalai után pedig a Temesvidék kivételével az egész ország felszabadult a karlo-
 1686 vici békében (1699).

A felszabadítás szomorú következményei voltak Erdély elfoglalása, az eperjesi vértörvény-

szék, az 1687. pozsonyi országgyűlésen az aranybulla záradékának az eltörlése s a fiág örökösödésének az elfogadása s Kollonics központosítási törekvései. Mind hiába, a nemesi nemzetnek s az ország szabadságának a megsemmisítése még ezúttal sem sikerült. A nemzet fegyvert fogott a megsértett szabadság védelmére s dicsőségben s búban egyaránt gazdag szabadságharcát vívta a halhatatlan emlékű II. Rákóczi Ferenc vezérlete alatt. A szabadságharcot befejező s a t-mári békét (1711) nem a nemes fejedelem szándéka szerint kötötték ugyan meg, de biztosította ez azt, amiért küzdöttek: az alkotmányt s a vallásszabadságot.

1711

Új korszakot nyit meg e béke, nemzet és fejedelem kezdik egymást megérteni. A kölcsönös bizalom gyümölcsei III. Károly korában az ország igazgatásának s igazságszolgáltatásának a rendezése k o r m á n y s z é k e k felállításával (kir. kancellária, kir. kamara, helytartótanács, kir. tábla, kir. kuria). Ugyancsak Károly uralkodása alatt állítják fel az állandó hadsereget s hozzák be az állandó adót. (1715).

A fegyverek szerencséje nyugaton és keleten egyfomán új területekkel gyarapította a Habsburg-birtokokat. Amott az u t r e c h t i b é k e adta a Habsburgok kezébe a már említett birtokokat, emitt pedig a török háborúkat (1716—1718) befejező p a s s a r o v i c i b é k e juttatta kezökbe nemcsak a Temesvidéket, hanem Boszniát, Szerbiát s Oláhország nyugati részét is.

1718

Ennyi szerencse mellett az búsította Károlyt, hogy kivüle a Habsburg-családból egy férfi sem él már. Élete feladatául tehát azt tűzte ki, hogy leányának, Mária Teréziának biztosítja koronáit. Az örökös tartományokban a „p r a g m a t i c a s a n c t i o”-nak nevezett házi törvény becikkelyezésével elérte azt. Magyarország az 1722/23. országgyűlés 1., 2. és 3. cikkeiben szintén elfogadta a nőág örökösödését s Magyarország és Ausztria elválaszthatatlanságát oly kikötéssel,

hogy Magyarországot külön, saját törvényei szerint kormányozzák királyai s leteszik a koronázási esküt. Továbbá, hogy Károly, József s Lipót leányutódai lépnek csak az örökösödés szerint az ország trónjára. Szóval az örökösödési törvény *personal-union*ál egyebet nem létesített a két állam közt.

A *pragmatica sanctio* elismertetése vitte bele Károlyt Európa minden ügyes-bajos dolgába. Háborúskodott s alkudozott, csak hogy leányától örökségét senki elvitatni ne próbálja. Elmulasztotta azonban a legfőbb biztosítékokat hagyni leányára, a teli kincstárt s az erős hadsereget. Sőt a Habsburg-monarchia gyengesége éppen halála előtt tünt ki második török háborújában (1737—1739). A belgrádi békében előbbi hódításait, a Temesvidék kivételével, mind visszaadta a töröknek. A hibás politikának s a szerencsétlen háborúnak nagy okai a magyarok mellözése a kormányzásban s a hadvezetésben (Pálffy János).

Az elmondottakból kitűnik, hogy amennyire annyira sikerült a Habsburg-birtokok egyesítése, bár nem egészen a bécsi kormány tervei szerint. Magyarország megőrizte önállóságát. Az örökös tartományokban az egységes szervezet ugyan megtörtént, de hiányzott abból minden életrevalóság.

4. Oroszország emelkedése.

A 13. század óta Oroszország tatár iga alatt nyögött. A felszabadítást a középkor végén III. v. Nagy Iván kezdte meg és IV. v. Rettenetes Iván (1533—1584) fejezte be. Megalapították ezek az ország egységét s a tatárok, svédek s lengyelek rovására területét gyarapították is. 1598-ban a Rurik-dinasztia kihalta azonban új zavaroknak lett forrásává. A már-már beálló osztozkodásoknak Romanov Mihály trónra-

lépte vetett véget (1613). Ő és közvetlen utódai megerősítették az államot, sőt utat nyitottak a nyugati kultúrának. A modern Oroszország igazi alapjait azonban

Nagy Péter (1682—1725) cár rakta le. Ázsiai jellegű országát európaivá akarta alakítani. A genfi Lefort s a skót Gordon segédkeztek neki. Majd maga járta be az európai országokat, hogy a nyugati műveltséggel s a rendezett állam kellékeivel megismerkedjék. Hollandiában a hajó-építést, másutt a kormányzást, katonaság szervezetét, művészetet s ipart tanulmányozta. Országát megnyitotta a külföldi művészek, tudósok, iparosok, tengerészek s katonák előtt. A tapasztalatokat otthon ezek segélyével értékesítette. Ráerőszakolta népére az európai műveltséget, bár nála is csak külső máz volt az, lelkét át nem hatotta.

Terve ellenzőit a legnagyobb erőszakkal törte meg. A fegyveres nemességet, a streliceket lázadásuk kétszeri leverése után feloszlatta s helyükbe európai módon szervezett ezredeket állított. A kormányzást a nemesség kezéből kivette s a tőle kinevezett hivatalnokokra bízta. A kinevezéseknél a tehetséget vette tekintetbe s nem a születést. A papság hatalmát is megtörte, midőn magát az egyház fejének nyilvánította. Egyházi hatalmát a szent szinódus útján gyakorolta.

De az európai államok sorába csak az esetben léphetett be Oroszország igazán, ha azokkal közvetlenebbül érintkezik. Tenger kellett neki. Péter e tekintetben is kijelölte utódainak, politikáját, nem ugyan írásban, hanem saját törekvéseivel. Célul a Balti- és a Fekete-tengerek partvidékeinek a megszerzését tűzte ki s ezt részben már maga megvalósította.

Az újítások ellenzéseért saját fiát, Alexeit is halálra kínoztatta. Fia halála után kivívta a cárok ama jogát, hogy utódaikat maguk nevezhessék ki.

5. Svédország mint nagyhatalom.

A harmincéves háborúban Svédország nagy hatalmi rangra emelkedett. Gusztáv Adolf leányának, Krisztinának (1632—1654) kiskorúsága alatt Oxenstierna vezette az államügyeket. Amidőn maga kezdett uralkodni, hamar beleúnt, azért lemondott rokonának, a Zweibrückeni Károly Gusztávnak a javára.

X. Károly (1654/60) II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel Lengyelország felosztására szövetkezett, mert a Wasa-házból származott lengyel király őt elismerni nem akarta. Győzött, de a megalakult szövetség (Dánia, Lengyelország, Brandenburg, Poroszország, Lipót császár) országa védelmére kényszerítette visszavonulni. A magára maradt Rákóczit a lengyelek és tatárok megverték, Erdélyt pedig a török dúlta fel. X. Károly a háború folyamán hirtelen elhalt, mire fia, a kiskorú

1660 **XI. Károly** (1660—1697) nevében az államtanács az olivai békét kötötte meg, amelynek értelmében Svédország minden birtokát megtartotta. Károly pedig, amint felsepedt, arra használta a békét, hogy a trónt örökössé tette családjában, továbbá megalapította XIV. Lajos példájára az abszolút királyi hatalmat.

Az északi háború (1700—1721) XI. Károlyt hőslékű fia, **XII. Károly** (1697—1718) követte a trónon. Ifjúságát arra akarták felhasználni a szomszédok: Dánia, Oroszország és Lengyelország, hogy egykori birtokaikat visszavegyék Svédországtól. Károly nem ijedt meg, hanem nagy gyorsasággal ellenségeire tört. Dániát a travendali békében a szövetségből kiállani kényszerítette, azután pedig a Narvát ostromló Nagy Pétert verte le (1700). A gyors győzelmek után Lengyelországba hatolt, ahol II. Ágostot letétette és Leszczyński Szaniszlót (1704—1707) emeltette trónra. Az al-

transtädtti békében (1706) maga II. Ágost is kényszerült elismerni Leszcinszkit királynak.

Hosszú lengyelországi tartózkodás után gondolt csak Péter cárra, aki az éveket okosan használta fel. Megvetette lábát a Keleti-tenger partvidékén s megalapította Szent-Pétervárt, az új fővárost, továbbá európai módra erős hadsereget szervezett. Péter így teljesen felkészülten fogadta Károlyt, aki még azt a hibát is elkövette, hogy Mazepának, a kozák hetmannak a hívására Ukrainába vonult. Péter itt Pultavánál (1709) a kifáradt s éhségtől gyötört svéd sereget teljesen megsemmisítette. Károly Törökországba menekült s Benderben vonta meg magát.

A pultavai ütközetben ebukott a svéd nagyhatalom s helyét Oroszország foglalta el.

Károly még nem vesztette el minden reményét, a szultánt sikerült bevinnie az Oroszország elleni harcba. A nagyvezér az orosz sereget a Pruth mellett körülfogta (1711), de Katalin cárnétól megvesztegetve, Pétert futni engedte, miután ez Azovot visszaadta. Károly még ezek után is 3 évig maradt Törökországban, csak midőn hírül vette, hogy a trónról akarják letenni, lovagolt Magyarországon és Bécsen át Stralsundba (1714).

Ekkor már újból szövetkezett ellenei Svédországnak külföldi birtokait mind elfoglalták. Károly, népének akarata ellenére, tovább háborúskodott. Norvégia elfoglalásával szándékozott veszteségét kárpótolni, de Fridrichshall határvár alatt életét vesztette (1718).

Halála után a nemesség ragadta kezébe a hatalmat s a háborúnak a békekötések egész sorával (Stockholm, Nistädt) vetett véget. Svédország németországi birtokaiból csak Wismar és Elöpomeránia egy része maradt meg még egy

ideig. Abba a hatalmi állásba jutott az ország, amelyben a nagy Gusztáv Adolf előtt volt.

A hatalom nélküli koronát Károly ifjabb nővére férjének, Hessen-Kasseli Frigyesnek juttatták (1720).

6. A porosz hatalom megalakulása.

A mai Poroszország a brandenburgi választófejedelemségből s a porosz hercegségből alakult.

A brandenburgi örgrófság az Elba és Odera között kezdetben az anhalti, majd a wittelsbachisi 1373 óta a luxenburgiai ház birtokában volt. Az aranybulla a választófejedelemségek közé sorolta. Zsigmond császár 1415-ben a választófejedelemséget adósságai fejében Frigyes nürnbergi várgrófnak adományozta. Ez idő óta a Hohenzollern-dinasztia tagjai birtokukat folyton gyarapították. 1618-ben a porosz hercegséget örökölték. **Frigyes Vilmos** (1640—1688), a „nagy választófejedelem“ szerencsés háborúival keleten és nyugaton egyaránt birtokokat szerzett. Így keleten Hátsópomerániát, a Rajna mentén Clevet, Poroszországot pedig Lengyelországtól függetlenítette. A Hohenzollernnek politikája ezentul oda irányult, hogy három részben fekvő birtokaikat egyesítsék.

A „nagy választó“, ki a porosz nevet rettegetté tette, nem feledkezett meg állama belső jólétének fejlesztéséről sem. Különösen a hugenoták befogadásával emelte az ország iparát.

Utóda, III. Frigyes, pompakedvelő fejedelem volt, aki a fejedelmi méltóságot XIV. Lajos példájára minél nagyobb fény kifejtésében találta. Hiúsága nyugodni nem engedte, míg nagy áldozatok árán el nem ismerte őt Lipót császár porosz királynak. 1701-ben Königsbergben maga tette saját s neje fejére a koronát az úrasztaláról. A koronázás emlékére alapította a fekete sasrendet („Suum cuique“). Mint király az **I. Frigyes** (1701—1713) nevet viselte.

A fiatal állam szerencséjére a fukar **I. Frigyes Vilmos** (1713—1740) követte, ki megszüntette az udvar fényét, megvonta a kegydíjakat s minden téren a legnagyobb polgári egyszerűséget honosította meg. A tudományok és a művészetek kevéssé érdekelték őt (Tabak-kollegium), de annál több gondot fordított a katonaság szervezésére. Nyerseségével szilárdságot adott az államkormányzatnak. A nagy hadseregnek s teli kincstárnak pedig jó hasznát vette fia, Nagy Frigyes.

7. Az angol parlamentáris monarchia kialakulása.

A két első **Stuart abszolutisztikus törekvése.** Erzsébetet az angol trónon **I. Jakab** (1603—1625), a skót király követte, ki minden törekvését a korlátlan királyi hatalom megalapítására fordította. Azért csatlakozott a püspöki egyházhoz, mert ez dogma gyanánt hirdette a fejedelmi hatalom isteni eredetét („ha nincs püspök, nincs király“). Ime, a példája annak, hogy református országban is szövetkezett az egyház s a trón a közszabadság megrontására.

A korlátlan királyi hatalommal szemben a parlament saját jogaira hivatkozott, minderre azonban Jakab nem adott semmit. Így parlament, puritán és katolikus egyaránt ellenségévé vált. A katolikusok a lőpor-összeesküvést (1605) szőtték. Két parlament pedig tervét, az angol és skót unio létesítését hiúsította meg. Ezek mind nem riasztották vissza attól, hogy a nemzet akarata ellenére veszni hagyja vejét, pfalzi Frigyes.

I. Károly (1625—1649) atyja politikájának a követése miatt mindjárt uralkodása kezdetén érezte a megnövekedett ellenzék haragját. A ki- és beviteli vámok szedését a parlament nem uralkodása tartamára, hanem csak egy évre szavazta meg. Károly ezt s egymásután még két parlamentet oszlatott fel, de a harmadik feloszlatása

előtt kierőszakolta a jogkérvényt (Petition of rights, 1628), amelyben a önkényes adókivevések és az elfogatások ellen tiltakozott.

Károlyt a jogkérvény nem tartotta vissza attól, hogy mintegy 10 évig (1629—1640) parlament nélkül kormányozzon. Mindenben Strafford grófra s Laud érsekre hallgatott. Laud érsek a püspöki egyházat uralkodóvá akarta tenni Skótországbán is, de a skótok fegyvert fogtak. Károlynak pénz kellett a „lázdók“ leverésére s minthogy a törvénytelen adók nyílt ellenszegüléseket vontak maguk után, összehívta a rövid parlamentet (1640). Ez a sérelmek orvoslását sürgette, azért Károly feloszlatta. Midőn azonban serege a skótokkal nem boldogult, összehívta a hosszú parlamentet.

1640 A hosszú parlament (1640—1649) perbe fogta Straffordot, halálra ítélte s kivégeztette. Ugyancsak vérpadon végezte be életét később Laud. Az abszolutizmus eszközeinek e bukása után egyre-másra újabb s újabb jogokat csikart ki a parlament a királytól. Őt vádolta az ír katolikusok felkeléseért is. A király megsokalta a nagy ellenállást, azért az ellenzék 5 tagját személyesen akarta elfogni, de kudarcot vallott. Bosszusan távozott hát Londonból s fegyverkezett. A fegyverkezésben követte a parlament. Így azután a kiráypártiak, a „gavallérok“ s a parlament hívei, a „kerekefejűek“ közt kitört a harc. Az első években a királyi seregek győztek, de midőn Cromwell Olivér s az independensek kezébe került a vezérlés, a hadi szerencse megfordult. A király Cromwellnek naseby-i (1645) győzelme után a skótokhoz menekült. A skótok azonban jó pénzért kiadták a parlamentnek, mire a Cromwelltől megtisztított csonka parlament halálra ítélte s leüttette a király szentelt fejét (1649).

Bátor halála volt az, mely a királyságot népszerűvé tette Angolországban.

Az angol köztársaság (1649—60); Cromwell.

A király kivégeztetését nagy zavarok követték a három királyságban. Írország és Skótország fegyvert fogtak a királyság érdekében s az előbbi katolikus vallása védelmére is. Angolországban a puritánok s az independensek akartak erőszakoskodni, mint azelőtt velök erőszakoskodtak. Cromwell a zavarok közepette is megállta helyét. A skótokat és az íreket leverte s Írországban uralkodóvá az angol nyelvet és a reformált vallást tette. Angolországban a csonka parlamentet feloszlatta s az újonnan összehívott parlamentben mind a három királyságot képviseltette. Ezzel megalkotta azt az uniót, amelynek létesítésén a Stuartok hiába fáradoztak. A parlament hozta a törvényt, Cromwell, a Lord-Protector végrehajtásukra ügyelt. Cím nélkül valóságos királya volt a három országnak.

A belső jólét megteremtése mellett kifelé szintén tekintélyes állást vívott ki Angliának. Uralkodása alatt Anglia újból a protestantizmus védőjeként lépett fel. Spanyolországtól elvette Dünkirchent. Franciaország barátságát kereste, még a távol Erdély is itt kereste bajainak az orvoslását.

A hajózási törvénnyel Anglia tengeri nagyhatalmának alapjait rakta le. Hollandiát, amelynek ez nem tetszett, leverte s a tengeren lassanként háttérbe szorította.

Cromwellt, „a legnagyobb fejedelmet“ a lord-protectori méltóságban fia, Rikárd követte (1658), ki csak 8 hónapig maradt méltóságában. Maga belátta, hogy nem az uralomra termett, tehát letette a hatalmat. A hatalom ekkor Monk tábornok kezébe került, ki a helyzetet a királyság visszaállítására használta fel. A hosszú parlamentnek Monk-tól összehívott tagjai minden kikötés nélkül hívták meg a trónra a lefejezett király fiát.

II. Károlyban (1660—1685) jellemtelen, pazarló s feslett erkölcsű király foglalta el a trónt.

A multból nem tanult, atyja példájára szintén korlátlanul akart uralkodni. Hogy pazarlásaira ne kelljen a parlamenttől pénzt kérnie, Dünkirchent eladta XIV. Lajosnak s azonkívül a francia politika támogatásáért évi zsoldot húzott tőle. Ugyancsak szembe helyezkedett a parlamenttel a katolikusok támogatásával, kiknek javára a „Türelmi rendeletet” adta ki. A parlament erre a „Test acta”-val felelt.

A parlamenttel való újabb viszály csak növelte az ellenzékét. Az ellenzék egyenesen arra törekedett, hogy Károly öccsét, a katolikus Jakabot a trónöröklésből kizárja. E párt a „wigh” s vele szemben a „tory” állott.

1679

Az udvar az ellenzékét a Habeas Corpus acta („az én házam, az én váram”) kiadásával akarta lecsöndesíteni, de kevés sikerrel. Sőt az udvar újabb visszaélései összeesküvést idéztek elő, azonban felfedezték s elnyomták.

A király halála, mint várták, nem nyújtotta a szabadulást. Érvényesült a születési jog s elfoglalta a trónt a katolikus **II. Jakab** (1685—1688). Jakab a korlátlan uralom helyreállítására s a pápával való kibékülésre tett kísérletet, továbbá betelepítette a jezsuitákat. Ezek oly elégedetlenséget keltettek a nemzetben, hogy midőn a walesi herceg megszületett, a wigh és tory párt egyesült és meghívta a trónra Jakab vejét, a református Orániai Vilmost.

III. Vilmost (1689—1702) s nejét Máriát a dicsőséges forradalom csak akkor emelte a trónra, midőn kiadták a Jogkiáltványt (Declaration of rights). Ez a törvény teljesen kialakítja Angliában a parlamentáris kormányformát. Ott a király uralkodik s kormányoz a neki és a parlamentnek egyaránt felelős miniszterium. Különválasztották a királyi udvartartás költségeit (civillista) az államháztartás költségeitől. Behozták a sajtószabadságot s uralkodóvá tették Vilmos akarata ellenére a püspöki egyházat.

V. A fölvilágosult abszolútizmus kora (1740—1789).

Ezen elnevezés alatt azt az időt értjük, midőn a fejedelmek a XVIII. század bölcseleti, jogi és államtudományi íróinak a hatása alatt népeiknek a javán munkálkodtak. A jogok mellett kötelességeket is ismernek. Belátják, hogy nem a milliók vannak az ő kedvökért, hanem ők vannak a milliók kedvéért. Az állam első tisztviselőinek tartják magukat s mint ilyenek, az állam összes lakóinak a boldogításán fáradoznak s nem csupán egy osztályén. A csak jogokat élvező osztályokra (nemesség, papság) kötelességeket iparkodnak róni. Viszont a csak terheket viselő osztályok helyzetén pedig könnyíteni próbálnak.

1. Az osztrák örökösödési háború (1740—1748).

VI. Károly császár halála után mindjárt kiűnt, hogy az ő diplomáciai alkudozásai teljesen hiábavalók voltak. A hatalmak elfelejtették ígéreteiket, amelyeket Károlynak tettek. Alig hogy Mária Terézia a pragmática sanctio értelmében elfoglalta Magyar- és Csehország trónját és átvette egyéb birtokai kormányzását, az örökségre áhítozók rögtön jelentkeztek. Károly Ágost bajor választó az egész örökségre igényt tartott, de mert ezt a saját erejéből el nem nyerhette, szövetkezett a franciákkal. A porosz király s a szász választó szintén támogatásukról biztosították. Így hamar megtörtént az osztozkodás. A bajor kapja Ausztriát, Csehországot s a császári méltóságot, a szász választó Morvaországot, a franciák Belgiumot, a porosz király Sziléziát, a spanyolok és a szárdok az olasz birtokokat.

A támadást Nagy Frigyes porosz király kezdte meg, ki megszállotta Sziléziát s az osztrák sereget tönkre verte Mollwitznál

1741 (1741). A sikeren felbátorodott francia-bajor seregek Ausztriát és Csehországot foglalták el. Károly Ágost ekkor a cseh királyi koronán kívül elnyerte a császárit is. Ugyanez időben az egyesült spanyolok és a szárdok Milánót vették birtokukba.

Ennyi veszedelem közepette mindenki fejét vesztette, csak Mária Terézia nem. Mária Terézia a koronázási országgyűlésen együtt lévő magyar rendekhez fordult segítségért. A rendeket a bizodalomra határtalan lelkesedés szállotta meg, amely tettekben nyert kifejezést. Az 1741—42. években a nagy pénz- és élelmiszer áldozaton kívül mintegy 80 ezer katonát küldöttek a harctérre. Frigyesel a gyakorlatlan seregek nem mérkőzhettek, amiért Mária Terézia, hogy legalább tőle szabaduljon, a borszlói békében (1742) Szilézia nagyobb részét átengedte neki. A többi ellenség azonban rögtön megérezte a magyar segítséget. A francia-bajor seregek nemcsak Csehországból vonultak ki, hanem a császártól Münchennel egyetemben saját országát is elvették Nádasdy magyarjai. A másik csapást a franciák Dettingennél (1743) az angol-holland „pragmatica sereg“-től szenvedték. Nádasdy huszárjai a vereség után a Rajnáig szorították őket. Ekkor a szászok és a szárdok kibékültek.

Frigyes a győzelmek után Szilézia birtokát féltette, miért állítólag a császár védelmére újból fegyvert fogott. Győzött, de minthogy a császár halála után ennek fia, Károly Tódor megbékült, Frigyes is letette a fegyvert (1745). A bajor választó visszakapta országát, Frigyes megtartotta Sziléziát. Mindketten megígérték ennek a fejében, hogy a császárválasztásnál Mária Terézia férjére szavaznak.

A háború a Rajna vidékén és Németalföldön, nemkülönben a franciák és angolok közt a tengeren még három évig tartott s az a acheni békevel végződött (1748). A felek minden hódítást

visszaadtak, csak Mária Terézia engedte át még Parmát és Piacenzát Fülöp spanyol hercegnek.

A magyar segítség tehát nemcsak az örökséget tartotta meg, hanem még a császári méltóságot is visszaszerezte a családnak. A császári méltósággal azonban ismét veszendőbe ment a remény, hogy a Habsburg-birtokok súlypontja Magyarország lesz.

2. A hétéves háború (1756—1763).

Mária Terézia, ki Sziléziát nem tudta feledni, Frigyes ellen szövetségbe vonta Francia-, Orosz-, Svéd-, Szász- és Lengyelországot. Frigyeset egyedül az angolok segítették pénzzel, kik a franciákkal már a tengeren háborúskodtak. A szárazföldön tehát Frigyes úgyszólván egyedül vívta a hétéves háborút csaknem egész Európával. A midőn a szövetségről értesült, Szászországra rontott s a szászokat saját hadseregébe sorozta. Daunnal szemben Kolinnál (1757) azonban már vereséget szenvedett. A nehéz napok pedig csak most következnek. Három oldalról szorongatták a francia, az osztrák és az orosz seregek. Frigyes megállta a helyét, egymásután leverte ellenfeleit: Rosbach, Leuthen és Zorndorfnál. De a következő évben (1758) Kunersdorfnál az egyesült osztrák és orosz seregek oly óriási csapást mértek rá, hogy már öngyilkossággal foglalkozott. Mégis talpra állott. Ujabb győzelmekkel köszörülgette a csorbát. Azt azonban meg nem akadályozhatta, hogy a magyar huszárok meg ne sarcolják Berlint.

Végső romlással fenyegette az 1761. év, midőn az angolok megvonták a segélypénzt. Megmentője Erzsébet cárnő lett halálával, mert utóda, III. Péter Frigyes pártjára állott. Bár ennek rövid uralkodása után az orosz csapatok nem tudták, hogy mitévők legyenek, Frigyes megelégedett semleges magatartásukkal. Burkersdorfi győzelmével visszaszerezte Sziléziát s

1763 Mária Teréziát az alkudozások megkezdésére vette rá. A hubertsburgi (1763) béke a birtokokra nézve a háború előtti állapotokat állította vissza.

A hétéves háború megvetette Poroszország nagyhatalmának és Anglia tengeri túlhatalmának az alapját. Ausztriát megalázta, Franciaországnak pedig hanyatlását idézte elő.

3. Nagy Frigyes beluralma.

II. Frigyes (1740—1786) a háborúkat követő békét népeinek a boldogítására fordította. Eljárásában a felvilágosult uralkodók mintaképe volt. Mindenben csak saját akaratát követte, miniszterek tanácsára nem szorult. Atyját pusztán az egyszerű életmódban s a takarékoságban utánozta, minden másban ellentéte volt annak. Francia neveléséből kifolyólag szerette a szellemes társaságot. Ép ez adja az egyik okot, amiért ifjú korában atyja durva környezetéből megszökni akart. Elfogták és börtönnel lakolt merészégeért.

Mint uralkodónak a legtöbb gondot a nagy, állandó katonaság fentartása adta. A szigorú fegyelem tartása mellett azonban nem feledkezett meg a tisztek szellemi képességeinek a kiműveléséről sem.

Országga gazdagságát mocsarak kiszáritásával s homokbuckák beültetésével fokozta. Az ipart az idegenek betelepítésével, gyárak alapításával s védvámok felállításával s monopoliumpok osztogatásával mozdította elő (merkantil rendszer).

Könnyített a jobbagyság helyzetén, javította az igazgatást és az igazságszolgáltatást (Landrecht). Vallási dolgokban a türelem jellemezte, még a máshonnan kitiltott jezsuitákat is megtűrte.

Intézkedései némi hibájok dacára is, hasznára voltak államának, alattvalóinak szeretetét azonban nem, legfeljebb bámulatát tudta kiérdemelni.

4. Mária Terézia és II. József reformjai.

Mária Terézia háborúi ujólag kimutatták a Habsburgok monarchiájának a gyengeségét. Be kellett látniok az uralkodóknak, hogy a gyengeség a birtokok szervezetlenségében rejlik. Mária Terézia (1740—1780) és fia József (1780—1790) ép azért azok szervezéséhez láttak. Reformjaikban mindketten felvilágosult uralkodóknak mutatták magukat.

A szervezésben célul a központosítást tüzték ki. Keveset törődtek azzal, hogy ez a központosítás ellenkezik Magyarország közjogi állásával. Mária Terézia Bécsben az államtanácsot szervezte s ennek rendelt mindent alája. Ő sima kézzel bánt a magyarokkal, azért látszólag a magyar kormányshékek függetlensége megmaradt, tényleg azonban nem. A magyarok észre sem vették, hogy az uralkodónő finom diplomáciája mint teszi idegenné a főnemességet s mint csempészi be az idegen szellemet a köznemesség sorába is (Terezianum, testörség). Ebben ök a királynő jóakarátát szemlélték.

Tényleg a jóakarátot lehetetlen tőle elvitatni az ország szellemi és anyagi ügyeinek az előbbrevitelében. Új püspökségek alapításával, az egyetem kibővítésével, jogakadémiák s az erdészeti akadémia felállításával s a közoktatásügy szervezésével (Ratio Educationis) a magyar nép kiművelésén munkálkodott. Az országban a közbenső vámsorompók lerombolásával, vizek szabályozásával, a jobbágy helyzetének javításával (Urbanium) s Fiumének az országhoz való csatolásával pedig anyagi helyzetén akart javítani. Persze a legéletbevágóbb ügyeket rendeletek alakjában adta ki. Az országgyűléssel karöltve nem intézkedhetett, mert ez folyton akadékoskodott, de meg elveivel és szándékaival sem egyezett meg az országgyűlések tartása. Határozott törvénysértőnek azonban még sem akart látszani, az adókat a rendek ellenére nem emelte. Kárpótolta

magát a sérelmes vámrendszer behozatalával, mely Magyarországot gyarmati helyzetbe sülyesztette az osztrák iparnak és a kereskedelemnek felvirágoztatása céljából.

Intézkedéseiben bár Nagy Frigyeset tekintette követendő példának, azt az eredményt, amit ez elért, nem érhetette el. Az osztrák igazgatásból még Ausztriában is hiányzott az élet, nem erősített az, hanem talán még gyengített.

II. József szakított anyja finomabb módjával, ő az egyenes utat választotta. Erős kézzel ragadta meg a kormányt, hogy megalkossa az egységes monarchiát, melyben azonos legyen a nyelv s műveltség, egyforma az igazgatás és igazságszolgáltatás. Meg sem koronáztatta magát magyar királlyá, nehogy esküje gátolja reformjai megvalósításában („Kalapos király“).

Egyházi intézkedései, a kolduló szerzetek eltörlése, az ügyek Rómába való felebbezésének az eltiltása, a placetum regium stb. nagyobb visszataszást nem keltettek. Sőt türelmi rendelete egyenesen megnyugtatólag hatott. De annál inkább kitört az elégedetlenség, midőn a megyei s a városi önkormányzatot megszüntette s az országot 10 közigazgatási kerületre osztotta. Fokozódott az elégedetlenség, midőn a német nyelvet tette hivatalos nyelvvé s Bécsbe vitette önállóságunk jelvényét, a szent koronát. Most már humanus intézkedései is megütközést keltettek. Aggódó szemmel nézték még a jobbágyok is a földfölmérését s a népszámlálást.

Uralkodása végén szerencsétlen török háborúja elégedetlen népeinek mozgalmát idézte elő, midőn pedig szerencsésebbre fordult, a külhatalmak féltékenykedésére adott okot. Betegágyán kellett belátnia, hogy népeit nem boldogokká, mint akarta, hanem boldogtalanokká tette. Azért visszavonta rendeleteit s a magyaroknak megígérte az országgyűlés tartását.

Az utóbbi ígéretét csak fivére, II. Lipót

(1790—1792) valósíthatta meg. Összehívta ez az országgyűlést és szentesítette a hozott törvény-cikkeket (1790—91). Legfontosabb a X. cikk, amely hangsúlyozza, hogy Magyarország semmi más országnak alávetve nincs s amelyet csak saját törvényei szerint lehet kormányozni.

A kormányzásban jártas Lipótnak sikerült megbékéltetni a belgákat is, nemkülönben a féltékeny hatalmakat a szisztovai békében (1790).

Maradt minden a régiben s így az „Egységes Ausztria“ megalkotása nem sikerült.

5. Oroszország. II. Katalin.

Nagy Péter halála után egy ideig a cárok a pártok játéklabdái voltak, a szerint, amint az ó- vagy újorosz-párt kerekedett felül. Egyik cár rendszeren a másik holttetemén át lépett a trónra. Végleg diadalra jutott az új irány II. Katalin trónraléptével.

II. Katalin (1762—1796) III. Péternek erős akaratú, de laza erkölcsű neje, férjét félévi uralkodás után börtönbe záratta s maga foglalta el a trónt, anélkül, hogy arra csak a legkisebb jogcíme is lett volna. A felvilágosult uralkodók sorába tartozott, bár a felvilágosult eszmékkel inkább kacérkodott, hogy port hintsen Európa szemébe (Potemkin falvak). Egészben véve azonban uralkodása Oroszországra jótékony hatással volt. Sokat tett országának szellemi, de különösen anyagi felvirágoztatására. Javította az igazságszolgáltatást és közigazgatást. Enyhítette a jobbágyok sorsát. Előmozdította a polgári elem gyarapodását. Iparnak és kereskedelemnek lendületet adott. A tengerészet fejlesztésére és a hadsereg erősítésére különös gondot fordított.

Külső politikája oda irányult, hogy magának Törökországgal és Lengyelországgal szemben szabad kezét biztosítsa.

Két török háborújában „beteg emberré“ tette

a törököt. Az elsőt (1768—1774) bezáró kucsuk-kainárdsi békében Oroszország számára szabad hajózást kötött ki a török vizeken; függetleníttette a krími és a kubáni tatárokat; Moldvát s Oláhországot visszaadatta fejedelmeiknek s az ottani keresztény lakók protektora Oroszország lett. A második háborút (1787—1792) Krim bekebelezésével és II. József császárral való szövetségessel készítette elő. Az ezt befejező jassy-i béke a Dnyesztert tette meg a két birodalom határául.

6. Lengyelország bukása.

Lengyelország első felosztása (1772). Lengyelországban 1572-ben kihalt a Jagello dinasztia s az ország választó királysággá alakult át. A legkülönbözőbb dinasztiák tagjai versenyeztek ettől kezdve a lengyel koronáért. Alkalmul szolgált ez arra, hogy a nemesség mind több jogot csikarjon ki a választásoknál, úgy hogy a királynak úgyszólván semmi hatalma sem maradt. Egyetlen nemes a liberum veto jogával hatalmasabb volt, mint maga a király. A nemesség féktelenkedéséhez hozzájárult a középosztály hiánya s a pórok elnyomott állapota. Az ennyire sülyedt ország kellett, hogy a kapzsi szomszédok zsákmányává legyen.

III. Ágoston halála után II. Katalin kegyeltjét, ¹⁷⁶³ Poniaťovszki Szaniszlót választatta meg (1763). A gyenge jellemű ember a trónon is Katalin bábja maradt. Célját érte el így a cárnő, semmi akadálya nem volt annak, hogy a zavart növelje a szerencsétlen országban. Jó alkalmul kínálkozott a dissidensek mozgalma, midőn ezek a katolikusokkal egyenlő vallási és politikai jogot követeltek. II. Katalin és II. Frigyes támogatásával megnyerték a kivántakat. Igen ám, de a katolikusok vallásuk védelmére Barban konfederációt kötöttek, a királyt letették és fegy-

vert fogtak. Kiütött a polgárháború. Orosz csapatok lepték el az országot és levertek a konfederációt. A győzelem után pedig II. Katalin Poroszország és Ausztria hozzájárulásával megtette a szerencsétlen ország első felosztását (1772). Oroszország kapta a Dűna és a Dnyepertől keletre fekvő területeket; Ausztria Lodomeriát és Kelet-Galiciát; Poroszország pedig Nyugat-Poroszországot Thorn és Danzig kivételével. Minden másban megmaradtak a régi állapotok, szóval megmaradt az anarchia. 1772

Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztása. A nemesség jobbérzelmű tagjai belátták a régi alkotmány fentartásának káros voltát, azért Poroszország jóindulatát és az orosz-török háborút az alkotmány megváltoztatására használták fel. Az új alkotmány értelmében Lengyelország örökösödési királysággá lesz a szász dinasztia uralma alatt. Törvényt hoz a nemesi országgyűlés, de a nemesség elveszti a liberum veto-jogot. Végrehajtja a törvényeket a király az államtanáccsal (1791).

E józan reformok megmenthették volna az országot, ha az oroszokkal szövetkezett tárgovítzi konfederáció a régi alkotmány fentartását nem követeli. Az új alkotmány híveit így levertek és Oroszország Poroszországgal egyetértve, elfogadtatta a grodnoi országgyűléssel a második felosztást (1793). Poroszország megkapta az említett városokat Dél-Poroszországgal, Oroszországnak pedig Lithvánia, Volhynia és Podolia jutottak. 1793

Az orosz zsarnokoskodást megunt nemesség egyesült ugyan a következő évben, de már későn. Kosciuszko vezérlete alatt a leghősiesebb ellenállást fejtették ki, hazájokat azonban meg nem menthették. A maciejovicei vesztes csata sírba döntötte Lengyelországot. Az először

1795 osztozkodott három hatalom megosztotta a még meglevő részeit Lengyelországnak (1795).

Sajnálatos példáját nyújtja a szerencsétlen ország története annak, hogy a túlzott szabadság mint tehet tönkre egyeseket és országokat egyaránt.

7. Az északamerikai gyarmatok szabadságharca.

Angolország a hajózási törvény életbeléptetése óta az egész világot behálózta gyarmataival. Kelet-Indiában a keletindiai társaság lassankint az egész félsziget ura lett. 1857-ben azonban a társaság birtoka a koronára szállott. 1877-ben Viktória királynő az India császára címet vette fel.

Ausztráliának aranyban való gazdagsága a XVIII. század végétől kezdve szintén több és több gyarmatot vonzott, úgy, hogy az állam kénytelen volt a gonosztevők odaszállítását megszüntetni.

Az angol forradalmi időszak Észak-Amerika keleti partvidékeit is ellátta települőkkel. A vallási és politikai üldözöttek egyaránt lakóhelyet találtak ott. Államok keletkeztek demokratikus alkotmánnyal. A törvényt a birtokosok megbízottai hozták. A végrehajtást pedig az állam, magánosok vagy társulatok képviselői eszközölték, aszerint, hogy kié volt a föld.

A legtöbb államban a politikai szabadság mellett a vallásszabadság elve is érvényesült.

Az anyaállam tiszteletben tartotta a gyarmatok politikai szabadságát, de annál inkább kihasználta őket gazdasági tekintetben. Az uralkodó merkantil rendszer értelmében iparukat és kereskedelmüket elnyomta. A gyarmatokat arra valóknak tekintette, hogy az anyaállam iparának és kereskedelmének piacot nyújtsanak.

A gyarmatosok megnyugodtak ebben, mert hisz az anyaállam több nagy háborúban megvédelmezte őket. Midőn azonban a hétéves háború

befejezése után az angol parlament, amelyben ők képviselve nem voltak, bélyegadókat vetett ki rájuk, annak fizetését megtagadták. A kormány ugyan ezt visszavonta, de vám alá vetette a teát, üveget s a papírt. A gyarmatosok ekkor meggyeztek, hogy megvámolt árut nem vesznek. S hogy az elvet megmentsék, Boston kikötőjében három hajó teaszállítmányt a tengerbe szórta. A kormány megtorlással élt, Boston kikötőjét elzáratta s Massachusetts alkotmányát felfüggesztette. A 13 állam saját jövőjét látta a megbüntetett állam sorsában, azért a philadelphiai kongresszuson az anyaállammal megszakította az összeköttetést. Erre kitört a szabadságharc (1775).

Az amerikaiak élén az önzetlen Washington György állott. Kezdetben, ha elhatározó győzelmeket nem is vívtak, de megállták a helyüket az odaküldött angol katonasággal szemben. Ez elég volt, hogy önmagukban bízzanak. Az 1776. 1776. év jul. 4-én kimondották a 13 állam függetlenségét.

A megpróbáltatás pedig még csak ezután következett a fiatal köztársaságra. Az angolok felfogadott német zsoldosokat küldöttek Amerikába. De az amerikaiak is segítséget kaptak. Franklin Benjaminsnak sikerült a franciák rokonszenvét megnyerni, úgy, hogy önkéntes csapatok siettek a szorongatottak védelmére. A saratogai (1777) fegyverletétel után pedig Franciaország, Spanyolország és Hollandia véd- és dacszövetséget kötöttek az új állammal.

Szárazföldön, európai, ázsiai s amerikai vizeken egyaránt folyt most már a harc. Tengeren egészben az angolok győztek, de a szárazföldön az amerikaiak. A küzdelemnek a versaillesi béke (1783) vetett véget, amelyben Anglia elismerte a 13 gyarmatállam függetlenségét. 1783

A győzelem után a 13 állam Hamilton Sándor buzgólkodása következtében szorosab-

ban egyesült. S az Egyesült-Államok be-
rendezésében először öltöttek testet a XVIII. szá-
zad bölcselőinek elvei. A legfőbb hatalmat az ál-
lamban a 4 évre választott elnök s a senatusból
és a képviselőházból álló kongresszus gyakorol-
ják. Első elnökül két időszakon át az érdemes
Washingtonot választották meg. Így az első szer-
vezés is a nevéhez fűződik. A kongresszus az
összes államokat érdeklő ügyekben intézkedik,
belügyeiben mindegyik állam független. Minden
államban vallásszabadság, sajtó- és szólássza-
badság, általános hivatalképeség és teherviselés
vált uralkodóvá. Ezek azok az állampolgári alap-
jogok, amelyek a fiatal államot a világ első ha-
talmasságává fejlesztették.

VI. A francia forradalom.

(1789—1814).

1. A francia forradalom előzményei.

A XVII. és XVIII. század irodalma és azok hatása. A renaissance és a reformáció felszaba-
dították az emberi észet az egyház parancsoló
tekintélye alól. A humanizmus, bár új ismeretek-
kel nem gazdagította az emberi tudást, de utat
tör a tudományokban a kutatás szabadságának.

A természet tüneményeinek a megfigyelése
és ezen megfigyelések feldolgozása a mathema-
tika segítségével új világításba helyezte a nap-
rendszeret és a földnek a naphoz való viszonyát
(heliocentrikus elm.). Megmagyarázta a bolygók
pályáját, a mozgás törvényeit és a világegyetem
harmonikus egyensúlyát a gravitacio törvényé-
vel (Kopernikus, Kepler, Galilei, Newton).

A filozófiai gondolkodásnak új irányt adott
az angol Bacon és a francia Descartes. Bacon az ismeretszerzés forrásának a tapasztala-
latot mondja, a kutatás módszerének pedig a ki-

sérletezést (inductív módszer, empirizmus.). Descartes szerint a gondolkozás az ismeret forrása, igaz, az amit az ész annak ismer el. (deductív módszer, racionalizmus).

Az újkori bölcelet útmutatását használták fel Spinoza (pantheizmus), Hugo Grotius (nemzetközi jog) és Locke (deizmus) a válásra, nevelésre, a társadalomra és az államra vonatkozó tanulmányaikban.

A tudományoknak és a bölceletnek imént vázolt fejlődése eredményezte, hogy a régi tekintélyek uralmát a 18. században két új tekintély foglalja el: a természeti törvény és az emberi ész.

A 18. század francia írói teszik világnyelvön közismertté az angol és holland irodalomból átvett eszméket. E század irodalmának célja nem a gyönyörködtetés, hanem a társadalom átalakítása. Megtámadják a fennálló intézmények valamennyiét, hogy ezek romjain felépülhessen az új rend.

A régi rend visszaélései s ferde kinövései a legkiválóbb szellemeket állították sorompóba.

Montesquieu a „Törvények szelleme“ (Esprit des lois) c. munkájában a különböző alkotmányok tanulmányozására hívta fel a figyelmet. Szerinte a mult államformái mind megfeleltek az illető népeknek és koroknak. Az újkori művelt népeknek az angol parlamentarizmust ajánlja, mert itt az államhatalom (kormányzás, törvényhozás, igazságszolgáltatás) megoszlik az uralkodó és a nép között. A köz-társasághoz nagy politikai erények szükségesek.

Voltaire sokoldalú tehetség. Írt költői, filozófiai s történelmi munkákat. Levelezett kora kiváló uralkodóival. Minden munkájában egy célt szolgált, ostromozta a vallást, a társadalmi élet félszégeit, gyarlóságait, a babonát, az áltekin-télyeket. Szellemes, gúnyos tollával ő végezte a legnagyobb munkát a régi rend megdöntésé-

ben, anélkül, hogy helyökbe valami jobbat ajánlott volna.

Az enciklopédisták (Diderot, d'Alembert) az emberi ismereteket felölelő művekben a felvilágosult eszmék terjesztése mellett a pozitív vallások tanításával szemben az anyagelvűséget (materializmus) hirdették. A Quesnay-t követő nemzetgazdák az egyoldalú merkantil-rendszerrel ellentétben felállították a szintén egyoldalú fiziokrata rendszert. Ezek a földet tekintették a nemzeti vagyonosodás alapjának, éppen azért a földet művelő jobbágnak nyomorúságos állapotából való kiemelését sürgették.

Rousseau új úton halad, olvasóinak nemcsak eszét, de szívét is meg akarja hódítani. A népek boldogságát az egyszerű, természetes élethez való visszatérésben látja. „Társadalmi szerződés”-ében (Contrat social) az állam megalakulását vizsgálja s arra a meggyőződésre jut, hogy a kormányformát mindenkor maga a nép állapítja meg. Szuverén hatalmánál fogva büntethet is. Éppen azért a teljes egyenlőségen alapuló demokráciát, a tiszta népuralmat kívánja. A törvényhozás célja a szabadság, egyenlőség és testvériség megvalósítása.

Az említett íróktól hirdetett felvilágosult vagy liberális eszméknek hatása nem maradhatott el. Az elnyomott osztályok helyzetük javításán munkálkodtak. Nem is csoda, amikor a korlátlan királyság túlságosan visszaélt hatalmával a személy (lettres de cachet) és a vagyonbiztonság rovására mindenütt, de különösen Franciaországban. A királyi önkény helyett törvényt kívántak, amelyet a nép és a király együttesen hozzanak. Kívánták a kormányközegek felelősségét és a bíraskodásba a befolyást az esküdtszékek felállításával. A társadalmi korlátok lerontásával társadalmi egyenlőséget akartak. Ne legyen kiváltságos papi és nemesi osztály, amely minden jogot élvez s úgyszólván semmi terhet nem visel. Mindenki fizessen adót és mindenki

viselhessen közhivatalt. Kívánták továbbá a munka szabaddátételét, amelyet eddig korlátoztak a céhek, egyedáruságok és kereskedelmi társulatok.

Az említett eszmék és vágyak a bekövetkező forradalmat jelezték. Érezték azt a fejedelmek (felvilágosult abszolutisták) és egyes miniszterek (Pombal, Aranda) egyaránt. Azért léptetnek életbe reformokat és azért üzték ki a jezsuitákat, mint a régi rend támaszait, már az általános eltörlés előtt (1773) Portugáliából, Spanyolországból és Franciaországból.

2. Franciaország. XV. és XVI. Lajos.

Míg Európa csaknem minden országában iparkodtak a mult visszaéléseit megszüntetni, addig Franciaországban XV. Lajos (1715—1774) még tetézte azokat. Ész nélkül pazarolták el a nemzeti vagyont ő és kedvesei (Pompadour, Dubarry) mulatságaikra. Law-nak javítási kísérletei a nemzeti bank felállításával és a papírpénz kibocsátásával a köznyomort még fokozták. A király pedig szerencsétlen háborúival (Rossbach) s a hagyományok széttépésével, midőn a Habsburgokkal szövetekezett, megsértette a nemzeti büszkeséget is. Maga érezte, hogy ez az állapot sokáig nem tarthat, de úgy gondolkodott, hogy a baj csak nem következik be, míg ő él, utóda pedig kerülje ki úgy, ahogy tudja.

Utódában, XVI. Lajosban (1774—1792) csakugyan meg volt a jó szándék, hogy a helyzeten javítson, a tiszta jellem s a jóakarát azonban ekkor már kevésnek bizonyultak. Gyenge akarató ember létére a pártok közt ide-oda ingadozott s így csak félrendszabályok jöhettek létre. Turgot és Necker elbuktak, még mielőtt valamit tehettek volna. A pénzügyi kormányzat vezetésével újból megbízott Necker a bukásból más kivezető utat nem talált, mint az általános rendígyülés egybehívását. A király a tanácsot megfogadta, pedig a gyűlés összehívásával a forradalom vette kezdetét.

3. A nemzetgyűlés (1789 májustól 1791 szeptemberig).

A királyi összehívó rendigyűlésre szólott, ahol a nemesség és papság 300—300 és a polgárság 600 tagja külön tanácskozott s mindenkinth szavazott volna. Miután azonban a király Versailles-ban 1789 május 5-én megnyitotta a gyűlést, a polgári rend hallani sem akart a rendenkinth való szavazásról. Azt kívánta, hogy közösen tanácskozzanak s fejenkinth szavazzanak. Az idő haladt s a másik két rend csatlakozása csak nem történt meg. Tenni kellett. A harmadik rend Sieyes indítványára nemzetgyűlésnek nyilvánította magát, június 20-án pedig a labdajátékházban megesküdött, hogy addig fel nem oszlik, míg Franciaországnak alkotmányt nem ad. Szándékától a királyi ülés után sem állott el, mire a király Mirabeau híres szavai után maga parancsolta meg a másik két rendnek a csatlakozást.

A udvar nemsokára megbánta az engedményeket. Csapatösszevonást ajánlottak a királynak s a népszerű Neckert elbocsátották. A reakció híre különösen Párisnak a népszónokoktól fölizgatott népét hozta forrongásba. Ezek megrohanták a Bastille nevű államfogházat, védőit leölték, falait pedig földig lerombolták (június 14). Az abszolutizmus e jelvényével az abszolút királyságot hitték megdöntöttnek. S nem csalódtak, a reakció terve megbukott. Neckert visszahívták, a király megjelent Párisban s feltűzte a trikolort (kék, fehér, vörös). A rend fentartására nemzetőrséget alkottak, amelynek parancsnokává Lafayette-t tették meg. Mire a reakció hívei Artois gróffal s Condé herceggel élükön a külföldre mentek s onnan izgatták a szomszéd hatalmakat Franciaország ellen.

Az alkotmányhozó gyűlés. A párisi események visszhangot keltettek a vidéken is. A pórok a földesurak váraira rontottak s azok saroktoronyait rombolták, mint az ő külön Bastille-jöket, sőt imitt-amott már a földesúri családokat kezdték lemészárolni. Ezek a dolgok a gyűlést gyors határozatra készítették. No a illes vikomt indítványára aug. 4. éjjelén a nemesség lemondott hűbéri jogairól, a papság a tizedről, a polgárság pedig minden kiváltságairól. Mindezt megtoldották az általános teherviseléssel s az általános hivatalképességgel. S hogy az új alkotmány megalkotásánál irányadók az emberi jogok legyenek, azt annak az élére állították. Kimondották, hogy minden ember szabadnak születik, jogában áll szabadságának fentartása s jólétének a keresése. S az egyesek szabadsága megilleti a társadalomba egyesült embereket is. Ha valamely kormány a szabadságon sérelmet ejt, azt büntetés éri. Röviden: a szabadság, egyenlőség és testvériségen nyugvó népföliséget hirdették.

E szép határozatok azonban nem tudták a Párisba csődült sokaság éhségét csillapítani. Okt. 5-én nagyobbrészt asszonyokból álló tömeg ment Versaillesbe, hogy ott kenyeret kapjon. Kapott, de ez már nem elégítette ki. Megtámadta a királyi palotát, bántalmazta a királynét, majd azt követelte, hogy a királyi család s a gyűlés egyaránt Párisba költözködjék. A király is s a gyűlés is engedtek. A gyűlésnek annyiban előnyére vált a Párisban való tárgyalás, amennyiben a reakciótól tartania nem kellett, ám féltő volt, hogy a forradalmi klubok befolyása alá kerül. Ilyen klubokban egyesültek a köztársasági érzelműek. Párisban két ily klub volt, a jakobinusoké és a cordeliereké. A jakobinusok azonkívül fiókklubjaikkal behálózták az egész vidéket.

A nemzetgyűlés többsége ez idő szerint még királypárti, azért mi sem természetesebb, minthogy az al-

alkotmányos monarchiát állítja felegy-kamarás országgyűléssel. Ez hozza a törvényt, de a király vetojával két ülésszakon át (4 év) a javaslatokat felfüggesztheti. Kormányoz a felelős miniszterium. Igazságot szolgáltatnak a királyi törvénytörések az esküdtörésekkel. A képviselők választásánál közvetett választást írták elő bizonyos cenzus alapján. Az országot, miután a régikarományi felosztást megszüntették, megyékre osztották. Eltörölték a nemességet és a címeket, minden ember polgár. Az egyházi vagyont államvagyonnak nyilvánították. A papokat, akiket a községek választanak, az állam fizeti. S hogy a nyomasztó pénzügyi viszonyokon segítsenek, a papi birtokok ellenértékében papírpénzt, assignátákat bocsátottak ki.

1790 A király az alkotmányt nyíltan elfogadta, titokban azonban tiltakozott ellene. Közbizalom csak akkor egyszer környezte, midőn a Bastille bevételének az évfordulóján a testvéri ölelkezés ünnepét tartották (1790). A Marsmezőn fényes ünnepek közt a király, a nemzetgyűlés tagjai, a megyék és városok képviselői, a nemzetörtség s a nagyszámban összesereglett nép megesküdtek az alkotmányra. A lelkesedés közepette ekkor egy jobb jövőnek reménye villant fel, de ez csak csalóka fény volt. A papságnak csupán $\frac{1}{3}$ -a fogadta el a polgári alkotmányt. A nemesség külföldön izgatott, bent a papság, nemesség s maga a királyság ellen a jakobinusok lázítottak. Necker lemondott, Mirabeau, ki a királyság megmentésére vállalkozott, meghalt (1791. ápr.). A király mindenkitől elhagyatva elmeneült (1791. jun.), de Varennes-ben elfogták és visszavitték.

A gyűlés az így megalázott királyságot fel-függesztette, utóbb azonban, midőn a király a befejezett alkotmányra letette az esküt, méltóságba visszahelyezte. Az alkotmányhozó-gyűlés ilykép eleget téve feladatának, feloszlott, hogy helyet adjon a törvényhozógyűlésnek.

4. A törvényhozó-gyűlés (1791 októbertől 1792 szeptemberig).

A törvényhozó-gyűlésben merőben új emberek ültek össze, mert az alkotmányhozó-gyűlés túlzott önzetlenségből kimondotta, hogy tagjai újból meg nem választhatók. Így történt azután, hogy a vezetést a köztársasági érzelműek ragadták magukhoz. A mérsékelt köztársaságiak, a girondisták (Brissot, Pétion, Vergniaud) voltak ugyan többségben, de ezek a kezdeményezést a túlzó jakobinusoknak engedték át, kiknek vezérei Danton, Robespierre, Marat, Desmoulins vérbe fürösztötték a nemsokára ki-kiáltott köztársaságot.

Európa fejedelmeit megriasztották a francia események, hiszen közös veszedelmök volt a szabad eszmék terjedése. Világosan látták a már megindult eszmemozgalomból is, hogy a forradalom nem marad meg Franciaország határai között. A szabadság minden államban hirdetőkre (Martinovics) s még több követőre talált. A fejedelmek szükségét érezték a védekezésnek. II. Lipót császár a porosz királlyal Pillnitzben találkozott (1791 aug.), hogy a követendő eljárást megbeszéljék.

A pillnitzzi találkozás a gyűlést csak ingerelte. Rendszabályokat hozott az esküt megtagadó papok s emingránsok ellen, de a király ezeknek a törvényerőre emelését vetojával megakadályozta. Ez a királyt oly gyanúba keverte, mintha az ellenséggel tartana. A girondista miniszterium azért szükségesnek tartotta a háború meg-üzénését a szövetséges fejedelmeknek. Bár a ki-

rály ezt megtette, helyzetén még sem javított. A párisi községtanács, hol a túlzók voltak többségben, a jakobinus klubok s Marat lapja, a L'ami de peuple nem szüntek meg izgatni a nép szenvedélyeit. Az utca elhitte, hogy a király vetoja akadályozza az ország boldogulásának. 1792 jun. 20-án tehát a csöcselék megrohanta a Tuileriákat s a királyt vetojáról, lemondásra akarta kényszeríteni. A király azonban a bántalmak dacára mindent megtagadott.

Közben az ellenség a francia határokhoz ért s a braunschweigi herceg kiáltványában minden fegyverest halállal fenyegetett. A kiáltvány s a gyűlés nyilatkozata, hogy a haza veszélyben van, új tápot adtak a szenvedélyeknek. A támadást a Tuileriák ellen aug. 10-én megismélték s pedig most már nagyobb sikerrel. A király a gyűlés termébe menekült családjával együtt. A nyomában járó nép követelésére a gyűlés a királyságot felfüggesztette s a királyi családot a Temple-ba záratta.

A történetek után a gyűlés együttmaradásának többé semmi célja nem volt. A konventnek, az új nemzetgyűlésnek összehívását rendelte tehát el az általános szavazatjog alapján. S miután még a kormányt Dantonra és túlzó társaira bízta, feloszlott.

A gyűlés végső idejét egy rettenetes vérengzés tette emlékezetessé. A túlzók Danton szaván indultak, hogy „rettegésbe kell ejteni a királypártiakat“. Megtömték tehát papokkal és nemesekkel a börtönöket, Verdun elfoglalásának hírére pedig szept. 2—5, feltörették a börtönöket s a foglyokat mind lemészároltatták. A hatás nem maradt el, mert bent a köztársaság ellenei elnémultak. A határokon is fordult a kocka. Dumouriez a valmyi ágyúzással a Rajnához szorította vissza az ellenséget, majd utóbb a jemappesi csatát nyerte meg, mely az osztrák Németalföldet egészen a franciák kezébe adta.

5. A konvent (1791. szept. — 1795 okt.)

A köztársaság kikiáltása; a király halála; a pártok küzdelme. Az 1792. szept. 21-én összeülő konventben már csak köztársaságiak vannak, girondisták és túlzók (jakobinusok). Ép azért a konvent első tette a királyság eltörlése és a köztársaság kikiáltása volt. Ezt a király perbefogása követte. A nemzeti szabadság elárulásával vádolta a konvent s egyszersmind ítélkezett felette. Így azután hiába tartotta gyönyörű védőbeszédét Deséze, egy szótöbbséggel (361) halálra ítélték s az ítéletet 1793 jan. 21-én végre is hajtották.

1791

A király halála megsokszorozta a köztársaság ellenségeit. Az eddig habozó hatalmak a köztársaság ellenségeihez szegődtek. Vendéében királpárti mozgalom támadt. A pártok egymást gyanusították. Hogy a belső ellenséget annál biztosabban letiporják, a konvent önmaga mondott le a képviselők sérthetetlenségéről. A végrehajtó hatalmat a 9 tagból álló közjóléti-bizottságra ruházták. A gyanúsak üldözésére pedig forradalmi törvényt állítottak fel. A girondisták törekvése, hogy a köztársaságot mérsékelt mederbe tereljék, hiábavaló erőlködésnek bizonyult. A túlzók vad erélye mindent eltiport, elmagukat a girondistákat is. A párisi községtanáctól felizgatott tömeg követelésére 32 girondistát a konvent kiszolgáltattott. Ezek verpadon múltak ki, a párt meg szétzüllött.

A konvent hozott ugyan egy teljesen demokratikus alapokra fektetett alkotmányt, de az sohasem lépett életbe. Helyét a rémuralom foglalta el.

A rémuralom (1793—1794). A közjóléti-bizottság tagjai élükön Robespierre-el vezetik a kormányt, maga a kon-

vent is csak engedelmeskedik. Az állapotok olyanok voltak, hogy csak a legerélyesebb eljárás vezethetett diadalra. Alig 30 megye nyilatkozott a konvent mellett, a többiben a menekült girondisták ellenforradalmat támasztottak. Az ország déli nagy városai szintén elpártoltak. A határokon minden oldalról ellenség fenyegetett. Rendkívüli eszközöket kellett alkalmazniok, hogy helyökön maradhassanak. Megalkották a gyanúbavételről szóló törvényt s az országot valósággal mozgósított táborrá alakították. Ifjak, férfiak, öregek s nők egyformán szerephez jutottak. Még a rémkormány gyűlölői is fegyvert fogtak a haza szabadságáért. A közlekedést siker koronázta. Az ellenséget a határokról viaszozították. Bonaparte tüzérkapitány ügyessége visszaszerezte Toulont. A vendéi mozgalom szintén vesztett hevesességéből.

A rémkormány férfiainak elvitathatatlan érdemök, hogy megmentették Franciaország egységét, de viszont borzalmat kelt az a vérengzés, amit saját honfiak közt Párisban s a vidéken egyformán elkövettek. Corday Sarolta töre, mellyel Marat-t leszurta, a rémuralom szörnyeit munkájokban nem gátolta meg. Nap nap mellett patakban folyt a vér. Elég volt a név, a legkisebb gyanú, a kivégzettekért hullatott néhány könny, hogy a vérpadra vigyen. Ott véreztek el: a királynő, Mária Antoinette; a király nővére, Erzsébet hercegnő; Egalité Fülöp, orléansi herceg; Bailly, a híres csillagász; Roland asszony; Lavoisier, a kitünő vegyész; Malesherbes és sok más kiváló egyén.

Közben a konvent néhány reformot valósított meg, amelyekkel a szabadság új idejét kívánta jelezni. Így a keresztény naptár helyébe a köztársasági naptárt léptette életbe, a keresztény kultuszok megszüntetése után pedig az észnek emelt oltárt.

Ezek a be'ső bonyodalmat csak fokozták, sőt a jakobinusok egymásközt is meghasonlottak. Robespierre és társai előbb a jakobinus anarkistákat (Heber, Chaumette) küldötték vérpadra, utánuk pedig a mérsékelteket (Danton, Desmoulin, Camille stb.) A konvent most már maga is azt várta, hogy a vérengzések megszűnnek s valami rendezett kormányforma jő létre. Annyit megtett Robespierre, hogy a konventtel kimondatta egy legfőbb lény létezését, mint főpap tiszteletére ünnepélyt rendezett, de a mérsárlást tovább folytatta. S hozzá a kivégeztetéseket olyanformán tervezte, hogy a konvent egyetlen tagja sem láthatta életét biztonságban, azért Thermidor 9-én (1794 júl. 27.) Robespierret és társait hirtelen vád alá helyezték és elítélték. A párisi község tanács még egyszer kiszabadította ugyan őket, de hiába. A konvent a kezébe kerített hatalmat többé nem bocsátotta ki. Másnap Robespierret 21 társával, harmadnap pedig a község tanács 71 tagját végeztette ki s a rémuralmat megszüntette.

A direktorium. A rémuralom bukása után egy ideig a bosszú követelte a maga ki-elégíttetését, lassankint azonban mégis a mérsékelt elvek jutottak diadalra. A börtönök megnyitak, az életben lévő girondisták visszatértek s a csöcselék uralmát a jó módú polgárság uralma váltotta fel. A konvent új alkotmány kidolgozásához fogott. Megtartották a forradalom nagy vívmányait, de a hatalmat megosztották, nehogy ismét helni diktatura-féle alakulhasson ki. A végrehajtó hatalmat öt igazgató kezébe tették le, a törvényhozást pedig az ötszázak tanácsára és az öregek tanácsára (250) bízták. Kimondották azonban, hogy a két házból álló országgyűlés tagjait $\frac{2}{3}$ -ad részben a konvent tagjai sorából kell választani. Elrendelték azután a választást és feloszlottak (1795 okt. 26.).

Az új alkotmány kidolgozása s kihirdetése

sem folyhatott le símán. Két népfölkelés leverésével a jakobinusok uralmát kellett megtörni, harmadízben (okt. 5.) pedig Bonaparte Napoleon tábornoknak a royalista fölkelőket kellett kartácstűzzel szétszórni.

6. Franciaország harca a régi Európával.

Az első koalíció háborúja (1793—1797). A p'lnitzi találkozás miatt már 1791-ben megízente a törvényhozó-gyűlés a háborút II. Lipót császárnak. A háború azonban fiára, II. Ferencre (1792—1835) maradt örökségképen. Ausztriához kezdetben csak Poroszország csatlakozott, de XVI. Lajos kivégeztetése után a szövetségbe állottak Angolország, Hollandia, Spanyolország, Szardínia és Nápoly is. A szövetségesek eleinte értek ugyan el némi sikert, a győzelem egészben a francia zászlókat kísérte. A francia seregek megszállták Belgiumot, a Belgium elfoglalását követő diadalmok pedig a franciák kezébe adták Hollandiát, amelyet Pichegru tábornok Batavia néven köztársasággá alakított (1795).

A franciák e bámulatos sikerének magyarázatául az szolgálhat, hogy a francia katonákat lelkesítette a szabadság, míg a „koronás zsarnokok“ hadseregei nagyon is kényszerűségből harcoltak. De a túlerő még így is leverhette volna a készületlen franciákat, ha a szövetségesek erejüket külön-külön nem fordítják a várak ostromára, hogy az elfoglalt területekkel birtokaikat gyarapítsák s ha Oroszország a szövetségesek háta mögött nem munkálkodik Lengyelország megrottásán

Az események, továbbá a szövetséges társak meghasonlása s neki magának külön keleti érdekei arra készítették Poroszországot, hogy megkösse a franciákkal a baseli békét (1795), amihez Spanyolország szintén hozzájárult.

Ausztria és megmaradt szövetségesei azon-

ban annál nagyobb erővel készültek a háborút folytatni, úgy hogy igazában csak most, 1796-ban 1796 indult az meg. A direktorium három hadsereget vetett az ellenség elé. Kettőt Jourdan és Moreau vezérlete alatt a Rajnán küldött át, Olaszországba pedig Bonaparte Napoleont küldötte. Ausztria fővezére, Károly főherceg a rajnai seregeket visszaszorította, annál hámulatosabb eredményeket értek el a franciák Olaszországban.

Napoleon nagy ügyességgel szétválasztotta az osztrák és a szárd seregeket s azután egyenkint támadta meg azokat. A szárdinai király a mondovi-i vereség után békét kötött. A magukra hagyott osztrák seregeket Napoleon négy ízben (Lodi) verte le, majd ostrom alá vette Mantuát. Négy új hadsereget küldött a híres vár fölmentésére Ausztria, de mind a négy fölött győzedelmeskedett Napoleon (Arcole, Rivoli), mire Mantua megadta magát. Az osztrákok kiszorultak Lombardiából. A pápa és a kisebb olasz fejedelmek pénzzel vásároltak békét. Ekkor bukott el a velencei köztársaság is. Mindenki meghajolt a 28 éves hadvezér előtt, csak Ausztria készült még újabb ellenállásra. A rajnai seregek előnyomulása s Napoleonnak Bécs felé való haladása azonban őt is előbb fegyverszünetre (Leoben), majd Campo Formio-ban 1797 (1797) a béke megkötésére készítették.

A béke értelmében Ausztria lemond Belgium és Lombardiáról, de cserébe kapja Velencét, Istriát és Dalmáciát. Beleegyeznek, amibe már Poroszország is beleegyezett a baseli békében, hogy kelet felé Franciaország határát a Rajna alkossa. Továbbá elismeri a Lombardiából alakított cisalpinai és a Genuából alakított liguri köztársaságot.

Napoleon egyiptomi hadjárata (1798—1799). Szárazföldön a köztársaság minden ellenségét megalázta, de nem úgy a tengeren. Anglia úr ma-

radt a vizeken. Napoleon azt gondolta, hogy Angliát gyarmataiban lehet csak megtörni, azért Egyiptomot akarta megszerezni a köztársaságnak. Egyiptom elfoglalása után pedig Indiából készült kiszorítani a kitartó ellenséget. A direktorium a merész tervbe már csak azért is beleegyezett, hogy a félelmetesen népszerű embert Franciaországból eltávolítsa.

Napoleon 35.000 emberrel indult ki a touloni révből (1798 máj.). Elfoglalta Maltát, bevette Alexandriát, a piramisoknál szétverte a mamelukok seregét s megszállotta Kairót. A győzelmek után Egyiptom szervezéséhez fogott, miközben tudósai az ország régiségeit vizsgálták.

Diadalaiban az angolok győzelme tartóztatta fel, akik a megtalált francia flottát teljesen megsemmisítették az abukiri öbölben. Ezt követte a törökök támadása. Hogy feltartóztassa őket, Szíriába rontott. Hírnevét itt újabb győzelmekkel növelte, a seregében kitört pestis azonban visszatérni készítette Egyiptomba, ahol a törököt Abukirnál még egyszer megverte.

Közben elszomorító hírek érkeztek Franciaországból. A direktorium sem a belső fejtelenséget nem tudta megszüntetni, sem pedig az ujonnan alakult szövetség hadseregeit nem volt képes feltartóztatni. Napoleon hódításai mind elvesztek. Gyors elhatározásra indították e hírek Napoleont. Egyiptomot Kléber kormányzására bízta, maga csekély kísérettel hajóra szállt s szerencsésen eljutott Franciaországba (1799). A nép szabadító gyanánt üdvözlte hazájában, ami arra bátorította őt, hogy Sieyes és Roger-Ducos direktorok s fivérének, Bonaparte Lucianak a segélyével **brumaire 18. államcsinyt** hajtsa végre (nov. 9.). A direktoriumot megbuktatta s helyébe a consulatusi alkotmányt léptette életbe. Az állam élén e szerint három consul áll. Napoleon, az első consul kormányoz, a másik kettő mellette tanácsadóként szerepel.

A második koalíció háborúja (1799—1802).

Franciaország a campo-formioi béke után sem szünt meg hatalmát új területekre terjeszteni ki. Egymásután alakította a római, helveciai s a parthenopei (Nápoly) köztársaságokat. A szabad eszmék így mind szélesebb és szélesebb körben terjedtek el. A fejedelmek aggodó szemmel nézték ezt s csak az alkalmat lesték, hogy leverjék a szabad eszméket terjesztő köztársaságot. A jó alkalom elérkezett, midőn Napoleon Egyiptomba távozott. Pitt angol miniszternek ekkor nem adott nehéz dolgot szövetségbe vonni Ausztriát, Oroszországot, Nápolyt, Portugáliát és Törökországot.

A szövetségesek egyidőben támadtak Svájcban, Hollandiában és Olaszországban. A franciák a túlnyomó erőnek ellenállani nem tudtak, úgy hogy egymásután omlottak össze az említett köztársaságok. A franciákat már egész Itáliából és Svájcból kiszorították, midőn Napoleon hirtelen visszatérése mindent megváltoztatott.

Az első konsultól ajánlott békét Oroszországon kívül más nem fogadta el. Napoleon tehát átkelt a Sz. Bernát szoroson Itáliába s a magyarok vitéz magatartása dacára is megnyerte a marengoi diadalt. 1800 Valamivel később Moreau Németországban Hohenlinden mellett János főherceget verte meg. A kettős győzelem Ausztriával a lunvillei-i 1801 (1801), a következő évben pedig Angliával az amiensi békére 1802 (1802) vezetett.

A békék értelmében a Rajna partja Franciaországé, az ott birtokos fejedelmek Németországban kapnak kárpótlást. A szövetségesek elismerik a visszaállított bataviai, helveciai, itáliai (cisalpinai) s a liguri köztársaságokat. Ausztria átengedte Toscanát, amelyet Napoleon Parmával egyesített s belőlük az etruriai királyságot alakította. Anglia visszaadta hó-

dításait. Franciaország visszabocsájtotta Egyiptomot a porta tulajdonába s a francia sereg maradványait angol hajók szállították vissza hazájukba.

A consularatusi kormányforma. Látszólag a köztársaság állott fenn Franciaországban, valójában pedig katonai monarchia. Napoleon, az első konsul tetszése szerint kormányzott, két consularatusa s az államtanács támogatták őt tanácsukkal. A törvényhozás tagjait a 80 jól fizetett tagból álló senatus választotta ki a megyék névlajstromából. A 100 tagból álló tribunatus megvitatta az eléje terjesztett javaslatokat, a 300 tagból álló törvényhozó-gyűlés pedig elfogadta vagy elvetette vita nélkül.

Napoleont belső intézkedései kiváló államférfiúnak mutatják. A közigazgatást központosította. A megyéket igazgató praefectusok és alpraefectusok mind a központi kormánytól függttek. Rendezte a pénzügyeket. Megjavította a törvénykezést, új törvénykönyvet készíttetett (Code Napoleon). Államivá tette a közoktatást. VII. Pius pápával megkötötte a konkordatumot, amelynek értelmében az érsekeket és a püspököket a kormány nevezi ki, a pápa pedig megerősíti.

A bölcs intézkedéseket követő rend s fokozódó jólét, nemkülönben a lunevillei és amiens békék a nép szeretetét szereztek meg az első consulnak. Az itáliai köztársaság elnökének választotta, a francia népszavazat meg Franciaország élethossziglan tartó consulának ismerte el (1802). A szélső elemek, a jakobinusok s a royalisták több ízben összeesküdtek ugyan élete ellen, de a fölfedezett összeesküvéseket Napoleon mindig vérbe fojtotta, sőt még ártatlan vérontásától (Enghien herceg) sem riadt vissza, csakhogy félelmet gerjessen. Saját trónjának a felállításában nem gátohlhatta meg már semmi. A senatus és a tribunatus **császárrá** kiáltotta ki

Napoleont s ezt a népszavazat megerősítette (1804). Az egyház volt az első, aki az új császár tekintélyének emeléséhez hozzájárult. VII. Pius Párisba ment s Napoleont fölkenete, mire Napoleon magát és nejét megkoronázta (december 2.).

Napoleon fényes udvara új nemességével, és magas méltóságaival, szigorú etikett-szabályaival, a forradalom előtti időket varázsolta vissza. A forradalom körfutást végezve a monarchiától visszatért a monarchiához. A különbség csak az, hogy az új monarchiában a központi hatalom megerősödött.

VII. A francia császárság.

I. A harmadik koalíció háborúja (1805).

A császárság felállítása után az itáliai köztársaság királysággá alakult, királya lett Napoleon, alkirálya mostoha fia Beauharnais Jenő. Napoleon Elbát és Piemontot Franciaországhoz csatolta, nemkülönben a liguri köztársaságot. Az amiensi békét be nem tartó angol királyi családtól pedig Hannovert foglalta el. Még többre is készült, szárazföldi sereget akart Angliába átszállítani. A veszélyt pénzével háritotta el Anglia. A Napoleon hatalmát már is féltékeny szemmel néző fejedelmeket új szövetségbe vonta. Anglián kívül beléptek ebbe Ausztria, Oroszország, Svédország és Nápoly. Napoleont Spanyolország és több német fejedelem támogatták.

Az új szövetség arra volt jó, hogy újabb győzelmekhez segítse Napoleont. Károly főherceggel Olaszországban Massena szállott szembe, a császár nagy gyorsasággal a Duna vonalára vetette magát. Mack osztrák tábornokot többször megverte, majd Ulmban elfogta. Egy hónap múlva már Bécsbe vonult be, ahonnan az udvar Magyarországra menekült. Közben megérkezett

az orosz segítség J. Sándor cár vezetése alatt. Ferenc császár egyesült az oroszokkal. Napoleon Austerlitznél elfogadta a harcot s oly fényes diadalt aratott a három császár csatájában, hogy az oroszok rögtön visszavonultak, Ausztria pedig a kibontakozást kereste. Az angoloknak tráfalgári fényes tengeri győzelme meg nem menthette, megkötötte tehát a pozsonyi békét (1805). Ez Ausztriára ismételen területvesztést jelentett. Velence, Istria és Dalmácia az olasz királysághoz kerültek. Németországban sváb birtokairól és Tirolról mondott le. Az utóbbiakkal Napoleon a királyságokká emelt Bajorországot és Würtemberget, valamint a nagyhercegséggé alakított Badent gyarapította.

1805

A semlegességét feladni készülő Poroszországot arra kényszerítette, hogy Hannoverért cserébe adja Clevet és Neufchatelt. A francia határokhoz közel fekvő birtokaikat így Ausztria és Poroszország egyformán elvesztették s nem gátolhatták Napoleon terveit, melyeket a pozsonyi béke érlelt meg. Ez pedig abban állott, hogy a francia érdekek támogatójává készült tenni egész Nyugat- és Közép-Európát.

A nápolyi Bourbonokat trónvesztettnek nyilvánította s a nápolyi koronát bátyjának Józsefnek adományozta. Lajos öccsét Hollandia királyává tette. Sógorának Muratnak a bergi nagyhercegséget, Berthier tábornoknak a neufchateli fejedelemséget juttatta. Fényes címeikkel sem voltak azonban ezek egyebek, mint Franciaországnak praefectusai.

A rajnai szövetség alakításával (1806) megbontotta az ő s német-római szent birodalmat. E szövetségbe, amely protektorául Napoleont ismerte el, Ausztrián és Poroszországon kívül csaknem minden német fejedelem belépett. A szövetség hadieréjével Napoleon rendelkezett.

A szövetség megalakulásával azon vette magát észre Ferenc császár, hogy ő olyan császár,

akinek alattvalói nincsenek. Letette tehát a római császári címet (1806) s helyette az örökös tartományait magába foglaló osztrák császári címet használta. Már 1804-ben Ausztria örökös császárijának nyilvánította magát, nehogy Napoleon örökös császárságával nagyobb-nak látszassék, mint a régi Habsburg-ház feje. Az új címnek jogilag semmi köze sem volt Magyarországhoz, tényleg mégis szerették hazánkat is beleérteni az osztrák császárságba. 1806

2. Poroszország megalázása.

A kontinentális zár.

A baseli béke óta semleges Poroszország elég esztelenül felvette a harcot a nagy világhódítóval. Bántotta a porosz államférfiakat, hogy Napoleon mibe sem veszi Poroszországot. A nekik ígért Hannoverát Angliának ajánlotta fel. Megkezdették azért a háborúskodást, még mielőtt Napoleon Anglia és Oroszországgal kibékülhetett volna.

A híres francia sereg gyorsan végzett a megromlott porosz haderővel. A jeni és auerstädti kettős ütközetben (1806) az egész porosz fősereg megsemmisült. Az ezt követő zavarban Berlin s a várak hihetetlen gyorsasággal hódoltak meg. III. Frigyes Vilmos Königsbergbe menekült s itt várta be az orosz segílyt. De az eylau-i véres ütközet és a franciáknak friedlandi fényes győzelme után (1807) nem volt többé mit remélnie. A három uralkodónak, Napoleonnak, I. Sándor cárnak és III. Frigyes Vilmosnak a Niemen folyó egy szigetén való találkozása után megkötötték a békét Tilsitben (1807). 1807

Poroszország a béke értelmében területének felét elvesztette s óriási hadisarcot fizetett, továbbá megígérte, hogy 42.000 embernél többet fegyverben nem tart. Napoleon az Elbától nyu-

gatra fekvő területekből öccse, Jeromos számára a westfaliai királyságot alkotta, a régi lengyel területekből pedig a varsói nagyhercegséget. Ennek ura a szász választó, aki királyi címmel lépett be a rajnai szövetségbe. A béke titkos pontja értelmében a világuralmon a cár és a francia császár megosztották s szövetségüket megerősítették az erfurti találkózáson a következő évben (1808). Itt 4 király és 34 fejedelem versenyzett a cárral a tisztelet nyilvánításában.

A poroszországi győzelmek alkalmul szolgáltak Napoleonnak, hogy halálos ellenségére Angliára is rámérje a csapást. Berlinben kiadta a kontinentális zárra vonatkozó rendeletét, amelynek értelmében angol hajó szárazföldi kikötőt meg nem látogathatott. Angliát így kereskedelmének a tönkretételével akarta megrontani. Nehéz dolog volt, mert a népek alig nélkülözheték már a gyarmatárúkat. Napoleon pedig szigorúan követelte a rendelet megtartását, az engedetleneket keményen büntette. Így Portugáliát francia csapatok szállották meg, ahonnan a királyi család Braziliába menekült. Hollandiát elvette Lajos öccsétől s Franciaországhoz csatolta, épp úgy Franciaországba kebelezte az Egyházállamot. Spanyolországban pedig a királyt és fiát trónjuktól fosztotta meg s a trónra József bátyját ültette, ennek helyébe meg a nápolyi trónra Murat-t tette.

3. Napoleon hatalmának a tetőpontján.

Napoleon nagy hatalma éppen úgy, mint a XVI. században a Habsburgoké, vagy a XVII. században a Bourbonoké állandóan veszélyeztette Európa békéjét. Nem csoda tehát, ha Európa fejedelmei annak megingatására állandóan résen állottak. Ausztria fellépésére az alkalmat a spanyolországi események adták meg.

A régi dicsőség emléke felkeltette a spa-

nyolokban az önérzetet, úgy hogy azok Bonaparte József királyságában meg nem nyugodtak. Gerilla háborúikkal annyira hátráltatták a francia uralom megszilárdulását, hogy Napoleon személyesen kényszerült a „nagy armádia“ élére állani. A győzelem még így is sok baj árán sikerült. Világosan megmutatta ez Európának, hogy egyedül a nemzeti hadseregek hivatottak Napoleon hatalmának megtörésére.

A császár spanyolországi elfoglaltságát használta fel Ausztria a háború megkezdésére. Stadion miniszter alkotmány ígéretével szóltotta harcba nem csak Ausztria, de Németország népeit is. Az ígéretnek ugyan Németországban kevés hatása volt, de így is tekintélyes sereg állott Károly főherceg rendelkezésére. Magyarországon a már hozott áldozatokon kívül fölkészült az inszurrekció, s Tirolból Hofer András vezérlete alatt népfölkelés verte ki a francia-bajor csapatokat.

Mind hiába, Napoleon csillaga még magasan ragyogott, 1809-ben másodszor vonult be Bécsbe s az asperni kudarc után, midőn Jenő alkirály seregét magához vonta, Károly főhercegen fényes győzelmet aratott Wagramnál (jul. 5, 6). Jenő alkirály már előbb szétverte Győrnél az utolsó magyar nemesi fölkelést. Stadion megbukott s helyét Metternich és a reakció foglalta el. Az udvar kétségbeesése oly nagy volt, hogy a gyalázatos bécsi békét kötötte meg. Beleegyezett ebben, hogy Napoleon Salzburgot Fajorországához s Nyugatgaliciát a varsói nagyhercegséghez csatolja, a Száva tulsó partján levő országrészekből, Istria és Dalmáciából pedig az Illir királyságot alakítsa.

Még nagyobbat vétkezett az udvar, hogy a hű tiroli népet is cserbenhagyta. Hofert Napoleon Mantuában föbelövette s Tirolt újból fölosztotta.

Napoleont a nagy hatalom birtokában az az egy aggasztotta, hogy nem született örököse, de a szerencse még ebben sem hagyta el. Elvált

Beauharnais Josephinetől s nőül vette Mária Lujzát, Ferenc császár leányát (1810). Dinasztiaja tekintélyének az emelésén kívül elérte ezzel azt, hogy a következő évben (1811) megszületett a várva-várt trónörökös, ki a bölcsőben a római király címet kapta.

Ekkor állott Napoleon hatalmának a tetőpontján, innen túl kezdődik a hanyatlás.

4. Az első francia császárság bukása.

A nemzetek ébredése. A szabadelvű eszmék emelték Napoleont a hatalom polcára s mégis senki sem volt, ki a trónon többet vétett volna a szabadság ellen, mint ő. Országokkal, népekkel valósággal, mint saját tulajdonaival bánt. Darabolta és osztotta őket tetszése szerint. Ezt az erőszakoskodást utóvégre is megsokalták a népek. Öntudatra ébredtek s úgy gondolkodtak, hogy egy nagy hódítónak sem lehet joga ahhoz, hogy őket régi ideáljaiktól, ősi hagyományaiktól megfossa s együvé tartozásukat megbontsa. Azok a népek, akik valami oknál fogva együvé tartozóknak érzik magukat, kell, hogy együvé is tartozzanak. Vagyis Napoleon viláгурalmával szembe szállt a feltámadt nemzetiségi eszme. S egyesült ez a szabadelvű eszmével, amelyből folyólag a népek maguk akarták saját sorsukat intézni. E két eszme az, mely Napoleon világhatalmát összetörte.

Nyilvánulásaikban itt is, ott is szemléljük. A nemzeti lelkesedés adott fegyvert a tiroli népnek s a magyar nemesi fölkelőknek a kezébe. Ugyanez jelentkezik a spanyol gerilla-harcosok kitartásában, akiket Napoleon teljesen leverni még a bécsi béke után sem tudott, sőt angol segítséggel újult erővel vették fel a harcot. Érvényesítették a franciáktól eltanult szabadságot is az 1812. alkotmányban. S az alkotmányos szabadságtól még jobban föllelkesítve az orosz

hadárat idejében kiszorították a franciákat a félszigetről.

A felébredt nemzeti érzést erősítették Poroszországban Stein, Hardenberg és Scharnhorst reformjaikkal, Fichte beszédeivel, a költők költeményeikkel. Jahn a nagy küzdelemre tornával edzette az ifjak testét.

Az orosz hadjárat. Az orosz cár a kontinentális zárt nem tartotta meg. Napoleon elég rosszkor, akkor szakított a cárral, midőn a népek hangulata már ellene fordult. 1812 tavaszán Németországban magához vont a csapatokat s mintegy fél millió emberrel nyomult be Oroszországba. Az osztrák (30.000) és porosz (20.000) segédcsoportok délen és északon mint szárnyak kísérték. A főszereg a szmolenszki és a borodinoi ütközetek után győztesen vonult be Moszkvába (szept. 14). Megkezdődtek a békealkudozások. Napoleon a háborút befejezettnek hitte, pedig még csak most kezdődött. A felgyújtott városban eltöltött 5 hét kárbavesztett. A beálló hideg gyors visszavonulásra készítette (okt. 19). Az orosz csapatok arra az elpusztított útvonalra kényszerítették, amelyen át a bevonulás történt. Valami rettenetes szétzüllése kezdődött meg ekkor a francia hadseregnek. A hideg, éhség s a nyavalyák pusztításaihoz az orosz főszereg s a kozákok csipkedései járultak. A Berezina folyón való irtózatosságtól utolsó erejét feszítette meg az egykor híres szereg. Az orosz határt mindössze néhány száz gárdista lépte át rendben. Napoleon már előbb odahagyta seregét és egyedül futott Párisba, hogy elejét vegye a forradalumnak.

A népek csatája. Még mielőtt az osztrák és porosz kormányok határoztak volna, tábornokaik az oroszokkal beszüntették a harcot. Kevéssel utóbb a porosz közvélemény III. Frigyes Vilmost az orosz szövetségbe kergette (1813). Most már közös erővel folytatta a két hatalmasság a harcot. A porosz király kiadta „Népeimhez“ című

1812

1813

kiáltványát, amire a poroszok tömegesen siettek a zászlók alá. De közben Napoleon sem fecsérelte el az időt. Ujjonnan szervezett hadseregével s a rajnai szövetség segédcsapataival Szászországba termett, ahol Lützen és Bautzen mellett két ízben diadalmaskodott a szövetségeseken. A győzelmeket fegyverszünet, majd a prágai egyezkedés követte. A békét közvetítő Metternich azonban célt nem ért, megkezdődött tehát ismét a hábarúskodás. Csakhogy az orosz-porosz szövetséghez hozzácsatlakozott az eddig semleges Ausztria és Svédország is. Angolország pénzzel támogatta a szövetséget. De nem a fejedelmek háborúja ez többé, hanem a népek igazi felzúdulása a nagy zsarnok ellen.

Három hadsereget mozgósítottak Napoleon elnyomására: a cseh fősereget Schwarzenberg vezérlete alatt, ahol a három szövetséges fejedelem is tartózkodott, a sziléziai sereget Blücher vezérlete alatt és az északi sereget Bernadotte, a svéd trónörökös vezérlete alatt. Még egyszer fényes győzelmet aratott a francia császár a drezdai csatában, ezzel azonban a seregek átkelését az Elbe folyón már meg nem akadályozhatta, mert tábornokai mindenütt vesztettek. Az egyesült seregek túleréjével kellett tehát felvennie a harcot a lipcsei csatában, ahol a három napi küzködés (okt. 16., 17., 19.) a szászok és württembergiek átpártolása következtében Napoleon hátrányára dőlt el. Folytonos csatározások közt érhetette el a Rajnát. Mainznál átkelt és alkudozott, hogy időt nyerjen. A szövetségesek észrevették, hogy ígéretei nem őszinték, azért miután a szövetséget megújították maguk is behatoltak Franciaországba. A sok veszély közepette csodákat tett Napoleon lángeszze. Hatszor győzött a megoszlott seregeken, de midőn ezek mindig újabb és újabb csapatokat vontak magukhoz, egyesülésüket meg nem akadályozhatta. A hátuk mögé vetette ekkor magát s a várak őrségét készült magához

vonni. És valószínű, hogy még ez esetben is más fordulatot vesznek az események, ha Páris meg nem nyitja kapuit (1814. márc. 31). Így hiába köszönt le fia javára, a szövetségesek a Bourbonokat ültették vissza a trónra. Napoleonnak Elba szigetét adták a császári címmel s 2.5 millió frank udvartartási költséggel.

A trónt XVI. Lajos fivére XVIII. Lajos néven foglalta el. Ez miután népének valami mérsékeltbb alkotmányt adott, a szövetségesekkel az **első párisi békét kötötte** (1814). Ennek értelmében Franciaország az 1792. határok közé szorult, de kárpótlást nem fizetett. 1814

5. A bécsi kongresszus. Napoleon 100 napi uralma.

Napoleon alkotásai mindjárt a lipcsei csata után kártyavárként omlottak össze. A hatalmak tehát a párisi béke után a területrendezésekhez fogtak. Bécsbe gyűltek össze kongresszusra, ahol egy cseppet sem bántak másként a népekkel, mint Napoleon, osztozkodás alatt lévő nyájánál egyébnek nem tekintették őket. Megfeledeztek a fejedelmek alkotmányos ígéreteikről, a főcél a régi rend uralmának a helyreállítása volt. A területfelosztásnál a személyesen jelenlévő osztrák és orosz császár, valamint a porosz király legelső sorban saját vágyaik kielégítésére gondoltak. Miután Angolország szárazföldi gyarapodásra nem tartott igényt, a többi apróbb fejedelmeket jutalmazták vagy büntették, aszerint hogy Napoleonnal szemben miféle magatartást tanúsítottak.

100 napi uralom. A trónjától megfosztott császár Elba szigetéről figyelemmel kísérte az eseményeket. Látta egyrészt, hogy a kongresszus Szászország és Lengyelország jövő sorsában egyezsége jutni nem tud, másrészt pedig, hogy Franciaországban a Bourbonok uralmával nagyon elégedetlenek. Az ügyek ilyen állása arra a mérész cselekedetre készítette, hogy kis csapattal

Provence partjain kikössön (1815 márc. 1.). A nép örömmel üdvözölte, az ellene küldött seregek és tábornokok pedig hozzácsatlakoztak. Nem telt bele három hét és Párisban volt, ahonnan a Bourbonok másodízben is megfutottak. A francia népnek alkotmányt adott s a kongresszust békés szándékairól biztosította.

A tanácskozó hatalmak nem hittek neki, hanem rögtön visszafordították a még szét nem osztott seregeket. A poroszok és az angolok Blücher és Wellington vezérlete alatt oly gyorsan jelentek meg Belgiumban, hogy Napoleonnak alig maradt ideje egyesülésüket meggátolni. Blüchert Ligny-nél megverte s üldözésekre sereget küldött. Maga Wellingtont támadta meg Waterloo-nál (jun. 18.) s már visszaszorította, midőn Blücher poroszai segítségükre jöttek az angoloknak. A remélt győzelem ekkor vereségre fordult. A francia hadsereg teljesen szétbomlott, Napoleon a tengerpartra, Rochfortba futott, hogy Amerikába vitorlázzon. De miután ezt a tervét végre nem hajthatta, az angolok barátságát vette igénybe, akik őt előbb Londonba, onnan pedig Szent Ilona szigetére vitték. Itt fejezte be a nagy világhódító életét angol fogságban (1821. május 5.).

1815 Napoleon visszatérése után Murat Nápolyban szintén mellette fogott fegyvert, de az osztrákokal szemben csatát vesztett s őt magát utóbb a Sziciliából visszatért Bourbonok föbelevették.

Befejeződött ezzel a mintegy 25 évig tartó nagy világfelfordulás. A két császár és a porosz király újból bevonultak Párisba s megkötötték a második párisi békét XVIII. Lajossal. Ez esetben már szigorúbb feltételeket fogadtattak el, Franciaországot területveszteségek érték, azonkívül nagy hadisarcot fizetett s vissza kellett adni a Párisba hurcolt műkincseket. Még hozzá az ország keleti és északi várait idegen őrség szállotta meg.

A kongresszus főbb határozatai. A bécsi tanácskozások a béke megkötése után fejeződtek be. Megalkották ott Európa új politikai térképét.

1. Ausztria visszakapta Lombardiát, Velencét, Illiriát, Dalmáciát, Salzburgot, Tirolt és Galiciát.

2. Poroszország szintén megkapta régi birtokait a lengyel birtokok egy részének kivételével, amelyek Oroszországhoz kerültek. Kárpótlást nyert azonban a Rajna mentén és kapta Szászország felét, úgy hogy egészben nagyobb és németebb lett.

3. Németországban az apró fejedelemségek beolvadtak (mediatizáltak) a nagyobbakba, a 300-ból 39 maradt meg. A Napoleontól adott királyi címek megmaradtak, sőt ugyanazt kapott a hannoveri választó, az azidőszerű angol király. A 39 önálló terület megalkotta a német szövetséget, amelybe tartoztak német területeik révén Ausztria és Poroszország is. A frankfurti szövetséggyűlésen az elnöklés Ausztria küldöttét illette.

4. Belgium és Hollandia Németalföld királyság néven egyesült és trónjára az Orániai-ház lépett.

5. Svédország jutalmul kapta a Dániától elvett Norvégiát.

6. Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában visszaállították a régi királyi családok uralmát.

7. Oroszország a varsói nagyhercegség nagyobb részét kapta, mint lengyel királyságot.

8. Anglia megtartotta a gyarmatokban tett hódításokat, köztük Maltát, Cejlont s a Fokföldet.

9. Olaszországban visszaállították az Egyház-államot, a szardiniai és a nápolyi királyságokat a régi dinasztiák uralma alatt. Genuát a szárd király nyerte, Toscanát és Modenát a Habsburgok.

VIII. A legújabb kor.

1. A szent szövetség s az azt követő reakció.

1815 A bécsi kongresszust betetőzték Ausztria, Poroszország s Oroszország fejedelmei a szentszövetség megalkotásával (1815 szept.). Kimondották, hogy egymást testvérekül tekintik s hogy eljárásukat mindenben a keresztény vallás, az igazság, a kegyesség és a béke elvei szabályozzák. Valójában pedig e szép szavak azt jelentették, hogy mindenütt a régi rend uralmát állítják helyre, a szabad eszméket és mozgalmakat a „lelki betegség“ e fajtáit, ha kell, a szuronyok hatalmával is elnyomják. A szent szövetség mindenese, Metternich herceg, Ausztria mindenható minisztere volt.

Európa fejedelmei, a pápa, a szultán s az angol királyon kívül valamennyien hozzájárultak a szent szövetséghez. A szabadelvű eszmék ellen ennél fogva a legvadabb visszahatás kezdődött meg még ott is, ahol az országnak már meglévő alkotmányát a trónjaikra visszaültetett fejedelmek tiszteletben tartani ígérték. Így Spanyolországban VII. Ferdinánd felfüggesztette az 1812. alkotmányt. Franciaországban a rémuralomtól alig különböző „fehér rémuralom“ vette kezdetét. Nem kerülhették el a reakciót az alkotmányos Anglia és Magyarország sem. Magyarországon 1812 után 13 éven át az országgyűlést többé nem hívták egybe. Metternich az adót és katonát rendeletek útján szedte be. Az alkotmányt ugyan tényleg nem függesztette fel, hanem egyszerűen túltette magát rajta.

Gondolhatjuk, hogy a népeknek ez a túlságos atyai gondoskodás nem tetszett. Ők a megízlelt szabadságot jónak találták, polgári egyenlőséget s politikai szabadságot akartak. Abban különböztek a fejedelmektől, hogy míg a fejedelmek a szabadságnak csak árnyoldalait lát-

ták, addig a népek éppen annak előnyeiért lelkesedtek.

A fejedelmek uralmuk biztosítására minden eszközt jónak találtak, erőszakot, kémkedést s alattvalóiknak a tudatlanságban való tartását egyformán. A sajtót cenzura alá helyezték, a külföldi hírlapok s munkák elől pedig elzárták az országot. S talán a népnek a butaságban való tartása vált volna be legjobban, ha az írók kis serege mindent el nem követ, hogy a lelkekben élő eszmét kiveszni ne engedje. Költemények, színművek, regények burkoltan mind a szabadságra buzdítottak.

Sokan az eszme ezen lassú érlelődését kevésnek tartották. Titkos társulatok alakulnak, hogy erőszakkal döntsék meg a régi rend uralmát. Ilyenek a carbonarik társasága a román államokban, a hetaeria Görögországban, a Burschenschaftok Németországban, a nap lovagjai, a fekete tű párthívei, Bonaparte keselyűi Franciaországban, a templomos lovagok s a kaszások Lengyelországban stb. A régi rend hívei ezekkel szemben szintén társulatokat alkottak erejük nevelése céljából, Olaszországban a sanfédistákét, Spanyolországban a hívők seregét, Poroszországban az Adelskettét, Ausztriában a ferdinándi-pártot.

A régi és új rend ilyenformán harcba keveredett egymással. Előbb kaszárnyai, korcsmai s egyetemi verekedések vannak napirenden a szent szövetség államaiban, ezeket nagyobb arányú mozgalmak és összeesküvések követik. Wartburgban 1817-ben a reformatio 300-ados évfordulójának ünnepén kitűzték a diákok az egységes Németországnak a színeit s politikai szabadságot követeltek. 1819-ben egy Sand nevű diák leszúrta Kotzebue író, a szent szövetség kémét; Louvel Franciaországban megkéselte Berry herceget. Szinte általánosak a hasonló összeesküvések, a kormányférfiak élete sehol sincs biztonságban.

Az államférfiak kongresszust kongresszusra tartanak, hogy valami egyöntetű eljárásban megállapodjanak. Egyetemeket zárnak be, szigorúbbá teszik a cenzurát, eltiltják a tornát s fokozzák a kémkedést. Az 1818. a a c h e n i kongresszuson megújították a szent szövetséget s kimondották az „interventio“ elvét, vagyis, hogyha valamely fejedelemre alkotmányt akarnak erőszakolni, az segítségül hívhatja fejedelemtársait. Ez ellen egyedül C a s t l e r e a g h szólalt fel az angol parlamentben, de mivel ekkor még Angolország egyedül volt ezen állásponton, a következő mozgalmakban semmi hatása sincs.

1820

1820-ban ugyanis S p a n y o l o r s z á g b a n a szabadelvűek kieroszakolták az 1812. alkotmány életbeléptetését. A példa követőkre talált, P o r t u g á l i a szintén alkotmányt vívott ki. O l a s z o r s z á g n a k csaknem minden állama hasonló cél elérésére tört. A Balkán-félszigeten a görög, szerb s román lakosság a török uralom alól akart szabadulni. Így a huszas évek elején fél Európa megmozdult, hogy láncait széttépje. Még az amerikai spanyol gyarmatokra is elragadt a „betegség“. B o l i v a r vezérlete alatt fegyvert fogtak, elváltak az anyaállamtól és független köztársaságokká alakultak (merkantilizmus).

E mozgalmak sikerét gyorsan megsemmisítette az „interventio“. Az iberiai félsziget szabadelvűinek a leverésére Franciaországot küldötte a szent szövetség. A német mozgalmakat Poroszország fékezte meg. Ausztria Olaszországban csinált „r e n d e t“. Oroszország készen állott, hogy Ausztria segítségére menjen. A görög mozgalomba nem avatkoztak bele, mert az a török ellen irányult. A szent szövetség uralmát tehát ismét biztosították a szuronyok. A régi rend erejét jobban éreztette, mint valaha. Ezren és ezren pusztultak el a vérpadon, még többen sínylettek a börtönökben. Metternich parancsának még az Egyházállam bíbornok-minisztere sem mert ellen-szegülni.

2. Görögország felszabadulása.

1821-ben Ypsilanti herceg azt hitte, hogy 1821 a hetaeria már eléggé előkészítette a talajt a görög szabadságharc megkezdésére, egy kis sereggel betört Moldva- és Oláhországba, de leverték. Erdélybe menekült, ahol Metternich parancsára elfogták s a munkácsi vár börtönébe vetették. Moreában s a szigeteken visszhangja támadt Ypsilanti fölkelésének. Borzalmas kegyetlenséggel indult meg a harc görög és török között. Az európai közvélemény a görögök pártjára állott. A filhellenisták csoportosan siettek segítségükre (Lord Byron), de a török is segítséget kapott Mehemed Ali egyiptomi alkirálytól. E beavatkozás folyamánya, hogy a hősileg védett Misszolongi elbukott.

A közvélemény nyomása időközben a kormányokat is hajlandóbbakká tette a segélyadásra, úgyhogy Canning angol miniszter 1827-ben a 1827 görögök védelmére szövetségbe vonta Angol-, Orosz- és Franciaországot. A szövetségesek megverték a török flottát Navarinonál s az alkirály fiát Ibrahimot távozni kényszerítették. Ezt követték a francia seregek behatolása Morea félszigetre s az orosz seregek gyors előnyomulása a Balkánon és Ázsiában.

Az idegen seregek e rohamos előnyomulásának okát abban találjuk meg, hogy a szultán a lázongó janicsárok egy részét lemészároltatta, más részét pedig szétugrasztatta (1826. a janicsárok végnapjai). A birodalom egyetlen haderejét pusztította így el, még mielőtt másikkal pótolta volna. A diadalmas orosz cárt nem is a török ellenállása, hanem a hatalmak féltékenykedése kényszerítette a drinápolyi békére (1829). Oroszország lemondott hódításairól. 1829 Oláhország, Moldva és Szerbia szabadon választott fejedelmek uralma alá jutottak, kik azonban elismerték a szultán főhatóságát. Görögország teljesen felszabadult a török

uralom alól. Kezdetben Capodistria gróf mint elnök kormányozta, ennek meggyilkoltatása után a már említett három hatalom Ottó bajor herceget ültette a görög királyi székbe (1832—1862). Ottó lemondása után György dán herceg nyerte el a trónt.

3. júliusi forradalom és következményei.

A Bourbonok visszatérése (restauráció) Franciaországban épp úgy nem hozta meg a békét, mint a Stuartoké Angliában. Bár XVIII. Lajos (1814—1824) fékezte az emigránsok szenvedélyét, a politikai üldözéseket nem tudta megakadályozni (fehér jakobinusok). Midőn öccse Artois gróf X. Károly (1824—1830) néven foglalta el a trónt, már egyenesen a nemesség és papság régi uralmának visszaállítására törekedtek. A francia nép végleg elvesztette türelmét, midőn Károly 1830 júliusában 1. az éppen megejtett kamarai választásokat érvénytelennek nyilvánította. 2. új választási törvényt rendelt el s 3. a sajtószabadságot felfüggesztette. A párisi nép torlaszokat emelt s három napi sikeres küzdelem után a katonaság is hozzácsatlakozott. X. Károly ekkor lemondott unokája, a chambordi gróf javára, de már késő volt. A kamara egyetértve az ideiglenes kormányral, az orleansi herceget Lajos Fülöp (1830—1848) néven emelte trónra. Ezzel a polgár-király alkotmányos uralkodása kezdődött meg.

A francia események vonzó hatása nem maradt el. A forradalom megtette körfutását Európában s pedig ez ízben teljes sikerrel Nyugat-Európában.

Belgium elszakadt Hollandiától (1830). Nyelve, vallása, törvényei, történelme mind tiltakoztak a nem természetes házasság ellen. Önálló, alkotmányos királysággá alakult s Lipót szász-koburg herceget hívta meg a trónra (1831).

Angliában a szabadelvű irány haladását

jelzik a Test acta eltörlése (1829), az új választási törvény s a rabszolgák felszabadítása. Az aristokratia megértette az idők intő szózatát, úgy hogy a jövőben lemondott az irányításról s a mérséklés oly szükséges szerepére vállalkozott.

Spanyolországban VII. Ferdinánd halála (1833) után leányának Izabellának és fivérének Don Carlosnak (Karlisták) pártfelei, mint az alkotmányos és az abszolút hatalom hívei küzdöttek egymással. Diadalra az alkotmányosok Izabella ügyét vitték, Don Carlos Franciaországba futott (1840).

Portugáliában Dom Pedro elűzte öccsét, a kegyetlen Dom Miguelt (1834) s a trónra leányát, Mária da Gloriát ültette (férje Ferdinánd, Koburg-Koháry hg.), aki az alkotmányt tiszteletben tartotta.

A svájci kantonokban a júliusi forradalom hatása alatt az arisztokrata kormányok megbuknak s helyüket a demokraták foglalják el. Hét katholikus kantonnak a szövetségből való kiválasztása azonban háborúkat idézett elő, amelyek azzal végződtek, hogy a kantonok szövetséges köztársasággá alakultak (1848).

Lengyelország európai segítség reményében szintén forradalmat támasztott (1830). Rokonszenv ugyan kísérte a lengyelek függetlenségi küzdelmét, különösen magyar és francia részről, de tényleges segítséget nem kaptak, sőt Ausztria és Poroszország teljesen elszigetelték országukat. Így azután az orosz túlerőnek nem volt nehéz Ostrolenka s egyéb veszített csaták után elnyomni a hőiesen küzdőket (1831). Az eltiprott országot a cár varsói kormányzósággá alakította, hogy még a neve se maradjon meg.

Németországban a mozgalmaknak hevesebb kitörését megakadályozta Metternich, bár

néhány államnak így is sikerült fejedelmétől alkotmányt csikarni ki. Azt azonban Ausztria minden óvatossága mellett sem vette észre, hogy Poroszország a vámszövetséggel az egyseges Németország megalakulását egyengeti.

Olaszországban a hazafiak Franciaország segítségére számítottak, de csalódtak. Hiába vezette a francia politikát a más államok ügyeibe való be nem avatkozás elve, Ausztriát az olasz forradalmak véres elnyomásától visszatartani nem tudta.

A szabadelvű mozgalmak egészükben gyengítőleg hatottak a szent szövetségre, mert Nyugat-Európa kivált és az alkotmányosság terére lépett.

4. A februári forradalom és következményei.

1848-ban már csak két hatalom ragaszkodott következetesen és oktanul a régi rend fentartásához: Ausztria és Oroszország. Mert bár Közép- és Kelet-Európában a régi rend teste fennmaradt, a szellem már hiányzott belőle. A szabadelvű irány, ha lassan is, de előhaladást tett. Olaszországban a fejedelmek IX. Pius példájára reformokat léptettek életbe, a porosz király 1847-ben kénytelen volt országgyűlést összehívni, amely magához ragadta a törvényhozásnak s a pénzügyek ellenőrzésének a jogát. A szabadelvű eszmék így békés úton is diadalt arathattak volna, ha az olaszországi, svájci és a poroszországi eseményeken nekibuzdult Páris a forradalomba magával nem rántja a fél Európát.

A Guizot miniszterium Franciaországban az ellenzék sürgetése és a nép óhaja dacára következetesen elodázta a reformokat, különösen a választásoknak s a parlamentnek reformálását. Ez oly elégedetlenséget keltett, hogy

Párisban csoportosulások támadtak, különösen a választó lakomák betiltása miatt. Guizot megbukott s Thiers elnöklete alatt szabadelvű miniszterium foglalta el a helyét. De az új miniszterium a féket vesztett népszuverenitást feltartóztatni nem tudta. 1848 febr. 24-én Páris utcáin megisméltődtek a torlaszok. A nemzetőrség és a sorkatonaság egy része a néphez csatlakozott. Lajos Fülöp megüledt, leköszönt unokája, a párisi gróf javára s elmenekült. A törvényhozó kamrába behatolt nemzetőrség és munkás-nép azonban a köztársaság kikiáltását és az ideiglenes kormány felállítását erőszakolta keresztül. A szociálisták elvei diadalmaskodni látszanak. Párisban munkásműhelyeket állítanak fel, de hamar kitűnik ezek drágasága és célszerűtlensége. Pezárták tehát őket, az emiatt kitört munkásmozgalmat pedig véresen elnyomták s az év végén (dec. 10) Napoleon Lajos herceget a köztársaság elnökévé választották.

1848

A párisi forradalom most még szélesebb körben tette meg körfutását, mint 1830-ban.

Olaszországnak csaknem minden államában diadalmaskodott a szabadelvű eszme. Másrésztől megindultak a törekvések Itália egyesítésére. Az egyesítő-párt élére Károly Albert, a szardiniai király állott. Sikerült az osztrákokat Velencéből és Milánóból kiszorítani, pusztán a várnégyszög maradt birtokukban.

Németország különböző államaiban nem elégedtek meg a régi rend képviselőinek megbuktatásával, hanem imitt-amott egyenesen a köztársaság megalakítására törtek (Baden). Berlinből IV. Frigyes Vilmos eltávolította a katonaságot, bocsátatót kért és szabadelvű miniszteriumot nevezett ki. A frankfurti szövetség tanács, hogy eleget tegyen a közóhajnak, összehívta az általa-

nos birodalmi gyűlést ugyancsak a majnai Frankfurtba. A gyűlés tagjai könnyen túlestek a kormányzó-választáson, midőn kormányzóvá János osztrák főherceget választották meg, de annál több akadályba ütköztek a reformok megvalósításánál.

A forradalom szele nem kerülte el a megingathatalannak hitt Ausztriát sem. Bécs jámbor népe forradalmat csinált s egy nap (márc. 13.) megbuktatta a régi rend gyűlölt oszlopát, Metternichet. A császár kénytelenségből alkotmányt adott népének.

Magyarország szintén a februári és a bécsi forradalmak hatása alatt fejezte be 25 éves reformkorszakát. A magyar nemzet ősi alkotmánnyal dicsekedett, de ez az alkotmány a rendiség szűk korlátait átlépni még mindig nem tudta. II. József centralizáló kísérlete teremtette meg a nemzet értelmesebb részében a reformokra való törekvést. Az 1790—91. országgyűlésen azonban ez mindössze egy reformbizottság kiküldésében nyilvánult meg. Ennek a csekély kezdetnek is végét vetettek a francia háborúk s még inkább Metternich ismert politikája. S már-már pusztulásba sodorta a nemzetet az elnyomás, a szellemi zárrendszer s a nemzetet elfogó tonpultság. Az írók kis serege azonban nemzetünket is felrázta aléltóságából. A XIX. század 20-as éveiben a megyék oly szívós ellenállást fejtettek ki a bécsi kormány alkotmányellenes törekvéseivel szemben, hogy Ferenc király kénytelen volt 1825-ben összehívni az országgyűlést. Itt az 1825—27. országgyűlésen lépett fel „a legnagyobb magyar“, Széchenyi István gróf, ki megmutatta nemzetének az átalakulás útját. Az ezt követő országgyűléseken melléje sorakozott átalakulási korszakunk másik két nagy alakja Kossuth Lajos és Deák Ferenc. Sőt ragyogó dialektikájával s szónok-

latainak tüzevel Kossuth egészen a maga részére hódította a magyar nép szívét. Az 1847—48. országgyűlésen már mint a szabadelvű-párt éltető s mozgató lelke, s mint az alsóházi ellenzék vezére szerepelt. Éppen a legélesebben ütköztek össze a kormány s a kormánnyal tartó konzervatívok a liberálisokkal az említett országgyűlésen, midőn a februári forradalom híre megmozgatta Európát. Kossuth ekkor érkezettnek látta az időt, hogy a már kivívott reformokat teljes polgári és politikai szabadság kivívásával tetőzzék be. Népképviselési alkotmányt és felelős, független miniszteriumot követelt Magyarország számára. A bécsi forradalom és Metternich bukása döntöttek az ügyben. V. Ferdinánd (1835—1848) király Batthyány Lajos gróffal az élén kinevezte a felelős magyar miniszteriumot (ápr. 7.) s kihirdette a szabadelvű Magyarországot megalkotó törvényeket (ápr. 11). A törvények értelmében Erdély egyesült Magyarországgal, megszűntek a rendi kiváltságok s a jobbágyi terhek, ezentúl minden magyar egyformán szabad. Az ország törvényeit hozza a népképviselési országgyűlés s végrehajtja a felelős miniszterium.

5. A régi rend utolsó győzelme.

Az 1848-as évek szabadelvű vívmányai nem lehettek hosszú életűek, a régi rend hívei utolsó erejüket szedték össze azok elnyomására.

Károly Albert, a szárdiniai király Radetzkinak custozzai, mortarai s novarai győzelmei után kényszerült fia Viktor Emánuel javára lemondani (1849). Az osztrákok az egész lombard-velencei királyságban visszaállították uralmukat.

IX. Pius az osztrákok győzelmétől megriadva Gaëtába futott s az engedményeket visszavonta. Rómában ekkor a köztársaságot kiáltották ki, de a francia csapatok visszavitték az Egyházállamba a szent atyát (1849). Az alkotmányos élet Piemontot (Szárdinia) kivéve, egész Olaszországban megszűnt.

Az egységes Németország sem született meg. A felajánlott császári méltóságot a porosz király nem merte elfogadni, sőt kiegyezett Ausztriával s a birodalmi gyűlést közös meg egyezéssel feloszlatták (1849). Követte ezt a tehetetlen szövetség visszaállítása és a kleroszakolt alkotmánynak a megszüntetése.

Ausztriában a reakcionárius udvari párt (kamarilla) előbb az örökös tartományoknak engedélyezett alkotmányt vonta vissza, azután pedig a független Magyarország leigázására tört.

Magyarország a független felelős miniszterium kivívásával az osztrák politikusoknak az egységes Ausztriáról táplált régi ábrándját semmisítette meg. Ebbe a kamarilla bele nem nyugodhatott, azért kéz alatt a nemzetiségeket bütögtatta fel a magyarok ellen. Ez azonban célra nem vezetett, mert a Kossuth hatalmas szavára talpra állott honvéd sereg leverte a szerbeket s oláhokat, le a Jellacicstől vezetett horvátokat. A Radetzki olaszországi győzelmeiből erő merített kamarilla erre nyíltan lépett fel. V. Ferdinándot, ki a magyar alkotmányra esküt tett, lemondatta s az osztrák császári trónra az ifjú Ferenc Józsefet ültette (1848 dec. 2).

A magyarok a róluk, de nélkülük tett intézkedést nem fogadták el, amiért Windischgrätz herceg vezérlete alatt rendes csapatokat küldöttek ellenük. Ezek kezdetben legyőzték a tapasztalatlan honvédeket és 1849 januárjában Buda várába is bevonultak. A győzelmi öröm azonban

csak a tavasz nyiltáig tarthatott. A vérkereszt-ségben megedződött honvédek Görgey, Klapka és Damjanics alatt egymásután vívták ki a hatvani, gödöllői, isaszegi, váci, 1849 nagysarlói és komáromi diadalokat, Bem pedig Erdélyt tisztította meg az osztrákoktól.

A nemzet a győzelmek után jogai elismerését várhatta. Éppen az ellenkezője történt, a bécsi kormány jogvesztettnek nyilvánította (márc. 4). A debreceni országgyűlés a Habsburgok detronizálásával felelt rá s az ország kormányzó-jává Kossuth Lajost választotta meg (ápril. 14), aki, midőn honvédeink Budát is visszafoglalták (máj. 21), oda tette át a kormányt.

Kitűnt, hogy Ausztria egymagában kevés a magyar erő megtörésére. Segítségül hívta tehát az orosz. A túlerővel szemben ekkor elbuktunk, Kossuth külföldre menekült, Görgey pedig a fő-sereg maradványával (25.000) Világosnál Rüdiger orosz tábornok előtt lerakta a fegyvert (aug. 13).

Az olasz után most nemzetünk érezte meg az osztrák barbarizmust. Irgalmatlan visszatorlás vette kezdetét. Bitó és golyó lett mindazok jutalma, kiket tehetségük a nemzet vezéreivé tett. Az országot részekre osztották és idegen, cseh és német hivatalnokokkal árasztották el. Megvalósult a bécsi kormánykörök régi óhaja: a Habsburgok egységes Ausztriája. Magyarország csupán földrajzi fogalom immár.

6. Az új rend diadala. Nevezetesebb államalakulások.

A reakció 1849 után többé nem kísérlette meg fegyverrel erejét. Ausztria, a régi rend legkitartóbb híve, maga belátta, hogy káros, sőt lehetetlen az oly eszmének útját állani, amelyet az

idő maga megérlelt. A csapások megtanították a fejedelmet arra, hogy erélyes külpolitikát csak úgy lehet folytatni, ha saját országaiban a népek elégedettek. Éppen azért 1867-ben Deák Ferencnek, a haza bölcsének közbenjárásával létrejött a kiegyezés. Magyarországot némi változtatással az 1848. törvények alapjára helyezték, tehát helyreállították a jogfolytonosságot. Ugyanakkor alkotmányt kapott Ausztria is. A változás a magyar viszonyokban abban történt, hogy Ausztriát és Magyarországot, a két egymástól független államot nem pusztán az uralkodó személye fűzi össze a jövőben, hanem a két államnak vannak közös ügyei is (reál unio). A kibékülést megpecsételte Ferenc Józsefnek magyar királlyá való koronáztatása (jún. 8).

A lassú átmenet az alkotmányos életre megtörtént Európa más államaiban szintén. Úgy, hogy manapság már Oroszország és Törökország is alkotmánnyal élnek. A hatvanas években Oroszországban felszabadultak a jobbágyok, 1905-ben a cár összehívta az első birodalmi gyűlést (duma). Törökországban 1909-ben az ifjútörök-párt kiereszakarta az alkotmányt, Abdul Hamid szultánt megbuktatta és V. Mohamedet emelte trónra.

Míg így a szebedelvű eszme az alkotmányokat teremté meg, addig a nemzetiségi eszme a magukat összetartozóknak érző népek egyesülésére vezetett. Viszont a Balkán-népek függetlenségi mozgalmában mindkét eszme kölcsönös hatását szemlélhetjük. Legujabban az előbbi század mozgó eszméi mellett nagyobb és nagyobb tért hódít magának a szociális eszme, amely égetően sürgeti a munkáskérdés megoldását.

1852 **Franciaországban** 1852-ben Napoleon Lajos herceg III. Napoleon néven császárrá tette magát. Császársága kezdetén szerencsés kézzel avatkozott bele az európai politikába. Így nagy-

ban hozzájárult tekintélyének az emelésére a krimi hadjárat (1854—56), amelyben a szerencsétlen Törökországot Angliával egyetértőleg kimentette Oroszország karmai közül (Szebasztopol). Kevesebb szerencse kísérte vállalkozását, midőn Miksa osztrák főherceget a mexikói császári trónra hívatta meg. A trónon megtartani nem tudta, legnagyobb bajában magárahagyta, mire ellenségei elfogták és főbelövétték (1867).

Olaszország egyesülése. Az egyesülési mozgalom élére Viktor Emánuel, Szárdinia királya állott. Ügyes minisztere Cavour megnyerte a tervnek III. Napoleont s akkor francia segítséggel megkezdették az osztrákok kiszorítását (1859). A magentais a solferinói diadalog egész Lombardiát a kezükbe adták, Ausztria csak Velencét tarthatta meg. 1859

Az Ausztriával kötött béke nem gátolhatta meg, hogy Közép- és Dél-Itália apróbb s nagyobb fejedelmei szintén el ne bukjanak. Viktor Emánuel északról délre, Garibaldi délről északra haladt szabad csapatával. II. Ferenc, a nápolyi király megfutott, Rómát a pápa birtokában francia csapatok tartották meg. Tehát Velence és Róma s közvetlen környéke kivételével Itália egyesült Viktor Emánuel uralma alatt, épp azért **Olaszország királyának** nyilvánította magát (1861). Néhány évvel később (1866) az új királyság a porosz szövetségben megszerezte Velencét. 1861

A poroszok nagy győzelmével szemben ugyanis az osztrákok custozzai és lisszai diadalai nem voltak elegendők az olasz birtokok megtartására. 1870-ben a francia csapatok kivonulása után olasz seregek szállották meg Rómát is. A király Firenzéből Rómába tette át székhelyét, a pápáé csupán a Vatikán maradt felségjoggal.

Németország egyesülése. Németországban a gyenge szövetséggel a német nép elégedetlenke-

dett, erősebb után vágyódott. Erősebb szövetség pedig két nagyhatalommal nem alakulhatott. Előbb-utóbb el kellett következni az időnek, hogy egyik a másikat a szövetségből kiszorítani iparkodik. A két nagyhatalom, Ausztria és Poroszország között a szakításra jó alkalmu kinálkozott a schleswig-holsteini kérdés. Poroszország, midőn az Ausztriától tervezett örökösödést nem fogadta el, szántsándékkal idézte elő a háborút. Itália s az északi német kis államok Poroszországgal szöv¹⁸⁶⁶vetkeztek, a déli nagyobbak Ausztriával. Az 1866-ban megindult s gyorsan véget ért háború Moltke tábornok ügyes hadmozdulatai következtében a poroszok elhatározó győzelmével végződött. A königrätz-sadovai diadal (jul. 3.) után oly rohamasan haladtak a Duna vonala felé előre a poroszok, hogy Ferenc József kényszerült megkötni a prágai békét. Az egyezmény értelmében kilépett a német szövetségből, Schleswig-Holsteint átengedte Poroszországnak s még hadi kárpótlást is fizetett. Bismarck, porosz miniszter erre nemcsak Schleswig-Holsteint, hanem Hannoverát, Hessent, Nassaut s Frankfurt városát szintén Poroszországba kebelezte s az észak-német államokat porosz főuralom alatt szövetségbe vonta.

III. Napoleon későn vette észre, hogy a megerősödött Németország kárára lehet Franciaországnak. Ürügyet keresett most már a meggyengítésére. A háborút azonban elég oktanul idézte elő, mert Sedannál ő maga is német fogságba esett ¹⁸⁷⁰(1870). Az újonnan kikiáltott **francia köztársaság** a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta Páris bevételét meggátolni.

A német seregek e nagy győzelme lángrollobantotta a dél-németek lelkesedését, úgyhogy mindjárt az örömmámorban beléptek a szövetségbe s Versaillesban az egybegyűlt fejedelmek I. Vilmos porosz királyt **német császárrá**

kiáltották ki (1871 jan. 18). Így visszaállították a 1871 német birodalmat, amelynek területét kikerekítették a franciáktól elvett Elzász-Lotharingiával. S még ráadásul a háborúskodás költségeire 5 milliárd frankot fizettettek a franciákkal.

Norvégia 1905-ben széttepte a közte és Svédország közt fennálló personál-uniót, magát függetlennek nyilvánította s Károly dán herceget VII. Hakon néven ültette a trónra. 1905

Portugáliában 1910 okt. 4-én katonai felkelés tört ki, mely elől Mánuel király külföldre menekült. Az ország köztársasággá alakult s a Braganza dinasztiát örökre száműzték. 1910

A Balkán államok felszabadulása. A krími háború Törökországot csak megmentette, de meg nem erősítette. A „beteg ember“ gyengeségét az egykor elnyomott népek függetlenségük kivívására használták fel. 1861-ben Moldva és Oláhország Románia néven egyesültek s a szultántól való függésükből látszatnál egyéb nem maradt. 1861
1877-1877
ben Montenegró, Szerbia, majd Bulgária támasztották felkelést. A török erre oly véres visszatorlást kezdett, hogy a nagyhatalmak közbeléptek s reformokat követeltek. Midőn a szultán ezeket megtagadta, Oroszország megkezdte a háborút. A törökök nagyobb erőt fejtettek ki, mint a hatalmak hitték, az orosz mégis Ázsiában éppúgy, mint Európában győztesen haladt előre. A szultán Angolország közbenjárását kérte, de be nem várhatta, mert az orosz Konstantinápolyt fenyegette, azért a cárral San-Ste-fanóban békére lépett. A hatalmak azonban ezt el nem ismerték, hanem a berlini kongresszuson (1878) rendezték a Balkán viszonyait. 1878

A Bismarck elnöklete alatt tanácskozó hatalmak elhatározták, hogy Montenegro, Szer-

bia és Románia a jövőben független országokként szerepelnek és hogy Bulgáriát a szultántól függő keresztény fejedelem kormányozza, Kelet-Rumélia bizonyos önállóságot kapott. Ausztria-Magyarország pedig felhatalmazást nyert, hogy Boszniát és Hercegovinát megszállhassa, amit meg is tett.

Az ekkor függetlenné lett országocskák azóta folytonos forrásban vannak. Ausztria-Magyarországot jó felfogott érdeke egyaránt arra utalta, hogy eme forrási folyamatot ne csak figyelemmel kísérje, hanem egyúttal irányítsa is, ha tudja

A berlini kongresszus óta a következő főbb mozzanatok történtek: 1881-ben Románia s 1882-ben Szerbia nyilvánította magát királyságnak. 1886-ban Battenberg Sándor fejedelem Kelet-Ruméliát egyesítette Bulgáriával. 1897-ben Törökország megfékezte Görögországnak terjeszkedési vágyát, sőt a győztes szultánt bosszúja kitöltésében ismét a nagyhatalmaknak kellett megakadályozni, de Kréta autonómiát nyert. 1908-ban Ausztria-Magyarország annektálta Boszniát és Hercegovinát. Ezen tény hatása alatt Ferdinánd, Bulgária fejedelme még ugyanazon évben széttépte az országát Törökországhoz fűző névleges kapcsot és felvette a királyi címet. I. Miklós Montegrót 1910-ben szintén királyságnak nyilvánította.

A török birodalmat az ifjútörök-párt reformjai inkább gyengítették egyelőre, mint erősítették, éppen azért alkalmat adtak a négy balkáni királyságnak: Bulgáriának, Görögországnak, Montegrónak és Szerbiának, hogy európai birtokai legnagyobb részét elrabolják tőle az 1912—1913. évi háborúban. Az osztozkodásnál összevesztek a koncon. A szerbek és görögök a szintén résztkérő Romániával Bulgáriára támadtak s ezt meg-

fosztották szerzeményei egy részétől. Az eredmény az, hogy területeikben mind az öt államot tetemesen megnövelte a bukaresti béke.

A nagyhatalmak a balkáni egyensúly fentartása érdekében Albániát független fejedelemségnek nyilvánították. A fejedelemség trónjára az 1914. év tavaszán Wied Vilmos német herceget ültették.

7. A világháború és következményei.

A háborút megelőző kor a fegyveres béke kora. A nagyhatalmak a létükért folytatott küzdelemre állandóan fegyverkeznek. Egymásnak az ellensúlyozására nagy szövetségeket létesítenek. Ilyen szövetség a „központi hatalmak” szövetsége, a hármasszövetség, melyet Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország kötöttek (1882). Ezzel szemben állott az „ántánt hatalmak”-nak: Franciaországnak, Oroszországnak és Nagybritanniának a szövetsége (1904). A központi hatalmaké inkább védő, mint támadó szövetség.

Oly ellentétek választják el azonban a hatalmakat, melyek szinte lehetetlenné teszik a béke fentartását. Parányi szikra kellett csak, hogy a háború tüze lángrobbanjon. Amidőn 1914-ben Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökösöt a szerb Narodna Odbrana tagjai meggyilkolták, megkezdődött a véget érni nem akaró öldöklés. 1915-ben Olaszország, 1916-ban Románia is az ántánt hatalmakhoz csatlakoznak. Ezzel azután a központi hatalmakat egy nagy szláv, latin és angol-szász gyűrű zárta be.

Bár a központi hatalmak is gyarapodtak Bulgária és Törökország csatlakozásával, ezt az erős gyűrűt szétzúzni tartósan nem sikerült. Vitézség és kitartás csodákat művelnek. Hindenburg

1915-ben nagy orosz területeket foglalt el, úgy hogy 1916-ban az orosz katonai hatalom összeomlott s kitört a forradalom. II. Miklós cár nemcsak trónját, hanem ő és családja életüket is elvesztették. S a nagy orosz birodalomban a kommunistáktól szervezett szovjet-uralom alakult meg. 1915—16-ban megsemmisültek Szerbia és Montenegró is. Romániát csapataink szintén megalázták s jórészen meg is szállották. Románia 1918-ban kénytelen békét kötni, megbékülnie az orosz kommunisták is (Brest-Litowsk). Mikor a központi hatalmakat már a győzelmi remények töltötték el, akkor készítette a buvárhajóharc tetteles beavatkozásra Amerikát.

Valósággal ezután sem győzött ugyan az ántánt, de a központi hatalmak kimerültek s a háttérben áskálódó destruktív és defetista elemek munkája összeroppantotta az ellenálló erőt. Először a balkáni front omlott össze, majd nyomában

1918 Közép-Európában kitörték a forradalmak (1918). Franciaország elérte a célját, diktálhatta a békét.

Az ántánt-hatalmak Versailles-ban gyűltek össze, hogy Európa államait Wilson, az amerikai Unió elnökének nemzetiségi elve alapján rendezzék. A rendezéssel megsemmisítettek három nagyhatalmat: Ausztria-Magyarországot, Németországot és Oroszországot. Gazdaságilag pedig teljes nyomorúságba taszították Közép-Európát.

A versaillesi béke osztályozza is a hatalmakat. Vannak nagyhatalmak: mint Egyesült Államok, Nagybritannia, Franciaország, Olaszország és Japán. A közép- és kisállamokat pedig így csoportosítják: a) a győztesek csoportjába tartozó államok, b) semleges államok, c) fegyőzöttek, d) önkormányzatra még meg nem érett, a népszövetség megbízottjának ellenőrzése alá he-

lyezett államok vagy területek. S hogy a világháborútól teremtett helyzetet állandósítsák, az egész alkotást ellenőrizzék s a gépezetet irányítsák, létrehozták a Népek szövetségét. Cél volna a béke fentartása s a gazdasági jólét fokozása. Valójában azonban nem egyéb ez, mint az angol-szász világuralom elleplezése.

Ha Oroszországot is hozzávesszük, úgy Európa nagyobb fele nem él önálló nemzeti életet. A rájuk erőszakolt embertelen szerződések még leg-
elemibb jogaikban is korlátozzák őket.

A trianoni béke (1920) Magyarország területének csak egyharmadát hagyta meg. 3½ millió magyart csatolt idegen uralom alá. Így tehát a magyar Felvidékkel gyarapodott Cseh-Szlovákia, Erdély és a Tiszántúl egy részével növelt Nagyrománia, valamint a Délmagyarországgal gyarapított Jugoszlávia éppen nem mondhatók nemzeti államoknak. Ausztriát is szétdarabolta ugyan a st. germaini békeszerződés (1919), de meg is növelte a Nyugatmagyarországtól elszakított Burgenlad-dal.

Németországot a versaillesi szerződés (1919) fosztotta meg Elzász-Lotharingiától és keleti lengyel területeitől. Bulgáriát a neuilly-i (1919), Törökországot a sevresi békeszerződés (1920) fosztotta meg értékes birtokaitól. Kemal basa ugyan Görögországot Szmirnából már kiverte, sőt Trácia keleti felét is visszafoglalta, de azért a régi nagy birodalomnak csak romjai maradtak meg.

A nagy birodalmak szétfoslásának a következményei, hogy Közép- és Keleteurópában a köztársaságok burjánzottak fel. Oroszország, Ausztria-Magyarország uralkodói és a német fejedelmek mind elveszítették trónjaikat.

Az orosz császárságból váltak ki: Finnország, Észtország, Lettorság, Litvánia és

Lengyelország. Németországból: Danzig, szabad állam s a Memel vidék francia igazgatás alatt. A Cseh-Szlovák új köztársaság Ausztria, Magyarország s részben Németország testéből hízott fel.

A nagyhatalmak szintén nem panaszkodhatnak. A német gyarmatokon Nagybritannia, Franciaország és részben Japán osztozkodtak.

Nagybritannia kapta még a török Palesztinát és Mezopotámiát. Franciaország Elzász-Lotharingiát és a török Szíriát. Olaszország nyerte Dél-tirolt, Karinthia, Krajna részeit és a dalmát szigeteket, Ázsiában Rhodoszt és Dodekannézoszt. Japán már az 1904—5. háborúban elfoglalta Koreát, a nagy háborúban megszerezte a Németektől Kiaucsaut és Mikroneziát, ezzel a döntő súlyt a Csendes-Oceánon.

TARTALOM.

I. Az újkor előhírnökei.

Oldal

1. A találmányok. 2. A renaissance. 3. A fölfedezések . . . . . 3—8

II. A reformáció kora.

1. A reformáció okai. 2. Luther Márton. 3. Luther tanainak a hatása Németországban. Az augsburgi vallásbéke. 4. V. Károly háborúi. Magyarország. 5. Zwingli és Kalvin reformációja. 6. A reformált vallások terjedése Európa államaiban . 9—24

III. Az ellenreformáció kora.

1. A katolikus egyház. 2. II. Fülöp. 3. A Németalföldi szabadságharc. 4. Az ellenreformáció Franciaországban. 5. Erzsébet és Stuart Mária. 6. Az ellenreformáció Magyar- és Németországban. 7. A harmincéves háború . . . . . 24—40

IV. A fejedelmi abszolútizmus kora.

1. A korlátlan királyság megalakulása Franciaországban. 2. A spanyol örökösödési háború. 3. Kísérletek az egységes osztrák monarchia megalapítására. 4. Oroszország emelkedése. 5. Svédország mint nagyhatalom. 6. A porosz hatalom megalakulása. 7. Az angol parlamentáris monarchia kialakulása . . . . . 40—60

V. A fölvilágosult abszolútizmus kora. Oldal

1. Az osztrák örökösödési háború. 2. A hétéves háború. 3. Nagy Frigyes beluralma. 4. Mária Terézia és II. József reformjai. 5. Oroszország. II. Katalin. 6. Lengyelország bukása. 7. Az észak-amerikai gyarmatok szabadságharca . . . 61—72

VI. A francia forradalom.

1. A francia forradalom előzményei. 2. Franciaország. XV. és XVI. Lajos. 3. A nemzetgyűlés. 4. A törvényhozó gyűlés. 5. A konvent. 6. Franciaország harca a régi Európával . . . . . 72—89

VII. A francia császárság.

1. A harmadik koalíció háborúja. 2. Poroszország megalázása. A kontinentális zár. 3. Napoleon hatalmának a tetőpontján. 4. Az első francia császárság bukása. 5. A bécsi kongresszus. Napoleon 100 napi uralma. . . . . 89—99

VIII. A legújabb kor.

1. A szent szövetség s az azt követő reakció. 2. Görögország felszabadulása. 3. A júliusi forradalom és következményei. 4. A februári forradalom és következményei. 5. A régi rend utolsó győzelme. 6. Az új rend diadala. Nevezetesebb államalakulások. 7. A világháború és következményei . . . . . 100—120

VILÁGKÖNYVTÁR

MACAULAY

Államalkotók

HASTINGS — NAGY FRIGYES

FORDITOTTA

SALGÓ ERNŐ és SZÁSZ KÁROLY

Macaulay kedvvel választ tárgyául mozgalmak korokat, nyugtalan lelkeket, hogy átható józanságával annál mesterebben teremtsen rendet és világosságot forgatagukban. WARREN HASTINGS-ről, ki Kelet-India mesés világát szervezte példás britt gyarmattá, s NAGY FRIGYES-ről, ki józan országát bővölte békében és háborúban mesés birodalommal, talán legragyogóbb tanulmányait írta a nagy történetíró, mert róluk szólva, elméje és képzelete erőit egyenlő mértékben mozgathatja meg.

RÉVAI KIADÁS

FERRERO

RÓMA NAGYSÁGA ÉS HANYATLÁSA

HAT KÖTET

- I. A VILÁGHÓDÍTÓ RÓMA
- II. JULIUS CAESAR
- III. A RÓMAI KÖZTÁRSASÁG BUKÁSA
- IV. ANTONIUS ÉS KLEOPATRA
- V. AUGUSZTUS KÖZTÁRSASÁGA
- VI. RÓMAI VILÁGBIRODALOM

FORDITOTTÁK:
LAKATOS LÁSZLÓ ÉS LENDVAI ISTVÁN

RÉVAI KIADÁS

1970 DEC 23

